

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav české literatury a literární vědy

Diplomová práce

Dagmar Beníšková

**Obraz Podkarpatské Rusi v díle Ivana Olbrachta (od
reportáže k románu a novele)**

**The Image of Subcarpathian Rus in the Work of
Ivan Olbracht (From Reportage to Novel and
Novella)**

Praha, 2011

doc. PhDr. Marie Mravcová, CSc.

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala doc. PhDr. Marii Mravcové, CSc. za vedení této práce, za její podnětné připomínky a především za povzbuzující náladu, vstřícnost a čas, který mi věnovala. Zároveň bych ráda poděkovala svým rodičům za poskytnutí idylických podmínek pro psaní a svým přátelům za chvílky oddechu. A vůbec bych chtěla poděkovat všem, že to se mnou během posledních měsíců vydrželi.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 25. 7. 2011

.....

Dagmar Beníšková

Abstrakt

Tato diplomová práce se zabývá vztahem Ivana Olbrachta a Podkarpatské Rusi. Po stručném přehledu historie zkoumaného území se autorka věnuje Olbrachtovu podkarpatskému pobytu a jeho vlivu na dílo. Sociální a politické podmínky zaostalého kraje podnítily spisovatele k napsání série reportáží, které vycházely v novinách, posléze i ve dvojím knižním vydání (*Země bez jména, Hory a staletí*). V reportážích si Olbracht připravil faktografický i epický základ pro své prozaické celky – *Nikolu Šuhaje loupežníka* a *Golet v údolí* (pro úplnost zmiňme i *Marijku nevěrnici*).

Autorka se ve své práci věnuje tematickému rozboru reportáží, ve kterém pozoruje, jak Olbracht zmapoval již neexistující kulturu a společenství. Tento tematický nástin poté aplikuje i na zbojnický román a povídkový triptych. Tímto se snaží doložit Olbrachtovu metodiku, spočívající ve zvrstveném vyprávění, jež je založeno na dvou hlavních rovinách: faktografické (empirické) a legendární (básnické).

Klíčová slova

Ivan Olbracht, Podkarpatská Rus, reportáže, Rusíni, Židé, loupežníci, Nikola Šuhaj, mytologie, legenda

Abstract

The thesis deals with the relation of Ivan Olbracht and Subcarpathian Rus. Giving a brief summary of examined territory's history, the authoress attends to Olbracht's Subcarpathian stay and its influence on his work. Olbracht was challenged by the social and political conditions of fossil region to write a set of reportages released in newspaper and afterwards in a double book edition (*Země bez jména, Hory a staletí*). In the reportages he prepared a factual and epical field for his prosaic pieces – *Nikola Šuhaj loupežník* and *Golet v údolí* (for completeness' sake it's essential to mention *Marijka nevěrnice*).

Authoress devotes herself to a thematic analysis of reportages observing the way Olbracht depicted no longer existing culture and community. She applies this thematic outline on the outlaw novel and the triptych of short stories. It is hereby documented Olbracht's methodics consisting in a stratified narration based on two main layers: factual (empirical) and legendary (poetic).

Key words

Ivan Olbracht, Subcarpathian Rus, reportages, Ruthenians, Jews, bandits, Nikola Šuhaj, mythology, legend

Obsah

ÚVOD	6
1. <u>PODKARPATSKÁ RUS</u>	7
1.1. HISTORIE	7
1.2. AUTOŘI PÍŠÍCÍ O PODKARPATSKÉ RUSI VE 20. A 30. LETECH	9
2. <u>IVAN OLBRACHT A PODKARPATSKÁ RUS</u>	11
3. <u>REPORTÁŽE</u>	13
3.1. KRAJINA	15
3.2. LIDÉ	19
3.2.1. RUSÍNI	19
3.2.2. ŽIDÉ	21
3.2.3. ČEŠI	25
3.3. SOCIÁLNÍ PODMÍNKY	26
3.3.1. HLAD	27
3.3.2. PENÍZE	28
3.4. POLITIKA	30
3.5. MYTOLOGIE	34
3.5.1. LOUPEŽNÍCI	35
4. <u>ROMÁNY</u>	39
4.1. KRAJINA A POSTAVA	41
4.2. LIDÉ	47
4.2.1. RUSÍNI	49
4.2.1.1. Nikola Šuhaj a legenda	51
4.2.2. ŽIDÉ	54
4.2.2.1. Sociální podmínky	58
4.2.2.1.1. Peníze	58
4.2.2.1.2. Hlad	61
4.2.2.2. Humorné aspekty židovské mentality	62
4.2.2.3. Židovská mystika	65
4.2.2.3.1. Smutek	69
4.2.2.3.2. Smrt	70
4.2.3. ČEŠI	72
4.2.3.1. Eržika a Svozil	76
4.3. POLITIKA	77
<u>ZÁVĚR</u>	81
<u>PŘÍLOHA</u>	82
<u>POUŽITÁ LITERATURA</u>	90

Úvod

Olbrachtovy podkarpatské prózy patří ke známým a často rozebíraným dílům české literatury. Pozornost jim věnovala řada významných literárních teoretiků a kritiků, z těch zásadních jmenujme zejména Marii Mravcovou, Miloše Pohorského, Jiřího Opelíka, Radko Pytlíka, Antonína Matěje Píšu a v neposlední řadě i Františka Xavera Šaldu. Ale jejich studie a poznatky pro mě byly spíše inspirací než vodítkem, chtěla jsem se vydat v odlišných stopách. Velmi intenzivně na mě zapůsobil Olbrachtův popis již neexistujícího světa Podkarpatské Rusi, který mě motivoval k tomu, abych u něj setrvala a strávila s ním více času. Svou prací jsem chtěla tento svět, který je zachovaný díky Olbrachtově práci, také zpřítomnit, sama pro sebe si ho ujasnit, pokusit se pochopit a poznat jeho problematiku.

Svou práci považuji za pokus o příspěvek k tématu „Ivan Olbracht a Podkarpatská Rus“, jehož základ vychází z toho, co jsem poznala z vlastní četby reportáží *Země bez jména a Hory a staletí*. Tyto reportáže se mi staly vstupní branou do *Nikoly Šuhaje loupežníka a Goletu v údolí*. Pomohly mi je lépe pochopit, nastínily mi úhel pohledu a byly mi zároveň i sondou do Podkarpatska, tematického zdroje románu o Nikolu Šuhajovi a povídkového triptychu. Motivována reportážemi jsem nechtěla opakovat fakta vyčtená ze studií a znalostí literárních teoretiků, zvolila jsem svůj, byť ne vyčerpávající přístup, založený na mé vlastní zkušenosti s Olbrachtovými podkarpatskými prózami.

Diplomovou práci lze rozdělit do tří tematických celků. První je sumarizací faktografických informací o Podkarpatské Rusi: o její historii a literární reflexi v české literatuře. V druhé části se zabývám popisem reportáží a v třetí se věnuji zbojnickému románu a židovskému povídkovému souboru.

1. Podkarpatská Rus

1.1. Historie¹

První doklady o Podkarpatsku² spadají do mladší doby kamenné. Od té doby se na zde vystřídal značné množství národů, neboť o toto území byly vždy velké „tahanice“. Například mezi Slovy, Bulhary, Maďary, Tatary, Turky a v neposlední řadě je třeba jmenovat i Rusy. Ale ve svém stručném pojednání o historii Podkarpatska bych se ráda věnovala zejména období od počátku první světové války až do roku 1939, neboť se tehdy začala formovat autonomie tohoto území v rámci Československa.

Už za první světové války byl součástí československých legií oddíl rusínských vojáků. V polovině roku 1918 se aktivizovaly skupiny rusínských emigrantů ve Spojených státech, a ti vymysleli tři koncepce odporu proti setrvání v maďarském státě. Jejich společným jmenovatelem byl požadavek nezávislosti. Avšak tehdejší americký prezident Woodrow Wilson jim po audienci vysvětlil, že by vznik malého rusínského státu nebyl reálný a že je vhodnější uvažovat o spojení s jiným státem ve formě autonomie. Proto rusínská delegace, vedena právníkem Grigorijem Žatkovičem, navázala jednání s T. G. Masarykem, jenž tehdy působil v USA a připravoval ustavující sjezd Středoevropské unie ve Filadelfii. Rusíni tam byli přijati za členy a zároveň oficiálně předali Masarykovi návrh o spojení Podkarpatska s Československem na autonomním základě. Po tomto oficiálním kroku probíhala různá jednání na americké, československé i maďarské půdě, aby pak 10. září 1919 byla uzavřena smlouva v Saint-Germain, podle níž se Podkarpatská Rus stala součástí Československa jako autonomní země s vlastním sněmem, který měl mít zákonodárnou moc v otázkách místní samosprávy, školství, náboženství atp. Tyto skutečnosti potvrdila i nová ústava ČSR z 29. února 1920.

Ve svých dějinách neprožilo nikdy Podkarpatsko takový vzestup, jako tomu bylo v letech 1919–1939, kdy bylo součástí ČSR. Rozvíjel se nejen politický, ale i kulturní a sociální život, rostla, byť po malých krůčcích, i životní úroveň jinak nesmírně zaostalého národa. Vznikaly nové školy a nemocnice, stavěly se silnice a železnice, došlo k pozemkové reformě. Souznění těchto dvou států ukončily předzvěsti druhé světové války, a to konkrétně Hitlerův

¹ Pokud neuvedu jinak, vycházím z následujícího zdroje: HOŘEC, Jaromír. *Podkarpatská Rus – země neznámá*. Jinočany: H & H, 1994, s. 15–41.

² Studovanou zeměpisnou oblast budu nazývat jako Podkarpatsko či Podkarpatskou Rus, ač je to oficiální název pro území, platný v letech 1920–38. Při konstatování faktů ze současnosti se naopak přikloním k současné terminologii.

požadavek, aby Československo odevzdalo Maďarsku jižní část Slovenska a jih Podkarpatské Rusi. Když Emil Hácha podepsal roku 1939 protokol o okupaci Čech a Moravy, stáhla se nad Podkarpatskem mračna – jenže obyvatelé se nechtěli jen tak snadno vzdát, bojovali a bránili se do poslední chvíle. Evropské státy se v duchu politiky appeasementu proti tomuto zásahu nevyjádřily a přešly ho s tichým souhlasem.

Po osvobození zde začala opět fungovat československá správa, ale ta byla v roce 1944 násilím vyhnána sovětskými úřady, aby tak získaly nad územím volnou ruku a nikdo je v jejich činnosti nemohl kontrolovat. Na přelomu října a listopadu se konaly na Podkarpatsku „první svobodné volby“ za dozoru sovětské vojenské diktatury. V podobně „liberálním“ duchu se podepisovaly listiny pro připojení území k Ukrajině, tj. k SSSR. Sovětský svaz pochopitelně dosáhl svého a získal Podkarpatsko pod svá křídla dne 29. června 1945 podepsáním smlouvy o odstoupení nejvýchodnější země ČSR a části východního Slovenska Sovětskému svazu. Lidé zde žijící měli právo opce, rozhodnout se pro československé či sovětské občanství a v případě stěhování si s sebou vzít majetek a za nemovitosti dostat náhradu – není překvapením, že ve skutečnosti sovětská vláda žádnou náhradu nevyplatila, vystěhovat se navíc mohli jen Češi a Slováci.³

Smutnou sumarizací tohoto období je počet obyvatel Podkarpatska, kteří padli těmto politickým čachrům za obětí. Přes 60 000 lidí padlo ve válce, k těmto musíme připočítat přes 200 000 lidí, kteří zahynuli v koncentračních táborech (např. z původních 102 000 podkarpatských Židů jich po válce zůstalo naživu jen několik stovek), a desítky tisíc obyvatel mají na svědomí sovětské orgány, jež je nechaly násilím transportovat do věznic, pracovních táborů či kamkoliv jinam, kde nemohli narušovat pořádek.

Po rozpadu SSSR zůstalo Podkarpatsko součástí Ukrajiny. V prosinci 1991 proběhlo referendum, v němž se 78 % lidí vyslovilo pro autonomii oblasti. Vláda ale toto stanovisko nevezala na vědomí, což jde ruku v ruce s faktem, že Rusíny nepovažuje za samostatnou národnostní menšinu. Rozdělením ČSFR padly veškeré snahy o anulování smlouvy z roku 1945 a opětovné připojení k Československu.⁴

³ KLESLO, Michal; BRANDOS, Otakar. *Zakarpatská Ukrajina I*. Vřesina: SKY, 2002, s. 16–17.

⁴ KLESLO, Michal; BRANDOS, Otakar. *Zakarpatská Ukrajina I*. Vřesina: SKY, 2002, s. 17.

1.2. Autoři píší o Podkarpatské Rusi ve 20. a 30. letech⁵

Právě ve 20. a 30. letech začal sílit zájem o Podkarpatsko. Autoři reflektovali místní krajinu a sociální podmínky – dva výrazné prvky, které souběžně poutaly pozornost. Buď se jejich příběhy odehrávaly přímo v Podkarpatsku, anebo na něj v průběhu vyprávění odkazovaly. Ale o Podkarpatsku nevznikaly jen beletristické příběhy. Místní podmínky lákaly řadu novinářů, kteří o stavu místního prostředí informovali české čtenáře formou článků a reportáží.

Objevování Podkarpatské Rusi probíhalo postupně. První spisovatelé přicházeli na Podkarpatsko začátkem 20. let, často shodou nejrůznějších náhod. Například Jan Vrba zde pracoval jako lesmistr a ve svém románu *Duše na horách* (1931) propojil tematiku lásky a lesnického prostředí. Jaroslav Durych působil v Užhorodě rok a půl jako vojenský lékař. Své dojmy zpracoval v povídce *Figura na orloji*, která vyšla v knize *Kouzelná lampa* (1926). Dále Podkarpatsko dále sehrálo roli v Durychově knize *Toulky po domově* (1938).

Příchozí spisovatelé byli fascinováni místní zemí, jakoby vytrženou z kontextu civilizované Evropy, kde ještě lidé žili v souladu se svým krajem a kořeny; věc pro „vyspělé“ Evropany nevídaná. Tak tomu bylo u Vančurova *Posledního soudu* (1929) či v Čapkově *Baladě o Juraji Čupovi* (1929) z *Povídek z druhé kapsy*. Karel Čapek se k tematice Podkarpatska vrátil ještě v *Hordubalovi* (1933), prvním románu své noetické trilogie.

Jaroslav Hubálek, podkarpatský revírný, napsal sbírku londonovsky pojatých příběhů ze života divokých zvířat, nazvanou *Ze stínů karpatských lesů* (1928), jež byla určena především dětským čtenářům. Žertovná vyprávění ze života četníků byla zaznamenána v knize *Četnické humoresky* (1930). Téměř polovina ze 24 povídek se odehrává právě na Podkarpatsku. Četníci zde vystupují jako dobrotiví ochránci, kterým se sice občas stýská po svém dalekém domově, ale svěšené úkoly plní poctivě a s láskou k této zemi a lidu.

Z dalších autorů již zmiňme jen Zdeňka Matěje Kuděje a jeho *Horalskou republiku* (1932), pojednávající o revolučním vystoupení huculských sedláků, či Josefa Spilku, v němž Podkarpatsko vzbudilo zájem o tamní lidovou slovesnost, kterou zúročil v pohádkových textech *Ivanko z polonin* či *Tucet hezkých pohádek*. Dále Jaroslava Zatloukala a jeho básnickou sbírku *Vítr z polonin* (1936), román *Pusta* (1937) Josefa Knapa či Františka Skácelíka a jeho knihu *Oprášené listy* (1938), která obsahovala výběr novinových článků.

⁵ Pokud neuvedu jinak, vycházím z následujících zdrojů: BUDÍN, Viktor. *Podkarpatská Rus očima Čechů*. Praha: Společnost přátel Podkarpatské Rusi, Česká expedice, 1996, s. 37–51; HAVEL, Rudolf. *Doslov*. In OLBRACHT, Ivan. *Zakarpatská trilogie*. Praha: Svoboda, 1971.

Sociální bouře na Podkarpatsku na začátku 30. let, způsobené zejména přetrvávající chudobou a hladem, obrátily pohled autorů k aktuální realitě. Vznikaly série článků a reportáží, mezi nimi svědectví Vaška Káni v Tvorbě, která vyšla knižně pod názvem *Zakarpatsko* (1932).

Doklady o konkrétní bídě místních obyvatel a projevech českého nacionalismu přilákaly další vlnu spisovatelů, mezi nimi Ivana Olbrachta (viz kapitola 2.) či Stanislava Kostku Neumanna. „Každý z autorů přistupoval k tematice Podkarpatské Rusi po svém, v duchu vlastního uměleckého programu. Jejich literární obrazy překonávají fázi hledačství let dvacátých. Spisovatelé byli s prostředím dobře obeznámeni a jejich práce byly myšlenkově hlubší a věrohodnější.“⁶ S. K. Neumann své dojmy a postřehy z podkarpatské přírody vylíčil v lyrické reportáži *Enciány s Popa Ivana* (1933), která byla doplněna řadou fotografií místní krajiny. Ve stejném roce publikoval reportáže z cesty po českých zemích v *Lidových novinách*, které souhrnně vyšly pod názvem *Československá cesta* (1934). Neumann zůstal cizincem v cizí zemi a jeho reportáže mají spíše charakter zápisků vnímavého turistu. Souviselo to se skutečností, že si nedokázal odepřít určitý standard, po dobu svých cest bydlel v hotelích, nevyhledával ani přímý styk s rusínským obyvatelstvem – pozoroval věci zevnějšku, ne zevnitř jako Ivan Olbracht.

Z poněkud odlišného soudku pochází série reportáží Rudolfa Havla, která vycházela v časopisu *Pestrý týden*, a kniha *Sami (Na východě republiky klid)* (1936) autorů Mladého a Gorgona. Tato díla vznikla pod vlivem „antišuhajského“ myšlení a snažila se uvést podkarpatoruské reálie a stejně tak i případ koločavského zbojníka Nikoly Šuhaje na pravou míru. Reportáže o Podkarpatsku publikoval i Jaroslav Durych v *Lidových novinách*.

Podkarpatský kraj má i svou původní literaturu. Ze staršího období patří k nejslavnějším jménům farář Alexandr Duchnovič, autor podkarpatské hymny, kterého řadíme ke slavjanofilské literatuře, psané ruským jazykem. Z modernější generace básníků 1. poloviny 20. století jmenujme Vasyla Grendži-Donského, Julija Boršoše-Kumjatského, Zoreslava či Andreje V. Karabeleše. Prózu tvoří tato jména: Volodymyr Byrčak, Alexander Markuš, Irena Nevycka, Petro Myhovk, Alexander Džumurat, Andrij Voron, Alexander Poljanškyj, kteří psali ukrajinsky, a Antonij Bobulkyj a Lukač Demjan, kteří psali místními dialekty.⁷

⁶ BUDÍN, Viktor. *Podkarpatská Rus očima Čechů*. Praha: Společnost přátel Podkarpatské Rusi, Česká expedice, 1996, s. 39.

⁷ OLBRACHT, Ivan. *Boj o kulturu a jazyk*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 87–89.

2. Ivan Olbracht a Podkarpatská Rus⁸

Už v letech 1903–1904 vzrušovaly Olbrachta osudy rusínských vojáků, s nimiž sloužil v Liberci. Věnoval jim prostor ve svých prvních prózách (např. povídky *Miluj vlast, Můj přítel Ivan Vorobec*, fejetonový cyklus *Dopisy z vojny*), ve kterých vyjádřil touhu těchto chlapců po svobodě, jež je vedla k neustálému hrubému porušování vojenských pravidel a některé z nich dohnala až k dezerci.

Při hledání nových témat navštívil Olbracht v červnu 1931 vesnici Krásný Brod na východním Slovensku, která se nachází poblíž Medzilaborců, kde žili ruští emigranti. Několik týdnů zdejšího pobytu mu nebylo až tak velkou inspirací, proto se v červenci téhož roku rozhodl pro návštěvu Užhorodu, kam se vydal za svými starými známými, rodinami Hošovských a Ustjanovičových. Obě rodiny znal Olbracht velmi dobře z Vídně a patřili do úzkého okruhu jeho tehdejších přátel. Ustjanovičovi Olbrachtovi doporučili svého známého, doktora Dudykeviče, advokáta ve Volovém, který mu poskytl podklady pro *Nikolu Šuhaje loupežníka*. Kopist'anská ve své studii podotýká, že Olbracht si na Podkarpatskou Rus jel nejen ověřit informace o místních podmínkách, které se k němu dostávaly z tisku, ale lákala ho i vidina rekreace. „Neznáš někde na vašem venkově nějakého hajného, gazdu, mlynáře nebo celníka, kde bych měl 1 m² stohu pro sebe, možnost sbírat houby, chytat ryby a střelit si? A ne-li všechno, alespoň něco z toho?“⁹

Za několik dní po svém příjezdu odjel Olbracht do nedaleké Koločavy a ubytoval se u židovského truhláře Pinchuse Glejzera v Koločavě-Lázu. Působení místní krajiny i svéráznost obyvatel a jejich života rozhodly nejen o bezprostředním námětu, ale i o autorově další tvorbě v průběhu následujících pěti letech. Při sběru materiálů pro román se Olbracht setkal s pamětníky, se Šuhajovým otcem, bratry, Eržikou; Ustjanovič a Dudykevič mu umožnili nahlédnout do soudních spisů. Při tomto bližším obeznámení s fakty ho Podkarpatská Rus zaujala natolik, že se začal zajímat nejen o Nikolu Šuhaje, ale i o kulturu, historii, politický život atp.

Po dobu šesti let (až do roku 1936) dojížděl Olbracht každoročně na Vrchovinu a trávil tam vždy několik měsíců, důvěrně se sblížil s rusínským a židovským obyvatelstvem a získal si jejich důvěru. Navíc zemi procestoval skrz na skrz. To vše mu umožnilo, aby pronikl hlouběji do místní problematiky a stal se znalcem místních poměrů – ať už přírodních, či

⁸ Pokud neuvedu jinak, vycházím z následujícího zdroje: HNÍZDO, Vladislav. *Ivan Olbracht*. Praha: Melantrich, 1982, s. 100–102.

⁹ OLBRACHT, Ivan. Citováno podle KOPISŤANSKÁ, N. F.; GOŠOVSKÝ, V. L. *Jak vznikla první kniha Ivana Olbrachta o Zakarpatsku. Česká literatura* 25, 1977, č. 1, s. 27.

historických. O Podkarpatsku dovedl dlouze hovořit, a získat tak pro tento kraj další nadšence (to se mu například povedlo u Vladislava Vančury).

Zdejší rozporuplné poměry, kulturní zaostalost a rozličné nešvary místní správy ho od uměleckých záměrů na čas odvedly a místo toho navázal na svou novinářskou praxi sérií autentických reportáží, které publikoval na stránkách *Literárních novin*. A právě tento postup se pro něj stal velmi charakteristickým: od faktografických a úvahových reportáží přejít k jejich beletrizaci, odtud pak k románu a povídkám čili k epické fikci, v níž dokumentárnost tvoří jednu z narativních vrstev.¹⁰

¹⁰ BUDÍN, Viktor. *Podkarpatská Rus očima Čechů*. Praha: Společnost přátel Podkarpatské Rusi, Česká expedice, 1996, s. 40.

3. Reportáže

Myšlenka odebrat se na Podkarpatskou Rus se v Olbrachtovi zrodila ve 30. letech, tehdy, kdy se v parlamentu hodně jednalo o tamních poměrech.

Olbracht chtěl nejdříve území, o kterém tolik četl a slyšel, poznat na vlastní kůži. Začal proto jako žurnalista psaním reportáží, které měly povětšinou ráz historické, sociologické či politické studie. Ve studiích si ověřoval poznatky získané četbou odborné literatury i zkoumáním jiných pramenů. Reportáže vycházely v roce 1932 v *Literárních novinách* pod názvem *Boj o kulturu na Podkarpatské Rusi*. Až posléze následovalo jejich upravené knižní vydání *Země bez jména* (1932) a rozšířená verze *Hory a staletí* (1935). A jak poznamenal Rudolf Havel: „Za dva měsíce viděl víc než jiní za léta a už první verze jeho reportáží řekly čtenáři českých zemí o Zakarpatsku víc než za deset let všechny vládní noviny a časopisy. Už tyto reportáže otevřely čtenářům na západě oči (...), zničily síť vědomých i nevědomých lží, kterou dřívější novináři zapředli tuto zemi, aby zamaskovali křivdy, které tehdejší vláda napáchala na lidu (...).“¹¹ Reportáže se pak objevily ještě v rámci třetí verze, a to ve verzi mnohem stylizovanější, zapracované do beletristického celku, to jest do románu *Nikola Šuhaj loupežník* (1933) a do souboru povídek *Golet v údolí* (1937).

Rozdíl mezi první (novinovou) a druhou (knižní) verzí reportáží je v podstatě rozdílem mezi reportáží kulturněpolitickou, publicistickou a reportáží uměleckou. V *Zemi bez jména* Olbracht látku nejen kompozičně přeskupil, aby tím zvýraznil ideové souvislosti, na které chtěl upozornit, ale text rovněž stylisticky upravil, a to zejména v těch místech, která dovolovala zepičtění a zdramatičtění. Místo prostého konstatování faktu raději popsal celý příběh, místo autorského, monologického výkladu raději využil dialogu postav. S těmito úpravami se pak posilovalo i mýtické vyznění skutečnosti.¹² V *Horách a staletích* vystoupila ještě více do popředí poznávací a odborná složka reportáží stejně jako jejich umělecká hodnota. Nejen že se rozsah knihy téměř ztrojnásobil, zároveň se zvětšila míra epizace jednotlivých obrazů skutečnosti. Olbracht se tak snažil realitu předvádět jako dění. Nové kapitoly narušily původní rovnováhu informace a úvahy u předchozích reportáží tím, že se u nich ještě více vystupňovala tendence k beletristickému zobrazení skutečnosti. Některé jako by už vnikly do sféry fabulované epiky (např. *Obtížné jednání s Ančou Burkalovou*).¹³

¹¹ HAVEL, Rudolf. *Doslov*. In OLBRACHT, Ivan. *Zakarpatská trilogie*. Praha: Svoboda, 1971, s. 448.

¹² *Dějiny české literatury IV*. Praha: Victoria Publishing, 1995, s. 564.

¹³ LANTOVÁ, Ludmila. *Doslov*. In OLBRACHT, Ivan. *Hory a staletí*. Praha: Československý spisovatel, 1982, s. 253–255.

Olbracht v reportážích mapoval místní prostředí, připravil si terén a „živnou půdu“ pro svoje následující díla. Věnoval se údajům, jež se týkaly místních geografických i přírodních podmínek, ale jeho hlavní zájem se soustředil na politické, sociální a kulturní poměry v zemi. Nechtěl zdejší svět jen popisovat, ve svých reportážích se snažil nastínit i cestu, kudy se vydat, jak změnit nuzné poměry. Směr této cesty viděl v sociálním a národním osvobození lidu, které mělo být součástí třídního boje. Tento zápas lidství se vždy jako velké téma objevuje ve všech jeho podkarpatských dílech. Všiml si útisků ze strany politického aparátu, administrativy, exekutorů, náboženství, českých kolonizátorů atp.

Z jeho pohledu se nad Podkarpatskou Rusí vznášel jeden velký otazník – nacionalizace, národní uvědomění. O nacionální otázce soudil, že její definitivní zodpovězení souvisí s vyřešením politického, hospodářského a kulturního postavení země. Odvíjel se tu zejména zápas o přiklonění země k Rusku, či k Ukrajině. Olbracht byl zastáncem ukrajinského pohledu, neboť se opíral o jazykovou blízkost obou zemí a vzájemnou kulturní a historickou pospolitost. Úsilí Čechů o čechizaci místních mu připadalo scestné a nepřirozené pro další vývoj Podkarpatska.

Olbracht se ve svých podkarpatských reportážích nenechal tolik unášet krásou místní přírody a specifickým ražením místních obyvatel, ale soustředil se spíše na sociální a politické problémy, jež doprovázely zdejší život. Čisté okouzlení místním prostředím, jež vyplývá z jeho románů, není z reportáží tak čitelné. Nenechal se primárně zlákat krajinou, jak by se některým líbilo, ale věnoval se pohledu z druhé strany: „Proč nepíšete také o dobrých věcech, které na Podkarpatské Rusi naše republika zřídila?“ říkají mi v Praze známí. A jeden můj kolega se dal návaem prvního, nekontrolovatelného nadšení nad pŕvaby této země strhnouti tak, že článek o Podkarpatsku nadepsal: ‚Země úsměvů‘. Ach, ano, pište o dobrých věcech, které zde republika zřídila! A usmívejte se! (...) Radujte se, že jezdí po nových asfaltových silnicích panské automobily, že je civilní soudnictví o něco lepší a že jsou tu celkem dobré české školy!“¹⁴

¹⁴ OLBRACHT, Ivan. *Století osmnácté*. In *Hory a staletí*. Praha: Československý spisovatel, 1956, s. 146–147.

3.1. Krajina

„Kus zmačkaného papíru, který se chystáte vhoditi do kamen. To jest krajina. Tak zvrásněná a členitá: hory na horách a rokle v roklich. V údolích a stržích jest mnoho vodních toků, pramenů a bystřin, jejichž průhledná voda v tůních má barvu olivínů a vltavínů. Na úpatích rostou bukové a smrkové lesy, ale ty vzhůru do hor přecházejí v prales, který jest temný, zapáchá tlením a je k tesknosti tichý.“¹⁵

Podle Ivana Olbrachta příroda Podkarpatska není místem idylických procházek a výletů, představuje drsný, syrový terén, ve kterém přežije jen ten nejsilnější, ten nejlépe vybavený. Teorie přirozeného výběru zde platí zcela, před člověkem má přednost živočich. „Mrtví zde nedovolují růsti živým. Vyvrácené a trouchnivé stromy pokrývají půdu, a jejich větrovím, kořáním a mladými kmínky, které se mezi nimi derou k vzduchu, je možno proklesti se jen se sekerkou v ruce. (...) Silní nedovolují žítí slabým; i mezi zvířaty. Zde se udrží pouze jelen, srnec, černá zvěř, divoká kočka a medvěd (...). Ti, kdož chodí se zbraní stále připravenou; nebo ti, kdož jsou tak nepatrní, že nestojí za povšimnutí: houby, plavuně a hmyz.“¹⁶; „Je to (...) zdoluhavý systém tarpejské skály, s níž se do propasti hází vše, co není dosti odolné, aby sneslo krutost těchto hor. Neboť v pralese se udrží jen velcí a silní. A nikoli dlouho. Umírá se záhy.“¹⁷ Příroda je tedy sama sobě největším rivalem, její jednotlivé složky spolu soupeří – zápasí spolu divoká zvířata či řeka s loukou. Ale vyhrát může vždy jen jeden: „Z pralesů na polských hranicích letí k jihu jedním horským údolím Terebla, druhým Mokranka a obě jsou ve svých vírech stejně zelené a za jarních přívalů rvou obě vzpěrné mosty nad sebou a proměňují kousky luk na březích v plochy valounů, kde se po léta neuchytí ani travina.“¹⁸ Není to místo pro nedělní procházky, sem se může vydat pouze zkušený horal, a to ne ten, který umí používat mapu a buzolu, ale ten, který se zde narodil a ke svému přežití odmala potřebuje místní krajinu, protože jinak se výlet do přírody může velmi snadno proměnit v boj o holý život. „A dáte-li se vodou potoka, jedinou cestou, která vám zbývá, a budete-li si rozdírat kolena, přelézající kmeny, které zpřeházeny leží přes jeho koryto, a budete-li po kluzkých kamenech sešplhávat jeho vodopády, budou se skalní stěny po obou stranách stále zužovat a poznáte, že jste se octli v strži, kde někde přespává měsíc. A až, nevědouce ještě, jak toto zabloudění do zakázaných krajů skončí, uvidíte přecházet ze zeleně do zeleně přes potok krávy, budou to ta nekrásnější zvířata, která jste kdy zhlédli.“¹⁹

¹⁵ OLBRACHT, Ivan. *Vesnice XI. století*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 5.

¹⁶ OLBRACHT, Ivan. *Vesnice XI. století*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 5.

¹⁷ OLBRACHT, Ivan. *Vesnice XI. století*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 15.

¹⁸ OLBRACHT, Ivan. *Století osmnácté*. In *Hory a staletí*. Praha: Československý spisovatel, 1956, s. 117.

¹⁹ OLBRACHT, Ivan. *Vesnice jedenáctého století*. In *Hory a staletí*. Praha: Československý spisovatel, 1956, s.

Města či vesnice mohli lidé založit jen na té části území, kde jim to sama příroda dovolila. Kde snížila své špičaté hory, umožnila projít řece, která tak mohla položit základ pro (byť i minimálně) úrodnou a obyvatelnou oblast. „Všechna ta údolí jsou stejná. Hluboký vrub do zemské kůry, jako vyříznutý nožem do lipového dřeva; dole šumí a skáče přes balvany horská řeka; snad jej tam vyřízla ona. Hory se sklánějí v ostrém úhlu k sobě, jsou porostlé lesy, křovisky, chudými pastvinami a do jedné ze strání jest vbudována silnice. Tam, kde se rokle rozšiřuje v údolí, takže silnice může běžeti na úpatí jednoho kopce a řeka na úbočí druhého a kde jsou mezi nimi oběma načárkována uzoučká pole, leží obce a města.“²⁰ Město Volové, zeleno-žluté od konopných a kukuřičných polí a slunečnic, se line kolem silnice, jež tvoří hlavní osu města: „Je to po obou stranách silnice řada přízemních dřevěných domů s velkými mezerami mezi sebou. Teprve za kládovým mostkem přes potok, tam, kde jest jakýsi středověký mlýnek, a již blíže ke středu města, se domky srážejí dohromady. Židovské domky. (...) Tam, kde se rovnoběžky silnice deformují, nadouvajíce se jako hadice v místě, kde hodlá za chvíli prasknouti, jest střed města; řecko-katolický kostel, česká škola a české úřady (...) a také česká hospoda.“²¹

Ani autorův popis vesnice nekontrastuje s okolní přírodou. Lidé se svým způsobem života snaží s ní vycházet, být s ní zajedno. Proto i vesnice, jakožto umělý lidský výtvar, zapadá do krajiny, jako by byla její přirozenou součástí. To podporuje i skutečnost, že lidé svá obydlí (vzhledem k finanční tísní) museli vystavět z materiálů, které našli kolem sebe – ze dřeva a kamení. „V roklích vodních toků a po strmých stráních jsou vesnice. Chyše s vysokými, zčernalými slaměnými střechami, podobající se smržům, které náhle vyrostly z trávy, nebo, stojí-li ve skupině, hnízdu křemeňáků.“²² Ve vsi žijí lidé v symbióze se zvířaty i rostlinstvem. Kráva či kůň jsou mnohdy jejich jedinou obživou či zdrojem jídla, proto se o ně náležitě starají. „Přicházíte z medvědí Koločavy. Ze vsi rozhozené po dvanácti kilometrech hor a údolí, kde každý židovský domek a každý chyše stojí, kam zrovna Bůh dal, kde jsou děti polonahé a kde ještě bydlí dobytek s lidmi v chýších bez komínů, odkud se valí dým dveřmi i dřevými doškovými střechami, na kterých vyrostly trsy mechu, vysoké trávy i květin.“²³ Kolem domů jsou oplocená políčka s konopím, brambory a zelím. I na strmých stráních za domy jsou skromná pole s bramborami či ovsem – mají zde svého přirozeného nepřítele, neboť člověk zde není hlavním pánem, podléhá vrtošivé přírodě: „Ale jsou šereděna a

10.

²⁰ OLBRACHT, Ivan. *Ti, o kterých tu dříve nebylo slýcháno*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 34.

²¹ OLBRACHT, Ivan. *Ti, o kterých tu dříve nebylo slýcháno*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 34–35.

²² OLBRACHT, Ivan. *Vesnice XI. století*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 6.

²³ OLBRACHT, Ivan. *Století osmnácté*. In *Hory a staletí*. Praha: Československý spisovatel, 1956, s. 119.

rozdupávána jeleny, a na bramborová pole chodí v noci divocí kanci, zaberou ruchadlem zubů, na jednu zápřež vyryjí celou brázdu a teprve pak jdou zpět, aby si vybrali nejlepší hlízy.²⁴ Za domy a poli, vysoko v horách leží pastviny, slavné podkarpatské poloniny. Na nich se pase dobytek a místní na nich sečou a suší trávu. Jenže ani zde jim příroda nedává nic zadarmo, neboť se sklizené seno dá jen velmi těžko dopravit do obcí. Ale pokud zde lidé chtěli žít, museli si najít způsob, ne jak si přírodu ochočit, ale jak s ní vycházet. Proto vymysleli, že lze seno dopravit z polonin na saních. „Ach, zajisté, že ne v zimě na saních, neboť takový člověk a kůň se ještě nenarodil, aby se prodrali nahoru závějemi, lesy a zledovělým podrostem, nýbrž v létě na saních, po dešti nebo za silné ranní rosy.“²⁵

Příroda je pro místní obyvatele jedinou živitelkou. Dává jim práci i stravu po celý rok, lidé se „jen“ musí přizpůsobit jejím podmínkám. V tomto duchu zde funguje i dělba práce na mužskou a ženskou. Jen co opadne sníh, muži shodí své kožichy, vezmou na ramena sekery a vydají se z hor za prací, kterou jim zprostředkoval keron, místní lichvář. Když se koncem června vrátí, pomilují se svými ženami, na jejich věrnost se příliš neptají a opět pokračují v práci. Kosí louky, seno skládají do oborohů, pomáhají při žních. Výplatu často dostávají v naturáliích, hospodář jim proto pytle pšenice a kukuřice doveze až před práh jejich chýší. A pokud v zimě nejsou příliš velké závěje, pokračují v práci i tehdy. Rubají v lesích, docházejí na pily, plaví dřevo na vorech po Rice, Tereble či Mokrance. Naopak ženy se starají o políčka, sázejí, sejí, plejí, okopávají, dohlíží na dobytek na pastvinách a vychovávají děti.²⁶ „Jistě, byl to středověký život, primitivní hospodářství s pastevectvím a klúčením lesů, s jednoduchou výrobou látek, obuvi a náradí doma, život bez gramoty, bez školy, bez zpráv o světě. Ale dalo se žít.“²⁷; „V létě se plahočí, v zimě zalézají do svých jezevčích nor. Do světnic s podlahou z udusané země, kde jest jen pec, postel, lavice a stůl. (...) Postelí jest několik prken na vysokých nožkách, vroubených pelestí na pídí vysokou a vyložených senem: spíše velké dobytčí jesle než lože. Se stropu nad postel visí na řetězech vydlabaný lesní špalek, a bůhví, že jej pisatel těchto článků neviděl nikdy prázdný. (...) Jde jen o to – a o nic jiného – jak přespát zimu a zůstat do jara živ.“²⁸

Láska místních k přírodě je velmi dobře patrná z písní. Jejich tematika se po dlouhá desetiletí nemění, zpívá se o kamarádech, loupežnících, bídě, o bývalých i současných milenkách, o stomech, okolní přírodě. I scénické zasazení je u všech písní stejné. Je to vrchol hory, pastvina s nízkou trávou, bučící dobytek, polonina a modré nebe nad ní, koruny stromů,

²⁴ OLBRACHT, Ivan. *Vesnice XI. století*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 6–7.

²⁵ OLBRACHT, Ivan. *Vesnice XI. století*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 7–8.

²⁶ OLBRACHT, Ivan. *Vesnice XI. století*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 10–12:

²⁷ OLBRACHT, Ivan. *Vesnice XI. století*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 13.

²⁸ OLBRACHT, Ivan. *Vesnice XI. století*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 8.

údolí, řeka, vesnice, lidé. Za těchto podmínek vznikají písně, v souladu těla a duše s přírodou; stanou-li se jedním tělem a duší, pak jsou to nejkrásnější a nejprocitěnější písně: „Rodí se za večerů, kdy kolem vše měkne a ztrácí se, i věčný vítr, kdy skok ke kolům přivázaný tiše přežvykuje a před kolibou plane velký oheň a v klikatých čárách hází trsy jisker, z nichž vyletují vzhůru malí dráčkové s bílými hlavičkami a červenými, mrkajícími sebou ocásky. Tehdy pastýři nebo osamělý pastevec vyjímají ze záhadří sopilky (...) a zpívají. Vždy střídavě sloha písně bez doprovodu a hra na píšťalu beze slov. A pak se široké nebe rozsvěcuje hvězdami. (...) Bůh ví, že nikdy žádný básník neměl pracovny krásnější.“²⁹

Olbracht byl velkým znalcem podkarpatské krajiny, což je patrné na tom, že ve svých reportážích dokázal pojmenovat každou poloninu, kdejakou horu, řeku, vesnici, rostlinu, věděl by i jména zajíců, kdyby si je místní pojmenovali: „Chcete-li se z Koločavy dostat do Německé Mokré povoze, musíte nejprve po proudu Terebly k jihu až k maďarským hranicím, pak kousek na východ po Tise až k ústí Terešvy a odtud zase na sever proti proudu až k Mokrance (...). Neboť mezi oběma vesnicemi strmí pásmo hor, hlídané z jednoho boku přes sedmnáct set metrů vysokou Strimbou (...) a z druhého boku Krásnou. (...) A na jednom místě, mezi Stremenošem, ponurým druhem Strimbiným, a Růžou, půvabnou kamarádkou Krásné, se horské pásmo snižuje pod tisíc metrů v prislopské sedlo.“³⁰ Proto jeho popisy krajiny nejsou pouze abstraktním a barvitým zprostředkováním toho, co se rozprostíralo před ním, jeho popisy fungují jako jakési literárně stylizované popisky k mapám, neboť díky nesčetným faktografickým informacím nám dovolují zjistit, o kterém konkrétním úseku krajiny Olbracht píše. Z jeho popisů lze vycítit, že mu záleží na tom, kterou konkrétní poloninu či řeku popisuje, že to není jen náhodné zachycení přírodního výjevu, že např. mezi jednou a druhou řekou vidí rozdíl. Proto může jednotlivé skály od sebe odlišovat, vymezovat mezi nimi příbuzenské vztahy, porovnávat jejich monumentálnost. „Vysoko v horách, v pralese pod Popaďou, jen málo kroků od hraniční čáry československo-polské, stojí na vlhkém palouku uprostřed lesa nepřilíš zchátralá lovecká bouda. Mezi ní a nejbližší vesnicí Sinevírskou Polanou leží dvacet kilometrů pralesa a mezi ní a Německou Mokrou na druhou stranu ještě o něco více. Palouk a houští okolo se jmenují Zelená javorinka.“³¹ Olbracht popisuje umístění lovecké boudy natolik vyčerpávajícím způsobem, že by bylo možné ji i jen na základě jeho reportáže najít.

²⁹ OLBRAČHT, Ivan. *Loupežníci*. In *Hory a staletí*. Praha: Československý spisovatel, 1956, s. 111–112.

³⁰ OLBRAČHT, Ivan. *Století osmnácté*. In *Hory a staletí*. Praha: Československý spisovatel, 1956, s. 117–118.

³¹ OLBRAČHT, Ivan. *Ti, o kterých tu dříve nebylo slýcháno*. In *Hory a staletí*. Praha: Československý spisovatel, 1956, s. 35.

3.2.Lidé

Národnostní rozložení obyvatel bylo ve dvacátých a třicátých letech poměrně rozmanité, uvážíme-li, že se jednalo o území o rozloze zhruba jedné osminy České republiky. Podkarpatská Rus se totiž rozdělila podle národně kulturních měřítek na směr rusínský, ruský, ukrajinský, maďarský a židovský.³² Ještě v roce 1937 se přes 80 % všech obyvatel hlásilo k rusínské národnosti.

Ve dvacátých, třicátých letech 20. století patřilo Podkarpatsko k nejchudším a nejnevyspělejším regionům tehdejšího Československa. Většina obyvatel byla negramotných, s tím souvisel i jejich způsob obživy. Drtivá většina obyvatel se živila prací v priméru, tj. v zemědělství. Měli svá políčka, která obdělávali, měli stáda, které pásli, živilo se kácením stromů a jejich opracováním. V Čechách pracovalo z 1000 obyvatel v zemědělství 240 lidí, na Podkarpatské Rusi 663 osob. V průmyslu byl index opačný: v Čechách 418 osob, na Podkarpatské Rusi 24.³³ Bohatší obyvatelé, a zde bez okolků můžeme mluvit o židovské části obyvatelstva, se živilo jako obchodníci, podnikatelé. Měli své krámky, mikve, hospody atp.

Olbracht si všímá, jak jsou obyvatelé Podkarpatské Rusi se svou domovinou, se svým rodným krajem neodmyslitelně spjati. Jsou v sobě propleteni jako „klubko hadů“. Nelze zcela říci, že by se jeden bez druhého neobešel, neboť krajina na Podkarpatsku, jak jí s láskou Olbracht přezdíval, existovala dávno před lidským osídlením a vzhledem k nevyspělosti regionu lidská činnost ještě nestihla výrazně změnit její charakter. Právě závislost na přírodě se odrazila i v charakteru místních obyvatel, kteří se odjakživa snažili s přírodou spolupracovat, vycházet s ní, neboť na ní záviselo jejich vlastní bytí či nebytí. Není proto tedy divu, že jim místní podmínky prorostly pod kůži, staly se nedílnou součástí jejich vlastních povah.

3.2.1. Rusíni

Olbracht konstatuje, že s útlakem ze strany politického vedení vyvstává na povrch stále častěji otázka, kde najít na Podkarpatské Rusi místní rusínské obyvatelstvo. Kde vidět jejich jazyk a kulturu? Města jsou plná Čechů, Ukrajinců, Maďarů, Židů, a proto se táže, kde

³² POP, Ivan. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha: Libri, 2005, s. 285.

³³ HOŘEC, Jaromír. *Podkarpatská Rus – země neznámá*. Jinočany: H & H, 1994, s. 24.

jsou místní obyvatelé na slovo vzatí? Kdysi je bylo možné najít i ve městech, měli bohatou kulturní tradici – vystavěli si Národní dům, měli stálé Národní divadlo, vlastní biograf. Jenže ve velkém vlasteneckém nadšení a opojení svobodou nadělali příliš velké dluhy, které nedokázali splatit, proto museli své kulturní svatostánky pronajmout – Židům, Čechům či Maďarům.

Proto nalézají Olbracht Rusíny tam, kde jim bylo nejlíp. Na poloninách, v horách, ve svých chýších v maličkých vesnicích: „Bydlí, schováni před městem i světem v zeleném stínu kukuřičné houštiny, nad jehož latovitým květenstvím vidí jen kus modrého nebe.“³⁴ Jako by k životu nepotřebovali nic víc než přítomnost přírody, modré nebe nad hlavou a vášeň v srdci. A když už byli chtít nechtít do takovýchto koutů vytlačeni, vytvořili si z nich malé nedobytné pevnosti, nepřístupné pro kohokoliv jiného. Jako zátaras působila nejen sama krajina, jíž vedly stezky a cesty známé jen domácím, ale i systém plotů, které ohraničovaly pozemky: „Umíte-li přelézati ploty, mnoho plotů, najdete je. Jejich chyše se slaměnými střechami stojí uprostřed kukuřice, konopí, brambor a slunečnic. Každý z těch kousíčků polí jest proti dobytku ohrazen tyčkovým plotem, oplocen jest každý domek, každý dvorek, jest to nemožný labyrint plotů a plotových uliček, v němž byste ve vysoké kukuřici jistě zabloudili, kdybyste nevěděli, kde jsou ‚přeazy‘, a kde bloudíte, i když je znáte.“³⁵ Kdyby se zde octl kdejaký cizinec, se slzami v očích by se dovolával jména své matky či boha, jen aby našel cestu zpět a vrátil se do míst jemu známých.

S Rusíny je zároveň ta potíž, že se těžko definují jako celek. Tak jako jsou roztroušeni po území Podkarpatska, tak je na tom i celistvost jejich kultury a národnosti. V době Olbrachtových návštěv Podkarpatska se nacházeli teprve na počátku boje o samostatnost i svého plnohodnotného definování. „Ale ani tři slovanské kmeny, které zde žijí, tvořice s nepříliš značnými dialektickými rozdíly jazykovou jednotu, (...) nemají ještě jednotného národního jména. Jsou nazýváni Rusíny, Rusňáky, Malorusy, Podkarpatorusy, Rusy, Ukrajinci, a hrdí Huculové, jako Češi X. století setrvávají posud na pojmenování kmenovém. Na otázku, jak mluví, vám vesničan odpoví, že rusjky, to jest s velmi měkkým s, což třeba přesně odlišovati od rusky. (...) Podkarpatský lid národem ještě není. Jen etnografickou masou.“³⁶

³⁴ OLBRACHT, Ivan. *Ti, o kterých tu dříve nebylo slýcháno*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 36.

³⁵ OLBRACHT, Ivan. *Ti, o kterých tu dříve nebylo slýcháno*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 36.

³⁶ OLBRACHT, Ivan. *Boj o kulturu a jazyk*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 73–74.

3.2.2. Židé

Ve svých reportážích popisuje Olbracht Židy jako jeden ze základních stavebních kamenů podkarpatské společnosti. Nejenže byli znát co do počtu obyvatel, hráli zde důležitou roli obchodníků, finančníků, zkrátka hospodářsky vzdělaných lidí, jejichž slovo mělo patřičný důraz. „Jejich jmění pochází téměř veskrze z minulých desetiletí. Kdysi jim tu bylo dobře. V Podkarpatsku se 709 tisíce obyvateli žije dnes 90 tisíc Židů, každý osmý člověk jest Žid a jest pochopitelné, že při pevné náboženské organizaci a při svých stycích i vlivu jsou a byli žádoucím volebním materiálem a agitačním kádrem vládních strach. Mívali zde proto privilegované postavení a dovedli ho jak náleží využití.“³⁷ Židé vedli venkovské krámy a krčmy. Pachtovali s pozemky a pastvinami, které prodávali sedlákům. Měli v pronájmu cesty a silnice, starali se o jejich údržbu. Zabývali se finančnictvím a různými lichvami. Např. využívali zmatku a nedostatečných zápisů v pozemkových knihách a skupovali pozemky gójů, kteří ani nevěděli, že nějaký takový pozemek vlastnili. Či s přírážkou „vyběhali“ negramotným sousedům papír s razítkem z úřadu. „Žid byl nepostrádatelný a nebylo za něho náhrady. Byl jediným hospodářským organizátorem. Jediným finančníkem. Ve všeobecné nepoučenosti člověkem informovaným alespoň hospodářsky. Potřebovali ho. A třebaže mu často nadávali a třebaže si za zimních večerů rádi vypravovali pohádky o loupežnících, kteří zabíjeli Židy (ale s touž rozkoší si vyprávěli také o mordovaných křesťanských pánech) a třebaže se mu vysmívali pro jeho divné zvyky, chodili k němu dále: pro práci, pro nájem pozemků, pro peníze, pro zboží, pro kořalku a pro rady.“³⁸

Mezi Židy, i přes jejich izolovanost, přeci jenom nějaká ta „vymoženost“ pronikla. I sem „dorazil“ protiklad chudého a bohatého, vznikla zde pracující vrstva. Židé obsadili pracovní místa, jejichž vykonávání pro ně bylo dříve nemyslitelné a jež zastávali jimi opovrhovaní gójové. Obchody nešly, nikdo neměl mnoho peněz, ve větších městech rostla obchodníkům konkurence v podobě nákupních domů a družstev, proto se Židé začali orientovat na jiná řemesla, stali se pracujícím živlem. Objevovali se zde nezvyklé typy kovářů, truhlářů, ševců, krejčích, dělníků, nádeníků, dřevorubců, žebráků atp. (a často se všechny tyto živnosti vyskytovaly v jedné osobě). Názorně to lze vidět na rodině Olbrachtova domácího, jenž má čtyři děti. Nejstarší dcera sice chodila do české školy, ale vydělává si práci na šicím stroji. Její mladší bratr vychodil českou měšťanku s vynikajícím prospěchem, ale již rok si hledá práci. Přivydělává si práci na stavbě. Jeho mladší sestra má ve škole špatný

³⁷ OLBACHT, Ivan. *Židé*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 49.

³⁸ OLBACHT, Ivan. *Židé*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 52.

prospěch, proto pomáhá matce v domácnosti, žehlí prádlo, vytírá, stará se o dobytek. A nejmladší dítě, syn, chodí do židovské školy, učí se z hebrejské knihy, česky zatím nerozumí, neboť se v rodině i ve škole mluví jen jidiš. Sám pan domácí je švec, ničí ho konkurence v podobě Bati, ale aby přežil, musel si najít způsob, jak se uživit. Využívá rušného automobilového provozu okolo svého domu, skupuje staré pneumatiky a umně je přibíjí na podešve prochozených bot.³⁹ Vydělává 400 korun měsíčně, z toho 200 Kč platí roční náboženské daně, za rituální lázeň pro sebe a ženu platí 26 korun měsíčně, veškeré potraviny ho stojí o něco více, neboť u nich musí být židovský dozor, aby nedošlo k jejich znečištění a vždy byly košer (např. u telecího to dělá o 2 Kč víc).⁴⁰ Když toto všechno odečte od své výplaty, nezbude mu mnoho peněz, a už vůbec ne dostatek peněz na obživu šestičlenné rodiny.

Olbracht ale všechny Židy, jak se říká, nehází do jednoho pytle, přísně jejich rozvrstvení rozlišuje. Nemluví např. o židovském blahobytu, ale o blahobytu rabínském. Bohatí bývali v obci jeden, dva Židé – byli to ti, kteří ve svých rukou soustředili všechny koncese: krám, trafiku, krčmu. A ve svém podnikání bývali velmi vytrvalí, snažili se uspět, ač jim v cestě stálo mnoho překážek, a z jednotlivých neúspěchů se vždy oklepali a pokračovali dál. „Německá Mokrá je jediná obec Podkarpatska, která nedovolila židovským obchodníkům, aby se stali aristokracií, aby tu nabývali pozemkového vlastnictví a hospodářsky ovládli obec, a každý pokus o to vždy již v zárodku potlačila. Před válkou tu z milosti lesního úřadu měli obchody tři Židé, z nichž dva v obci dokonce bydlili, ale po převratu byl na ně podniknut pogrom, jejich krámky byly vybity a oni z vesnice vyhnáni. Ale Židé jsou v hledání svého chleba houževnatí, dnes jsou zde zase dva židovské obchůdky (...).“⁴¹ K bohatým Židům je třeba přiřadit rabíny, neboť ať byl Žid sebevíc chudý, nevěděl, odkud brát, z čeho žít, rabínovi poplatky odvedl, i kdyby měl být o hladu. Z rabínů se tak stali mocní lidé, kteří se spojovali s českými pány za účelem vzájemné prospěšnosti. První z tohoto svazku získali četné výhody, ze kterých bylo možno vyčíst další finanční zisk, druhým vzrostla politická moc díky příslibu desetitisíců volebních hlasů. „Je po židovském blahobytu v Podkarpatsku. Zbyl jen blahobyt rabínský. A těm, zdá se, je jedno, dodávají-li jim jejich poddaní křesťanské kůže, stažené s Rusínů, či židovské kůže, sedřené se sebe samých.“⁴² Důsledek tohoto stavu můžeme vidět i v postavě Edmunda Egana, jenž byl vyslancem maďarské vlády a měl za úkol Podkarpatskou Rus pomáďarštit. Ke svému úkolu přistupoval,

³⁹ OLBRACHT, Ivan. *Židé*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 57–58.

⁴⁰ OLBRACHT, Ivan. *Židé*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 68–69.

⁴¹ OLBRACHT, Ivan. *Století osmnácté*. In *Hory a staletí*. Praha: Československý spisovatel, 1956, s. 120–121.

⁴² OLBRACHT, Ivan. *Židé*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 70.

jak se lidově říká, „od lesa“. Uvědomil si, že pokud chce splnit svůj úkol, musí si nejdříve získat na svou stranu lid, a to tím, že ho zbaví alespoň největší bídy, jejíž příčinou podle něj byl pozemkový a peněžní kapitál. A zejména ten druhý spočíval v rukou židovského obyvatelstva. Zatížil Židy velkými daněmi, novými zákony jim znemožnil výhodně (pro ně samotné) půjčovat peníze, zřídil úvěrní družstva, která vykupovala gazdy z „pařátů“ vesnických lichvářů, stanovil pevné ceny:⁴³ „Zde se počíná bída Židů, prvních organisátorů obchodu a peněžního hospodářství v Podkarpatsku, jejichž vina byla v tom, že se nenaučili modernějším metodám a dřeli své oběti tak primitivně, jako kdysi jejich středověcí dědové.“⁴⁴

Mimo všeobecně uznávanou židovskou vzdělanost a moudrost ale Olbracht upozorňuje i na jejich zastaralé názory a přesvědčení. Byli ve svém goletu, židovském vyhnanství, izolováni od ostatních, dva tisíce let se jich nedotklo, jak se jim posmíval Ivo Karadžič. Ale zároveň se svým přesvědčením, povýšeností a nechotou přijímat námítky vůči svým vlastním názorům (můžeme bez okolků mluvit o dogmatech) od okolního světa sami izolovali: „Od čeho je zemětřesení? (...) Země stojí na vodě. V té vodě je velká ryba. A když ta ryba mrskne ocasem, tak je zemětřesení.“⁴⁵ I tady se projevuje židovská povýšenost coby vyvoleného národa. Tato teorie je v jejich očích ta jediná správná, jakoukoliv jinou považují za nesmysl. Ať už se jedná o sedlácký příběh o hadovi, který leze pod zemí, anebo moderní pohádku o litosférických deskách: „Ale každá polemika jest užitečná a každá skepse plodná. A mne večer, když jsem usínal, napadlo: kdo mi za to ručí, že má elektro-dynamická teorie zemětřesení není stejným nesmyslem jako rybí teorie Abrama Herskoviče a hadí teorie koločavských sedláků?“⁴⁶ Sám Olbracht předpovídá, že potrvá ještě dlouhou dobu, než se komukoliv podaří podkarpatské Židy integrovat do jiné společnosti, změnit jejich povahu aspoň do té míry, aby byli schopni sžít se s ostatními, aby byli schopni přijímat názory jiných: „Jenže bude trvati ještě více než jednu generaci, než se vůbec podaří včleniti tento podkarpatský lid do souhry společné lidské práce. Jejich vědomí výlučnosti a pýcha vyvoleného národa jsou příliš srostlé s jejich nejvnitřnějším nitrem, jejich štítivé opovržení proti všemu nečistému, to jest všemu nežidovskému, jest příliš nepřekonatelné, a stojí-li goj o něco níže než vepř, stojí nevěrný západní Žid ještě o něco níže než goj.“⁴⁷

Víra podkarpatských Židů z časů první republika se vyznačuje silnou ortodoxností. Striktně dodržovali všechny povinnosti a příkázání, jejich porušení bylo pro ně nemyslitelné.

⁴³ OLBRAUGHT, Ivan. *Ti, o kterých tu dříve nebylo slýcháno*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 42–44.

⁴⁴ OLBRAUGHT, Ivan. *Ti, o kterých tu dříve nebylo slýcháno*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 44.

⁴⁵ OLBRAUGHT, Ivan. *Židé*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 62–63.

⁴⁶ OLBRAUGHT, Ivan. *Židé*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 65.

⁴⁷ OLBRAUGHT, Ivan. *Židé*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 71–72.

Víra pro ně stála na prvním místě a jí podřídili všechno. Příkladem budiž jejich uctívání šábesu. Několik málo minut před tím, než na nebi vyjdou tři hvězdy, se jejich ustarané výrazy v obličejích vyhladí a objeví se v nich klid a mír. V oknech domů se rozsvítí svíčky – za každého člena rodiny se zapálí jedna a za zemřelé též. Stůl je bíle přikrytý a je na něm připraven pšeničný šábesový chléb. Až vyjdou tři hvězdy, celá rodina zasedne k večeři, muži v klobouku, ženy ve svátečních šatech. A budou jíst ryby a pít víno, neboť tímto se o šábesu Hospodin nejlépe uctí. Jenže na víno peníze nezbývají, stěží se podaří získat rybu, popřípadě přední telecí. Otec při jídle zazpívá radostnou píseň jako poděkování Hospodinovi. Půjdou brzo spát, neboť v tento den je správné učinit potěšení manželce, sobě, a tím pádem i Bohu. Svíčky nechají dohořet, neboť uhasit oheň by byla práce, které se musí každý z rodiny (i kůň či vůz) vyhnout. Další den se obléknou do kaftanu, na hlavy si posadí sametové čepice s kožešinou, přes rameno si přehodí rituální šátky a půjdou do synagogy. Během šábesu nesmí opustit území obce, nesmí s sebou nic nosit (ani kapesník ne!), nesmí se dotknout peněz. Pro tento den neexistují žádné starosti, je dovoleno myslet pouze na Hospodina.⁴⁸

Pro Olbrachta se židovská víra ocitá až za hranicemi lidského chápání. Zjišťuje, že židovská oddanost jde ruku v ruce se zaslepeností, že jsou hluboce přesvědčeni o své pravdě, a jsou ochotni jít pro ni i přes mrtvoly, což si na případu Hanele Šafarové lze uvědomit doslova a do písmene. Nevidí doprava, ani doleva, vidí jen to, co vidět mají, co je správné. Veškeré prohřešky proti pravidlům přísně trestají. Pokud by tehdy židovský chlapec a dívka vyšli ven bez doprovodu rodičů či by se něčí dítě vrátilo do obce až po začátku šábesu, jejich otec by byl potrestán obchodním bojkotem – týdenním až měsíčním. A nikdo z obce by si nedovolil tento zákaz porušit.⁴⁹ „Dokud jsem je viděl učeně vykládati, v kolik hodin a kolik minut počíná při zataženém nebi šábes, až kam za obec a až ke které tyčce smí o šábesu Žid jít a smí-li a kdy smí o šábesu pracovat alespoň Židův vůz nebo motyka, pokud jsem je viděl vážně choditi na komise vyšetřovat, byla-li ta slepice zaříznuta správně (...), byl jsem ochoten pokládati je za fanatiky. Ale když jsem viděl jejich bezmeznou zášť proti sionismu a poznal, jak nelítostně odírají své věřící, klonil jsem se k názoru druhému. Neuvěřil jsem, že sionismus třeba zatratiti proto, že se lidé malé víry vzdávají Mesiáše a že, nečekajíce naň, zakládají království, které jest královstvím z tohoto světa. (...) Skončil jsem kompromisem; jsou obojím zároveň: fanatiky i vykořisťovateli.“⁵⁰

⁴⁸ OLBRACHT, Ivan. *Židé*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 54–55.

⁴⁹ OLBRACHT, Ivan. *Židé*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 67.

⁵⁰ OLBRACHT, Ivan. *Židé*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 68.

3.2.3. Češi

Jak Olbracht dokládá, cizinci, které v jeho podkarpatských prózách ztělesňují Češi, sehráli na Podkarpatsku především roli pánů, k nimž se upínala všeobecná nesympatie, a když opomeneme, že si tuto svou funkci také užívali, bylo i jim samotným zde často nelehko. Ocitli se v nepřátelském prostředí, daleko od svého rodného kraje, ostatní je nesnášeli a oni tu přesto museli nějakým způsobem existovat: „(...) Většina jich touží domů. Jen pryč a stůj co stůj. Jejich touha se často podobá stesku docela jinošskému. Nezvykli si, nezvyknou si. Jistě, ve větších městech se dá existovat (...). Ale co si mají počít zřízení lesní správy, finanční strážníci, četníci, rozstrkaní po horských vsích, kde jediné vpravdě upřímné slovo, s kterým se potkají, je do vousů zabručená nadávka a jediné vpravdě upřímný pohled kosé zaškaredění, co mají dělat v těch prokletých údolích, kde v zimě počítá noc již po třetí hodině?“⁵¹

Češi na Podkarpatsko přišli ve dvacátém roce minulého století s původní myšlenkou šířit zde svobodu. Později hlásali kulturu. Ale pak i tento ideál padl a oni se začali soustředit na věci mnohem konkrétnější, na obchodování a zisk: „Tak velká část každé koruny, která se zde vydá, ať za zboží, ať na úroky, ať na daně, ať na pokuty, ať na železnici, ať na biograf, ať za vlastenecké nadšení, jde na západ do Čech ze země, stále ze země. Zde zůstává jen bída, hlad a nadmutá břicha dětí.“⁵² Mimo produktů sem Češi vyváželi i přebytky své inteligence, a obsadili tak veškeré posty, ze kterých vyplývala byť i minimální moc: „Úředníci a zřízení okresních politických správ, berních úřadů, soudů, lesní správy, pošty a železnic, učitelé a učitelky českých škol, ale také ukrajinských škol, četníci, finanční strážníci, hajní, fořti, geometři, bankovní úředníci a zřízení českých obchodů. Vše, co jest zde pánem, nebo alespoň co jako pán vypadá.“⁵³; „35 tisíc lidí ovládá hospodářsky, politicky i jazykově zemi se 709 tisíci obyvateli, z nichž jest 447 tisíc Rusínů (...). Jeden proti dvaceti. Při posledním sčítání byl ještě jeden proti třiceti.“⁵⁴; „Tam, kde Egan národnostně a politicky pranic nedosáhl hospodářským povznášením lidu a vřelými sympatiemi, mají zjednatí účinek úřední fermány, exekutoři a četnické střelení do bouřících se lidí. Tam, kde se to nepodařilo z bezprostřední blízkosti, má to jíti na stakilometrovou vzdálenost s klínem Slovenska. A s co nebylo 109 tisíc Maďarů, ještě dnes v Podkarpatsku usedlých, to má vykouzlit 35 tisíc Čechů, spojených se svou zemí jen telefonem a dvanáctihodinovou jízdou rychlíkem.“⁵⁵ Proto

⁵¹ OLBRACHT, Ivan. *Loupežníci*. In *Hory a staletí*. Praha: Československý spisovatel, 1956, s. 111–112.

⁵² OLBRACHT, Ivan. *Ti, o kterých tu dříve nebylo slýcháno*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 31.

⁵³ OLBRACHT, Ivan. *Ti, o kterých tu dříve nebylo slýcháno*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 37.

⁵⁴ OLBRACHT, Ivan. *Ti, o kterých tu dříve nebylo slýcháno*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 37.

⁵⁵ OLBRACHT, Ivan. *Ti, o kterých tu dříve nebylo slýcháno*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 46–47.

se nelze divit, že autor reportáží objektivně uznává, že situace na Podkarpatsku vypadá tak bídně a zoufale. Češi si sypou peníze do vlastní kapsy a místní aby třeli bídu s nouzí: „Co jsou zde Češi, je všechno jinak. Do Ameriky nelze; každá naděje na zbohatnutí zmizela. V domácích lesích se nepracuje, neboť vláda chrání vysokými železničními tarify dřevařství korunních zemí (...). Je po drobném přepychu: po mase, tabáku, kořalce a ženské parádě. (...) Není hotových peněz na daně, na kováře, a židovské krámky nemají kupců. (...) Je ztracena více než polovina holého živobytí. Jest nutno vrátiti se do jedenáctého století; do hladových let jedenáctého století. Na podkarpatské vesnici je zle. Jest více než zle.“⁵⁶

Místní vetřelce nenávidí, ne proto, že jsou Čechy, ale protože jsou pány. Historie podkarpatského lidu je protkána útlakem ze strany pánů a následnou vzpourou obyvatel. Jejich pohádky i písně jsou plné šlechtých mstitelů a zbojníků, kteří se zastali utlačovaného národa a pomstili se tyranům. „Kdokoli sem v historii přišel, každý z lidu kořistil: každý, kdo měl ruce, aby bral z toho mála, co zde jest a aby v nich udržel karabáč; (...) nepamatuje si všech těch národních jmen, nechce si je ani pamatovati, nemá pro ně smysl, protože mu na všechny stačí jediné slovo: pán. Teď jsou pány Češi.“⁵⁷ Ale podkarpatští intelektuálové se na nadvládu Čechů dívali z poněkud odlišného pohledu. Viděli bídu svého lidu, ale uznali, že Československo bylo mezi ostatními státy jako „růže mezi trním“, zvolit si československou národnost bylo proto v té době nejlepší řešení. S hrůzou pozorovali počestřování, nenáviděli úřady, měli výtky vůči poměrům ve školství a následné nezaměstnanosti, ale na druhou stranu byli schopni vidět i přínos Čechů na příkladu fungujícího soudnictví či vzniku pražské ukrajinské univerzity.⁵⁸

3.3. Sociální podmínky

Z Olbrachtových reportážních próz vyčteme, že obyvatelé Podkarpatské Rusi byli s přírodou propojeni i ze zcela praktického důvodu – neměli na výběr. Jejich kraj byl natolik chudý a nevyspělý, že ho spisovatel-reportér přirovnával ke středověku 11. století, k životu starých Slovanů z Kosmova věku. Příroda jim byla zdrojem potravy a dávala jim i práci. Jenže s narůstající byrokracií se obyvatelům čím dál tím víc vyprazdňovala kapsa, ač to doháněli intenzivnější prací, přesto se nevzdávali, zatnuli zuby a pokračovali v boji: „Poslední možnosti byly vyčerpány. Lehnutí si a čekat, až přijde smrt? Dospělý živočich lesů se s ní

⁵⁶ OLBRACHT, Ivan. *Vesnice XI. století*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 13–14.

⁵⁷ OLBRACHT, Ivan. *Ti, o kterých tu dříve nebylo slýcháno*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 38.

⁵⁸ OLBRACHT, Ivan. *Ti, o kterých tu dříve nebylo slýcháno*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 39–40.

rve. Všemi silami a všemi zbraněmi, které má.⁵⁹ Jenže jak se říká, kde není nic, ani smrt nebere. Celá vesnice je chudá, „kdybys celou ves obrátil na ruby, nevyklepal bys z ní ani sto korun.“⁶⁰

3.3.1. Hlad

Obyvatele „vesnice 11. století“ sužoval permanentní hlad. Jejich jídelníček byl založen na kukuřici, ze které se vyráběl tokan, což je ve vodě vařená kukuřičná mouka, a na korši, což je chleba z hrubě rozemletého ovsa, „chléb, po jehož ochutnání si celý den vyškrabujete ze zubů plevy a který by pražský žebrák otloukl o hlavu každému, kdo by se mu jej opovážil nabídnouti.“⁶¹ Proto se taky mezi místními ujalo označení „panské hovno“, které se obvykle pronášelo s dávkou nenávisti i závisti zároveň, neboť ta, která ležela vedle cest, byla jiná než na západě od Podkarpatska. Byla „žlutá jako síra, suchá jako piliny a promíšená kukuřičnými plevami.“⁶²

I při pohledu na jejich stravovací návyky je zřejmé, že životní úroveň zde byla zcela jiná než kdekoliv jinde. Stoly se tu neprohýbali jídlem, zvířata nevrněla dostatkem stravy a péče, děti nebyly jak ze škatulky. „Zde totiž poklesl život o celou jednu stupnici: ne o lidskou, nýbrž o přírodopisnou. Kůň se po celý život nedoví, jak chutná oves. Ten jest jen pro hospodáře. A pro hospodáře jest červená dobytčí sůl, která jest skoro o polovinu levnější než bílá. Bílá sůl a bílý chléb jsou jen pro pány.“⁶³

Platí zde zákony přírody, protože lidé, žijící ve své pokrokem nedotčené vesnici, se řídí stejnými pravidly jako pralesní společenství zvířat; a zejména tím jedním: přežije jen ten nejsilnější. Udrží se zde jen ti velcí a statní. Ubožáci, lidé méně přizpůsobiví či inteligentní nemají šanci na přežití – nebudou ujídat chleba, kterého není pro všechny. Lidé tu proto často umírají na hlad, ač se tomu v lékařské terminologii říká různě: jednou tyfus, podruhé zápal plic. Neumírají tu svíjíce se v křečích, když snědli poslední kousek chleba před pěti dny, umírají tu na banální choroby, se kterými by si tělo najedeného člověka hravě poradilo. – A když se ke státnímu aparátu, jenž jim zakázal používat přírodu jako neomezený zdroj obživy, přidala i církev, vznikla z toho pořádná polízanice. Neboť když nebylo co jíst, přikázal Bůh, aby lidé nejedli vůbec, čemuž se obvykle říká půst, ale v místních podmínkách to můžeme

⁵⁹ OLBRACHT, Ivan. *Vesnice XI. století*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 24.

⁶⁰ OLBRACHT, Ivan. *Vesnice XI. století*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 23.

⁶¹ OLBRACHT, Ivan. *Vesnice XI. století*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 19–20.

⁶² OLBRACHT, Ivan. *Země se nacionalisuje*. In *Hory a staletí*. Praha: Československý spisovatel, 1956, s. 192.

⁶³ OLBRACHT, Ivan. *Vesnice XI. století*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 20.

bez okolků označit za náboženské regulování hladu: „Bůh tedy tu bídu moudře usměrnil: 40 dní postu před velikonoce, 40 dní před vánoce, 14 dní před Petrem a Pavlem, 14 dní před Nanebevzetím Panny Marie, kromě toho každou středu a každý pátek po celý rok a k tomu půst dobrovolný tomu, kdo se chce Bohu obzvláště zalíbiti a kdo si přeje, aby mu prospíval dobytek: každé pondělí po celý rok. Tedy dvě třetiny roku hlad.“⁶⁴

Hlad eliminoval problémy vesničanů na základní starosti o přežití – aby měli kde spát, co jíst a čím nakrmit děti. Jakékoliv jiné, zejména „městské“ problémy o boj za národ a jazyk, pro ně byly jako z jiného světa: „Tvrdilo se mi, že se jazykové spory přenášejí také na vesnici. Sám to ze svých zkušeností potvrdit nemohu. Zdálo se mi naopak, že podkarpatoruský lid jest příliš zaujat zápasem ani ne o skývu chleba, nýbrž jen o korš a misku tokanu, aby mohl mít smysl pro věci tak odlehlé.“⁶⁵

3.3.2. Peníze

Olbracht čtenáře informuje též o tom, že místní byli zvyklí chodit pro peníze k Židovi, ale s příchodem Čechů se jim nabídla možnost půjčit si peníze z banky, která se tvářila mnohem solidněji. Ale jak už to tak bývá, pravda byla trochu někde jinde. „Dříve půjčil Žid. Stovku na úrok 20 haléřů denně (ach, není tak nesnadné vydělati šesták, a že je to 73 procent, to snad neumí vypočítati ani pan farář). (...) Ano, býval někdy nemilosrdný a vyháněl z chýší (...), ale míval v nájmu šterkování silnic a správký tratí, vozíval do města kámen a bylo tedy možno úroky si u něho odpracovati, nebo vzítí jeho ovce do svého stáda nebo jeho krávu na zimu do svého chlěva. (...) Teď Žid nemá a kdyby měl, nepůjčil by. Je žebrák jako oni, jeho krámek, do něhož nevstoupí noha, bys odnesl v nůši na zádech (...). Teď půjčují páni. (...) Normální úrok. (...) Kdo to umí, může si vypočítati, že je to dohromady 16 až 20 procent. Ale někdy také až 30. A někdy také až 40.“⁶⁶; „S Židem se bylo možno pokřičeti a někdy se s ním i dohovříti. Ale páni sedí v krásných městských domech za zasouvacími okénky, nad kterými jsou zlatá písmena, za leskem brejlí mají ledové oči; a s člověkem vůbec nemluví. ,Podejte si písemnou žádost.“⁶⁷

Rodiny byly nuceny prodat svůj dobytek, vzdaly se tak mléka, másla, brynzy – utáhly si tím pomyslounou oprátku kolem krku ještě pevněji. Jenže při tak velké nabídce a malé poptávce dobytek skoro nikdo nechtěl koupit, a když už ano, tak za směšně nízkou cenu:

⁶⁴ OLBRACHT, Ivan. *Vesnice XI. století*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 14–15.

⁶⁵ OLBRACHT, Ivan. *Boj o kulturu a jazyk*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 76.

⁶⁶ OLBRACHT, Ivan. *Vesnice XI. století*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 20–21.

⁶⁷ OLBRACHT, Ivan. *Vesnice XI. století*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 22.

„Živé tele stojí 30 až 70 Kč, zcela výminečně o několik pětikorun výše proti 200 až 450 korunám z roku 1930. Krávu dostanete i za 450 Kč, ale i za 300 i 200. A koně bylo letos v zimě možno koupiti i za 100 Kč.“⁶⁸ Po dobytku už jim zbyl poslední majetek k rozprodání – půda pod nohama a střecha nad hlavou. „Zde jest jen země a ta jest jistá. A gazdové, nevidouce jiného východiska, ji zadlužili do poslední padesátikoruny, kterou banka ještě půjčila. Nenastanou-li lepší časy, přijde exekutor – nepřišel-li již – a bude-li přechodně lépe, budou pracovati jen pro banku, dokud nakonec přece jen exekutor nepřijde, neboť půda nese půldruhého procenta a banka, je-li velmi slušná, chce šestnáct.“⁶⁹ Není divu, že byli exekutoři na Podkarpatsku nejzaměstnanějšími lidmi.

Proto se jenom bohatí páni politici ze svých teplých kanceláří divili, že docházelo k tolika bojům a protestům. Že docházelo ke střetům s četníky, v nichž byli ranění a mrtví. A přijel-li do obce cizinec, místní ho obstoupili a žádali změnu svých podmínek, poněvadž se domnívali, že cizincovo slovo mělo větší váhu: „Žádáme za kukuřici.“ A zástup za ním opakuje hlubokým a monotonním sborem: „Žádáme.“ „Žádáme za odepsání daní.“ Zní to prosbou, vyhrůžkou i napiatým očekáváním. A chór ho doprovází: „Žádáme.“ „Žádáme zastavení exekucí.“ A pastýři a dřevorubci opakují vážně, táhle a jako při církevní litanii: „Žádáme.“⁷⁰

Olbracht i na příkladu humorné příhody dokládá, že nedostatek peněz na Podkarpatsku není věcí smyšlenou, ale že se jednalo o každodenní starost a všudypřítomný problém: „Na tři chodce, jdoucí do Chustu na jarmark, tam z lesa vystoupili tři loupežníci s šátky ovázanými okolo úst a s puškami v ruce. (...) Tři ustrašení pocestní jim nabídli výkupné: jednu korunu. Nastalo dlouhé smlouvání. Za půl hodiny byli na pěti. Tehdy se loupežníci rozhněvali, užili násilí, gazdy zbili a oloupili je o vše, co měli. U všech tří dohromady to bylo jedenáct korun.“⁷¹ Kde nebylo co jíst, nebylo co loupit.

Ač bylo pro místní symbolem luxusu dopřát si k jídlu chléb, i přesto se je ostatní (zejména představitelé vyšší a vzdělanější společnosti) snažili neustále okrádat. Příkladem budiž postava koločavského faráře, pana Királyho. Prohlásil z kazatelny, že chce na svůj svátek zabít tři vepře, že nakoupí pivo, ať na příští kázání dorazí lidé i z nejbližších polonin, kteří obvykle do kostela nechodí, aby měl pan farář přehled, kdo všechno na jeho hostinu dorazí. A na dalším kázání se museli lidé podepsat (třemi křížky, neboť nikdo neuměl číst ani psát) na papír jako příslib své účasti – ale ony papíry, které podepisovali, nebyly

⁶⁸ OLBRACHT, Ivan. *Vesnice XI. století*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 23.

⁶⁹ OLBRACHT, Ivan. *Ti, o kterých tu dříve nebylo slýcháno*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 30.

⁷⁰ OLBRACHT, Ivan. *Vesnice XI. století*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 24–25.

⁷¹ OLBRACHT, Ivan. *Loupežníci*. In *Hory a staletí*. Praha: Československý spisovatel, 1956, s. 116.

žádné seznamy hostů, ale prachsprosté směnky.⁷² „Ale tito (...) nejsou jedinými parasy, které měl podkarpatský člověk na těle, jsou to jen zločinci řádně kvalifikovaní. (...) Jak je možné na vychrtlém těle Rusínově ještě parazitit? A je to opravdu tak snadné? Je známo, že nejchudší tělo má nejvíce příživníků. A ano: je to velmi snadné.“⁷³

3.4. Politika

V době psaní reportáží se Podkarpatsko začalo nacionalizovat. Předtím bylo pod vlivem komunismu a posléze agrární strany: „Podkarpatský komunismus byla náhlá a mohutná vlna, která opadla. Ne však beze stop. A ne bez vlivu na budoucnost. A nepřinesl-li jiného, jistě vědomí, že jsou ještě jiné organizace než loupežnické tlupy, které mohou bohatým brát, chudým dávat a trestat lidskou křivdu.“⁷⁴ Agrární strana byla pánem umírání či neumírání podkarpatského lidu, neboť řídila tři životně důležité věci: obchod s kukuřicí, správu lesů a pozemkové vlastnictví. Kukuřice byla základem místního jídelníčku, lesy dávaly naprosté většině obyvatel práci a nesmírný zmatek v pozemkovém vlastnictví a dědictví mohla urovnat jen pozemková reforma. Podle původního dědického práva totiž zdědily pozemek po majiteli děti rovným dílem. Po nich dědily opět jejich děti atd. A pokud se potomci mezi sebou navzájem nedohodli, mohl praprapravuk původního vlastníka získat pozemek o velikosti jedné setiny, tisícinu či miliontinu původního. A to už se jednalo o část pozemku, na kterou se nevešel ani vlastníkův pes.⁷⁵ „Kukuřice, dříví, pozemková reforma. Těmi ovládli agrárníci podkarpatský venkov, to jest celou zemi. A přidejte k tomu obecní sekretariáty, (...) zemědělské inspektoráty (...), podporu státních úřadů, bohaté Židovstvo a rabíny – a vysvětlíte si celý velký vliv agrární strany zde.“⁷⁶

Podkarpatská izolovanost od ostatního světa a nízký stupeň životního a společenského pokroku odpovídaly i stavu místní politiky, jak soudil Olbracht. Místní obyvatelé nebyli hloupí, ale přehnaně důvěřiví, a jelikož často neuměli číst ani psát, nemohli si informace ověřit, ba dokonce ani zjistit. Proto snadno uvěřili dobře vypadajícím cizincům, kteří jim pověděli, co mají dělat a koho volit. „Jsou nepoučení. Jejich myšlení je středověké. Jsou krajně důvěřiví a krajně odmítaví podle nálady. A politicky jsou dětmi. Ale dlouho si již s

⁷² OLBRACHT, Ivan. *Obtížné jednání s Ančou Burkalovou*. In *Hory a staletí*. Praha: Československý spisovatel, 1956, s. 131.

⁷³ OLBRACHT, Ivan. *Obtížné jednání s Ančou Burkalovou*. In *Hory a staletí*. Praha: Československý spisovatel, 1956, s. 132.

⁷⁴ OLBRACHT, Ivan. *Země se nacionalisuje*. In *Hory a staletí*. Praha: Československý spisovatel, 1956, s. 169.

⁷⁵ OLBRACHT, Ivan. *Země se nacionalisuje*. In *Hory a staletí*. Praha: Československý spisovatel, 1956, s. 197.

⁷⁶ OLBRACHT, Ivan. *Země se nacionalisuje*. In *Hory a staletí*. Praha: Československý spisovatel, 1956, s. 200.

nimi nebude moci každý dělati, co chce. Do XI. století se kdesi zvenčí provalila velká díra a tou se do šera středověku divoce a s šumotem žene dvacáté století. (...) A vznikne a padne ještě mnoho ilusí. Ale podkarpatský lid se na vlastních nohách choditi naučí. Dnes z XI. století do XX. není tak daleko jako ze století do století bývalo kdysi.⁷⁷ Proto bylo těžké za místní bojovat, neboť politici neměli strach o ztrátu jejich hlasů, poněvadž je získali velmi snadno: „Není žádná spravedlnost, vše je marné, nikdo se vás nezastane, protože se vás nikdo nebojí, protože s vámi může každý dělat co chce, protože o vás nikdo nedbá, když mu nemáte co dát a volební hlasy mu dáváte zadarmo?!“⁷⁸

Jako příklad nefungující politiky a systému vůbec můžeme na základě Olbrachtova svědectví popsat způsob, jakým fungovala v Koločavě pošta. Poštovní úřad byl pro místní jedinou možností, jak mohli komunikovat s ostatními, jak si vyřídit příspěvky od státu, důchody atd. Komplikovanost jinde jednoduché činnosti odeslání a přijetí dopisu dostatečně svědčí o fungování (či spíše nefungování) tehdejší podkarpatské politiky. – Koločava sama poštovní úřad neměla a zásilky sem přicházely velmi podivnými cestami: „Ty od západu se dostávají do Chustu rychlíkem v půl druhé odpoledne. Druhého dne ráno si pro ně přijede z Volového autobus. Třetí dne je veze z Volového přes kopce selský vozík do Sinevíru, kde je poštovní úřad pro několik obcí a také pro Koločavu. Čtvrtého dne, máte-li štěstí, a nemáte-li, pátého, si pro ně přijde koločavský listonoš Šemet, neboť ten chodí do Sinevíru pouze čtyřikrát za týden. Sinevírský pan poštmistr mu dá psaní do brašny, tu zamkne na klíček a starý Šemet putuje dvanáct kilometrů do Koločavy k panu notáři. Ten má druhý klíček, torbu otevře, prohlédne si, co v ní je, nu a pak Šemetovy děti, mají-li zrovna kdy, roznesou zásilky po obci. Ale není-li náhodou ten den pan notář doma, zůstane brašna neotevřena a s roznáškou se počká do příštího dne, není-li totiž zítra náhodou neděle nebo svátek, neboť tehdy ani Šemeta ani jeho rodinu nikdo nepřiměje, aby hřešili proti božím přikázáním. Není to snad někomu vhod? Nuže, ať se tedy sám stará, má-li či nemá-li v Sinevíru ležet psaní.“⁷⁹

Stejně jako se měnilo politické zřízení, měnil se i charakter středního stavu. Rusínský národ, vyrůstající ze stádia pastevectví, ze sebe maloměšťáckou vrstvu teprve vytvářel. A mladí Židé začínali vlivem hospodářských poměrů, nových škol a sionismu⁸⁰ měnit názor na základy své výchovy a víry, čehož se Olbracht stal bedlivým pozorovatelem. Pro mladší ročníky znamenal sionismus revoltu vůči životu svých rodičů, znamenal pro ně vytržení z

⁷⁷ OLBRACHT, Ivan. *Vesnice XI. století*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 25–26.

⁷⁸ OLBRACHT, Ivan. *Obtížné jednání s Ančou Burkalovou*. In *Hory a staletí*. Praha: Československý spisovatel, 1956, s. 135–136.

⁷⁹ OLBRACHT, Ivan. *Obtížné jednání s Ančou Burkalovou*. In *Hory a staletí*. Praha: Československý spisovatel, 1956, s. 151.

⁸⁰ Hnutí obhajující a podporující návrat židovského lidu do domoviny předků, do Země izraelské, a usilující o vytvoření suverénního a nezávislého židovského státu.

ortodoxních okovů, kterými by jinak byli spoutáni po celý svůj život. Ostatně jako Podkarpatští Rusíni i Židé měli v krvi stopy po útlaku, nespravedlnosti, které musely být napraveny. Sionismus byl z jejich pohledu první vlaštkou, jak dosáhnout nějaké změny v židovské společnosti, jak být blíže pokroku moderního světa. Sionismus nebyl lákavý jen pro mladé vzdělané Židy toužící po změně, měl co říci i chudým (tj. drtivé většině podkarpatských Židů), neboť tvrdil, že jsou si všichni rovni, obracel se zády k bohatým, které označoval za vykořisťovatele, jejichž jediným zájmem bylo odírat nemajetné. Jenže tento mladý a svěží vítr se nelíbil starším a pochopitelně ani bohatým Židům. Považovali ho za lživou vědu, která ostatní uvádí na scestí, dokonce se jim vysmívali, že se jejich pravda každý den měnila, proto jejich přesvědčení ani nebylo hodno disputace. (Boj o sionismus tak lze považovat i za tzv. třídní boj chudých proti bohatým.) Jeden z hlavních rozkolů, vynecháme-li svobodomyšlnost a negativní postoj vůči jakékoliv změně, byl pohled na cestu do Palestiny. Chasidští podkarpatští Židé věřili, že úkolem příchozího Mesiáše není vyvést je z goletu zpět do země zaslíbené, ale spojit dohromady kousky božství, jež byly v podobě malých jiskřiček roztroušeny po všech tvorech i věcech: „Ještě není čas jít do zaslíbené země otců. Ještě nepřišel Mesiáš. A vy, kdož k tomu vyzýváte, stavíte novou babylonskou věž a rouháte se, marně budující dílo, které může vzniknout pouze Jeho rukou. (...) Buďte prokleti! Studnice vaše at' vyschnou, ženy vaše at' zůstanou neplodné a děti, které již máte, nechť neodchováte!“⁸¹ Trnem v oku jim byla i skutečnost, že zastánci sionismu používali hebrejštinu k běžné komunikaci, že se pro ně posvátné modlitby staly srozumitelné, což bylo podle starších nemyslitelné, neboť modlitba měla působit na duši tajemstvím jako sám Bůh. A co více, posílali své děti do gójských škol, kde byly vystaveny špatným názorům a pohledům na svět. „Rabíni mají pravdu. Palestina přitahuje; strašlivě jako vír. A mladá židovská generace je za národní stát odhodlána bojovat. A třeba proti rabínům.“⁸² Ale zastánci sionismu nebojovali jen proti rabínům, bojovali i proti svým sousedům. Stačilo, aby byl švec Lejb Abrahamovič předsedou místní sionistické organizace a usiloval o zřízení hachšary, a už mu místní kupec Chaim Grünbaum odmítl prodat kukuřici. A týž kupec na znamení protestu proti sionismu založil ve vesnici protichůdný spolek, a to organizaci mizrachi⁸³. Chaim dále pokračoval s odvetou a začal vymáhat po Lejbovi dluhy. Chaimovi byla několik dní po

⁸¹ OLBRACHT, Ivan. *Země se nacionalisuje*. In *Hory a staletí*. Praha: Československý spisovatel, 1956, s. 178–179.

⁸² OLBRACHT, Ivan. *Země se nacionalisuje*. In *Hory a staletí*. Praha: Československý spisovatel, 1956, s. 180.

⁸³ Mizrachi je organizace více sportovní než politická. Je podporovaná ortodoxními Židy, ale ostatními sionisty je nenáviděná, protože funguje jako negativní reakce na sionismus. Sama o sobě tvrdí, že chce smířit ortodoxii se sionismem.

soudním přelíčení, kde se rozhodovalo o výši Lejbova dluhu, zničená zahrádka s celou úrodou a do studny mu byla nalita petrolej.⁸⁴

Autor si ve svých reportážích všiml, že se nad novou hospodářskou a společenskou vrstvou měšťáků vznášela ještě jedna vrstva – vrstva názorová, jež byla zbarvena nacionálně. Jednalo se o zápas o kulturu, jazyk a o celý národ. „Musíme se postavit na vlastní nohy, spolehnout na vlastní síly, od největšího pány do nejnižšího chudáka musíme být prodchnuti jedinou myšlenkou, myšlenkou nacionální. Také v této zemi musíme bojovat na třech frontách: proti svým, to jest proti rusofilům, proti cizím, to jest proti Čechům, Židům a Maďarům, a proti temnotě...“⁸⁵ Olbracht si nemyslí, že by zde nakonec bojovali všichni proti všem. Tato země má koneckonců jednotící prvek, za který bojovali kdysi již loupežníci. Tímto prvkem není nic jiného než lidská spravedlnost.

Církev na Podkarpatsku fungovala v první řadě jako jedna z mocenských organizací, pomocí nichž udržovali páni kázeň místních. Z křesťanských oveček se pod dozorem Čechů měli stát spíše poslušní beránci. Vyšší otázky víry, způsobu života a existence Boha byly z první příčky odsunuty v nedohledno: „Církev jest na prvním místě organizací politickou; mrav a jeho formy přijdou teprve v druhé řadě; a teprv pak dogmata.“⁸⁶

Pohled na náboženské vyznání rusínských obyvatelů je vůbec zajímavý. Sice přijali křesťanství za vlastní náboženství, chodí do kostela, dodržují půst, všechny formální požadavky mají splněny, ale přeci jenom v tomto výčtu něco chybí. Jejich srdce. To odjakživa patřilo a bude patřit místní přírodě. Navrch jsou tedy křesťany, uvnitř zapřísaahlými pohany, kteří vyznávají přírodu, její zákony a jevy. Tuto dvojakost by bylo špatně pokládat za jeden ze způsobů jejich revolty, sounáležitost s přírodou je pro ně zcela samozřejmá, je jejich součástí, jejich přirozeností: „Žijí-li karpatské horalé celým svým vnějším životem v jedenáctém století, proč by mělo být jejich náboženství jiné? (...) K čemu jim tedy křesťanský Bůh? Bůh feudální společnosti (...). Toho k nim přinesli různí pánové, bohatší a tedy i kulturně vyspělejší než oni. Nepotřebují ho. Jim stačí prastarý Bůh pastevců, stád a země.“⁸⁷ Čeští úředníci a četníci pro toto vyznání neměli pochopení a snažili se ho pronásledovat, neboť si neuvědomovali, že to, proti čemu bojovali, mělo základ ve zcela jiné době a zemi než křesťanství, jímž se jejich víru snažili porazit. Opět zde máme co k dočinění s faktorem nepochopení. Češi měli jinou mentalitou, jiné kořeny, vznikla tak mezi nimi a místními hluboká, nepřekonatelná propast. Ale přesto se jim lokální autority snažili vštípit to, co jim

⁸⁴ OLBRACHT, Ivan. *Země se nacionalisuje*. In *Hory a staletí*. Praha: Československý spisovatel, 1956, s. 181–182.

⁸⁵ OLBRACHT, Ivan. *Země se nacionalisuje*. In *Hory a staletí*. Praha: Československý spisovatel, 1956, s. 204.

⁸⁶ OLBRACHT, Ivan. *Vesnice XI. století*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 14.

⁸⁷ OLBRACHT, Ivan. *Vesnice XI. století*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 18–19.

bylo cizí, ale o čemž si čeští zástupci moci mysleli, že to bylo to jediné správné. A nezáleželo na tom, jestli šlo o víru, jazyk, kulturu či způsob opravování dopravních komunikací: „Opovrhují rusínskými pověrami, vědouce, že žádní božkové ani nijaké pohanské mocnosti nemohou ve smyslu dobra do lidských osudů zasahovat a že to vše činí svatá Panna Barbora, svatá Anežka a nejprve Panna Maria; odsuzují proto také čarodějnictví rusínských bab (...).“⁸⁸; „Čeští četníci pohanského Boha velmi pronásledují, neuvědomujíce si, že zákony, proti kterým se Božko prohřešuje, byly dělány v zcela jiné zemi a v zcela jiném století než žije on.“⁸⁹

3.5. Mytologie

Podkarpatské lesy jsou v Olbrachtových očích nejen krásnou a tajuplnou přírodou, ale jsou i domovem pro tajemné, pohádkové obyvatele. Nejsou to nadpřirozené bytosti z neznámých dalek sedmera hor a sedmera řek, ale pocházejí z okolních vesnic, lesů, polí a luk. „Pralesy se hemží duchy, ve stájích a zimových se skrývá mnoho skřetů, listovím jejich kukuřičných a konopných polí pohybují polní víly, u vodních toků a v bahnitých místech žijí dobráctí vodníci a zlé rusálky. A v jejich vsích čarodějnice.“⁹⁰ Čarodějnictví se obyčejně dědí z matky na nejschopnější dceru. A jak už to tak bývá, čarodějnice mohou svých schopností využít nejen ke konání zla (prokletí, uřknutí), ale i k dobrým skutkům, na pomoc ostatním lidem. Umí napravit čáry zlých vědem („Nedojí ti krávy? Buď nějaká zlá vědma nasypala do tří jejich stop soli, nebo jim upíjí mléka nečistý; vypátrám.“⁹¹), vyléčí nemoci („Je tvé dítě nemocné? Vykoupám je v lektvaru z devíti bylin.“⁹²), napravit lidské nešvary, uskuteční touhy („Potřebuješ rady ve věcech lásky? Uhněť nahou zadnicí chlebového těsta a dej z něho jísti chlupci, jehož se ti zachtělo.“⁹³; „Pak vezměte žábu, mačkejte ji, mučte ji a krutě jí nad tím hrncem, až žába začne do mléka vypouštět tekutiny, a při tom devětkrát říkejte: ‚Jako se trápí tato žába, tak ať se pro mě trápí Jura.‘ A totéž udělejte ještě s ještěrkou.“⁹⁴) a předpovídají budoucnost.

⁸⁸ OLBRACHT, Ivan. *Století osmnácté*. In *Hory a staletí*. Praha: Československý spisovatel, 1956, s. 121.

⁸⁹ OLBRACHT, Ivan. *Vesnice XI. století*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 18.

⁹⁰ OLBRACHT, Ivan. *Vesnice XI. století*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 17.

⁹¹ OLBRACHT, Ivan. *Vesnice XI. století*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 17.

⁹² OLBRACHT, Ivan. *Vesnice XI. století*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 17.

⁹³ OLBRACHT, Ivan. *Vesnice XI. století*. In *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932, s. 17.

⁹⁴ OLBRACHT, Ivan. *O zuřivosti chtění*. In *Hory a staletí*. Praha: Československý spisovatel, 1956, s. 166.

3.5.1. Loupežníci

Rysem nadpřirozenosti obdařil lid také loupežníky, kteří dotvářejí Olbrachtův mytologický plán. Základ těchto postav je reálný, byli to lidé z masa a kostí, ale nad jejich fyzickou schránkou zvítězilo jejich bájeslovné zobrazení, pohádkový příběh, který kolem nich vznikl a byl lidmi po dlouhá léta tradován a utužován: „Podkarpatský lid je bez oficiálních hrdinů. Ale hrdiny má. A mnohem půvabnější, než jsou ti v třemenech a s mečem po boku: loupežníky. (...) Nejsou o nic skutečnější než hrdinové oficiální. Člověk má neukojitelnou touhu po spravedlnosti. A v sobě mnoho revolty proti řádu, který mu ji odpírá (...). A člověk má v sobě podivnou posedlost vzpomínat si, vymýšlet si a přetvářet a má v sobě touhu doplňovat se (byť i jen v pohádce) tím, čeho se mu nedostává.“⁹⁵ Loupežníci jsou lidé s nejasnými politickými či sociálními touhami, podobně jako je na tom obyčejný vesnický lid. Jsou to vždy postavy tragické, neboť se nikdy svým cílům nepřiblížili, vždy zůstali na počátku své cesty. Jsou vždy oběťmi, neboť zahynuli rukou kata, úkladných přátel či zrádné milenky. Zákon v nich vidí zločince, právo je odsuzuje, ale prostý lid je podporuje, vidí v nich své ztělesněné volání po spravedlnosti, jsou vykonavateli jejich nenávisti a pomsty.⁹⁶

„Dnešní Podkarpatsko, země řídce obydlená, se svými pralesy, horami a sklaními stržemi, a jmenovitě její Černé hory na východě, (...) byly zeměpisně jakoby stvořena pro pobyt loupežníků, kteří zde nalézali dosti skrýší, a jsouce pronásledováni, dosahovali pochodem jen několikahodinovým území jiného státu.“⁹⁷ Zbojnictví v karpatských horách mělo opravdu dlouho tradici, jež sahá až k patnáctému století, ale největší sláva spadá do poloviny osmnáctého století, neboť to byla doba největšího útisku selského lidu – zemí zmítaly války, které si žádaly velký přísun financí, stoupal hospodářský i fyzický útlak obyčejných lidí, proto se karpatské lesy hemžily zbojníky. Dokonce se mezi nimi dají najít i židovští loupežníci, ač propojení loupežníků a Židů fungovalo spíše na bázi spolčování a vzájemné spolupráce (dávali loupežníkům tipy na lup, pomáhali jim s prodejem ukořistěného zboží).

Jedním z nejslavnějších a nejdéle působících loupežníků byl **Oleksa Dovbuš**. Jeho oficiální prohřešky byly následující: vraždy, zhářství, drancování, loupení. Ale v očích lidí a následného bájesloví mstil sociální křivdy páchané na obyčejných lidech. „V zápiscích lvovských bernardinů je o tom zaznamenán příběh, týkající se přepadení sídla pana Konstantina Zlatnického, Borščova u Bučače, v květnu roku 1744. Dovbuš pálil panu

⁹⁵ OLBRACHT, Ivan. Loupežníci. In Hory a staletí. Praha: Československý spisovatel, 1956, s. 79.

⁹⁶ OLBRACHT, Ivan. Loupežníci. In Hory a staletí. Praha: Československý spisovatel, 1956, s. 80.

⁹⁷ OLBRACHT, Ivan. Loupežníci. In Hory a staletí. Praha: Československý spisovatel, 1956, s. 81.

Zlatnickému ruce, sypal mu na tělo pod kabát rozžhavené uhlí, a nabízené výkupné nepřijal. (...) Zabil jej i jeho ženu a nedospělého syna. Sami Lvovští bernardini končí příběh poznámkou, že byl pan Zlatnický krutý pán a že mnoho lidí zabil.⁹⁸ Zahynul roku 1745 zradou milenky, jak se praví v písních a příbězích. Jenže doopravdy Dovboš nešel ke Dzvinkům za milenkou, ale za Štěpánem Dzvinkou, svým budoucím vrahem, z kterého měl vymoci věno po jeho zemřelé ženě, které náleželo jeho tchánovi.⁹⁹ „Pověstí o Dovbušovi je mnoho. Hory, vsi, zámky, osamělé stromy a balvany se spojují s jeho jménem. Zabil ďábla, který se rouhal Pánu Bohu, a Bůh ho učinil silným nad všechny lidi a nezranitelným. Mohl být zabit jen stříbrnou (nebo skleněnou) kulí, nad kterou, skrytou v zrní jarní pšenice, která se při mši podává knězi ke svěcení, bylo dvanácti kněžními odslouženo dvanáct mší. Přepadal zámky, trestal kruté pány, rozséval pytle dukátů (...). Na Kedrovatém měl kamenný stolec, odkud poroučel lidu, a tam také zakopal poklady (...). Ale přijde nový Dovbuš. Před smrtí zakopal Oleksa hluboko do země svou křesací ručnici, ta se každého roku o zrnečko zdvihá blíže k povrchu, a až se objeví celá, tehdy se to stane.“¹⁰⁰ O Dovbušovi se dochovala také lidová balada. Na ní je zajímavé, že musela vzniknout v době, kdy byla vzpomínka na Dovbušu ještě v živé paměti, neboť velmi věrně líčí příběh jeho smrti (i s podrobnými detaily), zmiňuje názvy míst, zná celé jméno Dovbušova vraha atd. Ale protože je to balada, upravuje si pohled na Dovbušovu smrt. Zachovává iluzi stříbrné kule, Dovbušovy milenky a nezmiňuje posmrtné zhanobení jeho mrtvol, snad z úcty a obdivu k loupežníkovi.

Nejznámějším loupežníkem (i mimo Podkarpatskou Rus) byl **Nikola Šuhaj**¹⁰¹. Nikola byl zdravý, otužilý, negramotný horský hoch, tak trochu pastýř, trochu dřevorubec a zčásti i pytlák. V roce 1917 narukoval k 85. uherskému pluku, ale dál se již nedostal, neboť zběhl zpátky do Koločavy. Jeho motivy nebyly odlišné od podobných činů ostatních chlapců – stesk po domově, po děvčeti, averze vůči vojenské disciplíně, strach z války. Jenže četnický strážmistr Lenard Béla ho v koločavských lesích vypátral a poslal ho k pluku nazpět. Nikola utekl tedy podruhé, ale při dalším policejním pronásledování zastřelil dva četníky. Nikola byl odsouzen k věčnému životu psance, ale naštěstí mu pomohla změna politického vedení. Do vsi přišli Rumuni, pak Češi a oboji se tvářili, jako by nad válečnými zločiny zavírali obě oči. Nikola se proto z lesů mohl vrátit, oženil se s Eržíkou a dva a půl roku vedl počestný vesnický život. Jenže přišla bída větší než za války, nebylo co jíst a čekat na smrt bylo pro něj

⁹⁸ OLBRACT, Ivan. *Loupežníci*. In *Hory a staletí*. Praha: Československý spisovatel, 1956, s. 84.

⁹⁹ Olbracht fakta o životě a smrti Oleksy Dovbuše čerpá ze soudních protokolů s Dovbušovým vrahem, Štěpánem Dzvinkou, a členem Dovbušova družiny, Vasylem Bajurakem.

¹⁰⁰ OLBRACT, Ivan. *Loupežníci*. In *Hory a staletí*. Praha: Československý spisovatel, 1956, s. 90.

¹⁰¹ OLBRACT, Ivan. *Loupežníci*. In *Hory a staletí*. Praha: Československý spisovatel, 1956, s. 100–105.

nepřijatelně slabošské řešení. Proto se 16. 7. 1920 vypravil s druhem Vasylem Krivljakem na poloninu Dlouhé Gruny, aby ovčákům sebral trochu brynzy a ovčího tvarohu. Oba měli šátky ovázaná ústa, ale Nikolu přesto poznali, a proto byl za dva dny zatčen. Protože ho nemohli eskortovat do Volové, spoutali ho řetízky a přivázali ve služební místnosti k šicímu stroji paní strážmistrové. Ale třetího dne překvapivě zmizel. Eržika později u výslechu přiznala, že prodala všechnen dobytek a hlídajícího četníka uplatila 30 000 korunami. Četník byl potrestán a propuštěn ze služby.

Nikola se tedy opět skryl v podkarpatských lesích. Zanedlouho zastřelil dalšího četníka, jenž pronásledoval Eržiku a několikrát po ní vystřelil, čímž způsobil, že potratila. Tímto činem se již Nikola definitivně vydal na dráhu loupežníků. Zřídil si tlupu o neznámém počtu lidí (Olbracht věděl o 11 lidech) a přepadával pošty, vozy i jednotlivce. Tímto stylem chování si pochopitelně proti sobě poštvál četníky, kteří tento boj vzali velmi zodpovědně. Mužstvo, hnáno zuřivými neúspěchy a ztrátou kamarádů, bylo neustále posilováno – v květnu 1921 byl Koločavě oddíl 40 mužů. Bylo pozatýkáno mnoho lidí, Nikolův otec Petro raději utekl se svou rodinou do Rumunska, jeho chýše byla vypálena. Stejně tak i chýše Nikolova tchána Ivana Drače.

Hruža z Nikolovy vyvrcholila na jaře 1921, pár měsíců před jeho smrtí, kdy k němu do lesů utekl jeho mladší bratr Jura, tehdy patnáctiletý. (Olbracht podotýká, že takový věk udával jeho otec, úřady mluví o chlapci ve věku 16–18.) Oběma se podařilo utéct četníkům, protože je Eržika včas varovala. Dále došlo k vypálení Derbakovy chýše, Derbak sám byl později zastřelen a byl zabit i četník, jehož ve spisech Eržika označila za svého milence.

Dne 16. 8. 1921 udělali tři Nikolovi kamarádi všem těmto skutkům jednou pro vždy konec – zabili oba dva Šuhaje svými sekýrami. V noci, když se o činu dozvěděli četníci, se pod vedením vrchního strážmistra vypravili do lesa k mrtvolám a rozstříleli je, aby se sláva za dopadení Šuhajů přiklonila na jejich stranu.

Vrchní strážmistr a sedm četníků z předstíraného nočního boje byli vojenským prokurátorem obviněni z falešného hlášení o použití zbraně. Nakonec byl potrestán jen vrchní strážmistr. Tři vrahové bratrů Šuhajů byli skoro po jedenáctiměsíční vyšetřovací vazbě 3. 7. 1922 zproštěni žaloby. Úřady slíbenou odměnu 3000 Kč nikomu nevyplatily. Stejně tak dopadla i odměna 30 000 od židovské obce.

„Opravdu na tom tak tuze záleží, kdo Nikola Šuhaj byl a kdo nebyl? Když dovede při večerních ohních před kolibami na horách rozzpívat pasáčky?! Když dovede rozpovídat vypravěče o chvilkovosti všeho krásného na světě a o proroctvích, která zrazují?! Když dovede v lidech vzbudit cit přirozeného práva, lepšího a mravnějšího, než je právo psané?!

Když je dovede přinutit, aby mysleli na spravedlnost?! Když v nich dovede vyburcovat touhu po lepším životě, odhodlání bojovat za něj a víru, že přijde?!¹⁰² Ale další jeho veledůležitou funkcí bylo, že obohatil lidovou slovesnost. V Koločavě se o Nikolovi začaly vyprávět příběhy, založené v rámci možností na pravdě; realitu nezkreslují, pouze přibarvují a zveličují, aby vyprávění znělo zajímavěji. Ale čím dál se vzdalujeme od Koločavy, tím jsou příběhy fantasknější, jak autor pochopil a posléze v románové fikci rozvinul, legenda roste se vzdáleností (ale také s časem). V legendě se objevuje zelená ratolístka, kterou Šuhaj v boji okolo sebe mával, a odháněl tak četnické kule. Jinde se mluví o zázračné pušce, která nikdy neminula, vypráví se i o kouzelné jeskyni plné pokladů. Podle legendy se Nikola za války skrýval s jedním válečným zběhem u ruské stařeny, která je chtěla oženit se svými dvěma dcerami, a aby je zachránila před válkou, dala jim napít kouzelného nápoje. Ale když oba poznali, že je stařena čarodějnice, ubili ji obušky a utekli. Později se navzájem zkusili postřelit, aby se z války dostali domů alespoň jako váleční invalidé, jenže se postřelit nemohli – a podle toho poznali, že jsou nezranitelní. „Zde jsme u pradávnej pověsti, dochované nám již z počátků lidských dějin ve vypravování o vlasech Samsonových, o patě Achillově (...); jsme u pověsti vždy znova se opakující a po stoletích vždy znova se vracející, snad proto, že je napodobována, ale snad také proto, že lidská mysl, zabývající se otázkou života, musí vždy a nezávisle na druhých dojít k témuž řešení, že není nesmrtnosti, není nezranitelnosti, není moci, (...) a že tedy proroctví a přísliby o nich musí vždy něco zamlčet, ponechávající tak mezeru, kudy by mohl proniknout osud a dát tak smrti, co jest jejího.“¹⁰³

¹⁰² OLBRACT, Ivan. *Loupežníci*. In *Hory a staletí*. Praha: Československý spisovatel, 1956, s. 115.

¹⁰³ OLBRACT, Ivan. *Loupežníci*. In *Hory a staletí*. Praha: Československý spisovatel, 1956, s. 109–110.

4. Romány

To, co je v reportážích popsáno a vysvětleno, vstupuje do románu například jako charakteristický dějový motiv, obraz prostředí. V tomto pohledu fungují reportáže jako průprava k beletrii, kterou tak vybavují hodnověrností a plastičností obrazu. (Ale tato skutečnost funguje v opačném směru u reportáže *Loupežníci*, kterou Olbracht napsal až po *Nikolovi*. V *Loupežnících* tak shrnul faktografický výzkum, který pro román podnikl.) I v Olbrachtových fikčních prózách je patrný dualismus, charakteristický pro jeho dílo celkově. Vedle sebe existuje, vzájemně se prolíná a ovlivňuje publicistická linie s uměleckou epickou linií.¹⁰⁴

Z reportáže *Vesnice jedenáctého století* použil popis charakteru přírody a místních lidí – ať Rusínů, či Židů. Využil popisu lidských obydlí, jejich pracovních, stravovacích i existenčních návyků, např. v *Marijce* i v *Nikolovi* využil skutečnosti, že Rusíni chodili za prací do vzdálených oblastí, aby si vydělali peníze, kterých bylo v jejich rodných vesnicích nedostatek. Zejména v *Marijce* se toto stalo základním kamenem celého příběhu. Z téže reportáže použil i popis čarodějnictví, místní chudoby, permanentní přítomnosti hladu či židovského lichvářství, což se vše objevilo v *Nikolovi*. Z reportáže *Ti, o kterých tu dříve nebylo slyšáno* využil zejména nenávisť místních vůči pánům, jež se stala jednou ze základních emocí v *Nikolovi*. Reportáž *Židé* obsahuje motivické zárodky pro *Golet*, konkrétně popis sionistického směru a jím způsobeného rozkolu ve vesnici, v obou románech použil i zde zmíněný popis šábesu. Ze *Století osmnáctého* použil v *Nikolovi* propojení místních s přírodou. Z *Ančí Burkalové* použil v *Goletu* složitý princip, jakým zde fungovala pošta. Z reportáže *Země se nacionalisuje* použil zmínky o sionismu a rozvrstvení židovského obyvatelstva, které se objevily v *Goletu*, a čachry s pozemky v důsledku zmatků v pozemkové reformě, známé i z *Nikoly*.

Celkově lze říci, že dokumentární látku reportáže Olbracht nejvíce uplatnil v románové próze *Nikoly Šuhaje loupežníka*, kde přispívá zejména k realistické konkretizaci zobrazení. Tuto rovinu (namnoze faktografickou) však autor v rámci fiktivního prostoru díla obohacuje o rozvinutý baladický příběh na téma zločinu a trestu, lásky a zrady (který vyvrcholí tím, že Nikola zahyne zradou svých přátel, kterým prokázal nejvíc dobrého a kteří ho ze strachu před prozrazením raději zabili, než aby ho vydali živého¹⁰⁵), právě tak jako o

¹⁰⁴ LANTOVÁ, Ludmila. *Doslov*. In OLBRACHT, Ivan. *Hory a staletí*. Praha: Československý spisovatel, 1982, s. 256–259.

¹⁰⁵ PÍŠA, Antonín Matěj. *Ivan Olbracht*. Praha: Československý spisovatel, 1982, s. 79.

legendární (mytický) rozměr příběhu podkarpatského zbojníka. Náš interpretační pohled na ztvárnění podkarpatského světa v podobě literární fikce, to jest v podobě románové epiky a povídkového triptychu si neklade nárok na úplnost, ale zakládá se pouze na vybraných aspektech, vycházejících z témat pojednaných v reportážích. Tomuto rozvrstvení odpovídá také zmnožené hledisko a postoj fiktivního vypravěče.

Pro úplnost zmíním, jakou roli v *Nikolovi* hraje vypravěč, podrobněji se ale narativní problematikou zabývat nebudu. Jak poznamenává Miloš Pohorský, Olbracht volí takový postup vyprávění, který zachycuje lidi a jejich všední dny, jednou bouřlivé, podruhé naprosto reálné, ale i přesto s nádechem jakési zázračnosti. V tomto Olbrachtovi pomáhá vhodně zvolený vypravěč, který působí jako chápající kronikářský zapisovatel, jenž obdivuje místní krajinu a její obyvatele. Tento vypravěč se nesnažil rovinu mýtu a reality rozlišovat, spíše mu záleželo, aby bylo patrné, že se každou chvíli ve vyprávění přechází od výmyslu ke skutečnosti a zase naopak. Aby obě roviny vyprávění byly v čtenářově povědomí neustále přítomny.¹⁰⁶ Dobrava Moldanová ještě dodává, že vypravěč zastává roli nezúčastněného pozorovatele. Nestraní Šuhajovi, stejně tak nezatajuje brutalitu četníků. Dokáže v činech vidět jejich pohnutky, v lidech jejich kořeny.¹⁰⁷

Marie Mravcová si ve své studii všimá toho, že se *Nikola Šuhaj* skládá ze čtyř vrstev. Za první – z baladického příběhu tragické vzpoury, za druhé – z legendy, za třetí – z krajového a dobového dokumentu a za čtvrté – z básnické transpozice mytického vědomí obyvatel. A této románové vrstevnatosti odpovídá i skladba vyprávění. Podílí se na ní rámcový vypravěč, kronikář a komentátor, který respektuje lidovou fantazii a straní mýtu (a tím i jeho nositelům). Zároveň mu zachovávaný nadhled umožňuje přesáhnout legendu směrem k historické realitě světa s jeho bídou, četníky, židovským živlem atp., ale také pochopit motivovanost jednání postav ocitajících se mimo mýtus. V místech, kde na sebe rámcový vypravěč bere převlek lidového vypravěče, dochází ke ztotožnění s hlasem kolektivu. Do vyprávění rozloženého mezi „vypravěče-kronikáře“ a „vypravěče-reprezentanta společnosti, z něhož povstala legenda“ jsou zcela přirozeně vkládána pásma, v nichž se díky bohatě a dynamicky variovaným přímým, polopřímým a nevlastním přímým řečem stávají nositeli výpovědi střídavě jednotlivé postavy i sociální skupiny (a dochází tak i ke konfrontaci různých stanovisek). Vypravěčův demokratický postoj, kdy předává své slovo i figurám románu,

¹⁰⁶ POHORSKÝ, Miloš. *Čas mýtu – Nikola Šuhaj loupežník*. In *Portréty a problémy*. Praha: Mladá fronta, 1974, s. 266.

¹⁰⁷ MOLDANOVÁ, Dobrava. *Doslov*. In OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Albatros, 1979.

zajistil žádoucí objektivitu pohledu na rozporuplné skutečnosti.¹⁰⁸ Josef Hora v tomto duchu mluví o autorově objektivismu, který podle jeho slov přispívá k omamné účinnosti knihy.¹⁰⁹

4.1. Krajina a postava

„S jedné strany úzkého údolí Strimba s věčně zakouřeným vrcholem s Stremenoš, Tisová, Dervajka a Horb, s druhé Bojarinský, Kvasný vrch, Krásná a Růža. Neboť jsou zde jen hory. Jejich břidlové a drobové vrstvy byly zmačkány jako kus nepotřebného papíru, byly zkrouceny, zprohýbány, zhněteny a vytlačeny do oblak. Hory, kopce a hory. Jsou prorvány stržemi, roklemi, údolními ne širšími než na rozpětí vojenského čtyřstupu, tisíce prameny a desítkami vodních toků, které stříkají po balvanech prahů a v tůních mají průhlednost zelených drahokamů. Zde se rve o svou dráhu Koločavka. Tam, kde pod drobicími se skalami běží, aby splynula s Tereblou (běží už jen, neskáče a neválí se přemety), těžíc ze starého vítězství, jímž dobyla koryta a údolí alespoň sto kroků širokého, leží Koločava.“¹¹⁰ Jak Olbracht poznamenává, člověk zde totiž není úhlavním nepřítelem a konkurentem přírody, tím je totiž sama sobě. Bojuje proti svým terénním podmínkám, je si rovnocenným soupeřem. Lidé nad ní nedrží pevnou ruku, mají z ní pouze to, co jim dovolí si vzít. „V úzkých údolích, na stráních, kde lesy nechaly kousek místa loukám, nebo nahoře na poloninách žijí lidé.“¹¹¹ Příroda se dokonce nenechá ovlivnit ani tak kolosálním lidským „výdobytkem“, jakým je válka. Běh války jako by ani nenarušil její chod, klid a mír: „Kráčeli doubravou, jejíž staré pně byly daleko od sebe a mezi nimi mnoho světlosti, zelené zezdola a modré shůry. A právě to bylo divné: byl to jiný les než před chvílí. Slunce se již chýlilo k západu, ale on se rozzářil. Vrásky kůry byly jasnější, zeleň listů svěží a kroky se bořily do mechu jako nikdy předtím. A zazněla-li pod nohou dubová větvička, zvuk, kterého se před chvílí ještě báli, zazvonila jasně a vesele. Nepřítel byl daleko. Ale byl vůbec nepřítel? A byla nějaká válka?“¹¹² Válka naopak mění pohled lidí na vnímání krajiny, ač ta může být identická jak v den míru, tak v den války. S chmury na duši je sebejarnější den vnímán jako deštěm prolitý: „Dny mohly být jasné, a

¹⁰⁸ MRAVCOVÁ, Marie. *Ivan Olbracht. Nikola Šuhaj loupežník*. In *Rozumět literatuře 1*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986, s. 281–287.

¹⁰⁹ HORA, Josef. *Olbrachtův zbojnický román*. In *Poesie a život*. Praha: Československý spisovatel, 1959, s. 323.

¹¹⁰ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 19.

¹¹¹ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 227.

¹¹² OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 17.

přece vypadaly, jako by stále plula nad údolím mračna, popelavá a těžká, která nedovolovala zhluboka vydechnout.“¹¹³

„Zde, nehledíme-li k životům zcela nevýznamným, hmyzům, mechům, houbám a plísním, jejichž životy nestojí za povšimnutí, se udrží jen ti, kdož chodí se zbraní stále připravenou. (...) A vysoko na horách, nad pralesy již a blízko plynoucím oblakům leží sluncem zalité plochy slavných polonin, jejichž pestrá nádhera hořců, bílých pryskyřníků, žlutých fialek, macešek, jestřábníků, kopretin a krvavých kakostů je tím větší, čím chudší je píce, spásaná zde stády dobytka.“¹¹⁴

Nikola Šuhaj jako představitel obyvatel Podkarpatska pochopitelně odpovídá svými vlastnostmi a chováním přirozenosti, která byla výše popsána, přirozenosti, jež je založena na naprostém a jedinečném souladu s přírodou. Coby hlavní hrdina celého románu musí do této antropologické představy zapadat ještě o něco intenzivněji než ostatní. Nikolova přirodnost tedy odpovídá reálné vazbě na prostředí, zároveň však přesahuje do mytologického plánu.

Nikola má svůj rodný kraj v sobě trvale zakódován, a pokud je nucen ho opustit, podstatná část jeho srdce si tyto kořeny nosí s sebou. Rodný kraj je mu útěchou, potěšením, hnacím motorem, zdrojem energie a vlastního života. Za války mu v cizím kraji jen pouhé ticho a podvečerní soumrak připomenou jeho domovinu, tak málo mu stačí, aby si evokoval to, co je mu nejbližší: „Jako by daleko odtud, nad jeho domovinou, někdo vyřizl kus ovzduší a přenesl jej sem nad chýši s vysokou slaměnou střechou. A tam doma zůstal kruh prázdného prostoru, začarované místo v pralese, kudy budou marně bloudit medvěd, jelen i člověk.“¹¹⁵ A co teprve, když se po delší době do svého rodného kraje vrátil. Jako by konečně našel poslední dílek skládky. Obraz je po nějaké době zase kompletní. Nikola a Koločava, opět pohromadě, znovu se spojili jak dva milenci za letních nocí: „Koločava! Koločava! Bylo s podivem, jak vše to byl on sám: ten vzduch, který ssál a vydechoval, tma se zlatými lístky, jejíž byl součástí, i svítící děvčátko, které se objevilo jen na chvíli. A tupé úderky mlýnské stoupy vycházely z jeho prsou.“¹¹⁶ Nikola a krajina Podkarpatska jsou spolu v podobném vztahu, jakým je vztah matky ke svému dítěti. I po fyzickém oddělení pupeční šňůry zůstává mezi nimi silné pouto. Jsou jako pravá a levá ruka, každý může fungovat zvlášť, ale dohromady jsou nepřekonatelní: „Miluje ty hory a lesy kolem, k nimž se možno vždy bezpečně utéci. Nikdy ho nezhradily a nedají mu nikdy zahynout. Ony a jejich Bůh. Protože je

¹¹³ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 23.

¹¹⁴ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 226.

¹¹⁵ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 11.

¹¹⁶ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 25–26.

tělem z jejich těla, krví z jejich krve. Radost k němu proudí ze země, přináší mu vítr, hřeje ho v slunečních paprscích.“¹¹⁷

Je proto logické, že když začali Nikolu jako dezertéra stíhat četníci, našel své útočiště právě v podkarpatské přírodě, která mu poskytla snad ještě větší bezpečí a naplnění, než by se mu dostalo v jakékoliv chýši. Protože mu otevřela svou náruč a umožnila mu získat azyl, ale zároveň nad ním držela ochrannou ruku, kryla ho svým vlastním tělem. A to nejen když se schovával jako dezertér, ale i posléze jako loupežník: „Prales nezradí. Jsou zde prorvy, strže a rokle, široké plochy vyvrácených stromů, z jejichž trouchnivějících kmenů se ženou ke slunci houštiny, kterými nepronikne ani jelen. Chtějí zde Nikolu najít? Uletěl mi z hrsti pták, chyt'te mi ho, lidé! Pralesy voní tichem a tlením. A tato vůně, která mu vždy v životě znamenala pocit bezpečí, ho ještě nikdy neoklamala.“¹¹⁸ V naprosté symbióze s přírodou oznamoval ostatním Nikola i místo své skrýše či místo pro setkání. Bušil sekerou do kmenu stromu, aby jeho přátelé mohli jít po stopách zvuku a najít, kde se schovával. Díky tomu byl pro četníky nadlidský úkol ho polapit. Nejen že neměli Nikolovu mrštnost, ale postrádali také orientaci ve zdejším kraji, neznali nejkratší a nejrychlejší cestičky pro úprk, neznali vezdejší možnosti pro dobré skrýše, ale hlavně brali místní krajinu jako nepřítel, jako překážku, která jim stojí v Nikolově dopadení: „Oči všech byly upřeny na kolibu. Mžikem spatřili, jak oknem po straně vyskočil Nikola. Viděli, jak s puškou v ruce běží velkými skoky k lesu. (...) Les zařval. Padla rána. A zarachotil jich celý řetěz. Radost z pohledu na utíkajícího tvora jest zděděna od prapředků. Skákající Nikola byl pronásledován nesmyslnou palbou gardistů a dobře mířenými ranami četníků. Viděli, jak zmizel v lese.“¹¹⁹; „Z ulice padaly výstřely. Oknem do zahrad Eržika zahlédla, jak se mezi bobovými tyčkami mihl Nikola; jak přeskakuje přeletz; utíká; jak mizí.“¹²⁰ Nikola je ve scénách, kdy uniká před policisty, popisován jako nějaké dravé zvíře, jeho pohyby jsou mrštné, lehké, přirozené. Nejednou je v knize přirovnávám k rysovi, sokolovi či k dravému ptáku a lesní zvěři všeobecně, jeho mladší bratr Jura je popsán jako vlče, Eržika jako kočka. (Tato zvířecí metafora se line celým popisem Nikolovy Šuhaje a setrvává s ním až do jeho smrti. Oba zabití bratři jsou na zahradě četnické stanice vystaveni jako lovecká trofej, jako kdyby četníci patřili ke spolku myslivců – viz příloha 3.) Četníci naopak působí velmi nemotorně, nepohybují se skoky jako Nikola, ale spíše klopýtají, bloudí, ženou se. I četnický kapitán ve své zprávě vyššímu vedení přiznává, že je Nikolovi příroda nesmírnou pomocnicí, jako by nebojovali jen proti němu, ale i proti celému Podkarpatsku:

¹¹⁷ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 147.

¹¹⁸ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 29.

¹¹⁹ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 47.

¹²⁰ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 177.

„Dosáhne-li zločinec pralesů, a dosahuje jich každý několik kroků za svými humny, jest bezpečný, neboť při členitosti a řídkém obydlí krajiny jest každé systematické stíhání beznadějně a zdejší soustředěný oddíl odkázán většinou jen na náhodu.“¹²¹

Když se Nikola dostane do spárů četníků, je lapen jako pták v kleci; můžeme říci, že se kleci snaží spíše vyhnout, neboť by pro něj znamenala katastrofu s dalekosáhlým dopadem. Byl by odříznut od své domoviny, od přírody a musel by trávit veškerý čas za mřížemi. Jeho propojení s přírodou je natolik silné, že i spoutaný v četnické stanici, daleko od Koločavy, slyší její hlas, její volání, kterým ho příroda utiňuje a naplňuje ho nadějí, že všechno dobře dopadne, že se opět shledají: „Od řeky sem zněla podivná hudba koločavských nocí: tupé údery mlýnské stoupy, stloukající vlněné tkanivo. Nikola slyšel ten zvuk, ale jakoby z dálky, z nekonečné dálky, z takové, kam až se nikdo nikdy nedostane. Spal. Ví zcela určitě, že již spal. A náhle do ticha onen hlas: ‚Nic se ti nemůže stát!‘ (...) A teď, jako z nesmírných dálek, odtamtud, kde dříve byla mlýnská stoupa, zní ještě jednou tiše: ‚Dostaneš se z toho.‘“¹²²

Nikola využívá přírodu i jako zdroj své životní energie. Čerpá z ní svou sílu pro každý den, ale i v okamžicích, kdy je na smrt nemocný: „Vystavil obličej slunci a hluboko vdechoval jeho vůni, která uzdravuje lidi, zvířata i stromy. Hleděl do lesní zeleně, poslouchal let přetékajícího potoka a stýskalo se mu po nich, k nimž patřil a jichž se nemohl dotknout.“¹²³

Příroda svým chováním umocňuje Nikolovo chování, jako kdyby spolu souzněli nejen v rámci své koexistence, ale i ve svých pocitech, jako kdyby byli propojeni i na emocionální rovině. Moldanová ve své studii podotýká, že v náladě krajiny jako by zrcadlila nálada člověka. Každá taková scéna tak dostává neopakovatelnou a intenzivní atmosféru.¹²⁴ Příkladem budiž situace, kdy Nikolu vyhledal jeho mladší bratr Jura, aby s ním zůstal a bojoval bok po boku. Bratři si v tento moment začali vyjasňovat svoji situaci, mluvili o historii, o všech vraždách, co se staly a o kterých nemají tušení, kdo je provedl, a o tom, že tyto činy nemohou zůstat nepotrestány, že za ně jejich původce musí zaplatit cenou nejvyšší, svým životem. A na pozadí tohoto poměrně dramatického rozhovoru, kde se bratři shodovali na svých prioritách a metách, se v přírodě schylovalo k bouřce. Napětí se dalo krájet na obou stranách. Bouřku si můžeme vyložit nejen jako podkreslující jev pro Nikolovo současné rozpoložení, ale jednak i jako předzvěst dramatičnosti věcí budoucích: „Přijde bouřka. (...) Ano. Juraj přišel k Nikolovi a zůstane u něho. Až se Nikola uzdraví, půjde s ním do lesů.

¹²¹ OLBRAČT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 161.

¹²² OLBRAČT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 68–69.

¹²³ OLBRAČT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 119.

¹²⁴ MOLDANOVÁ, Dobrava. *Doslov*. In OLBRAČT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Albatros, 1979, s. 175.

Nevrátí se již. (...) Nikola hledí nahoru strží. Je v půli přehrazena temně modrou oponou, ohromnou oponou, která s nebes visí kolmo dolů. Po ní, v jejím prostředku, se převalují ostře bílé obláčky, směšné svou malostí a neklidem. (...) ‚Ty jsi věřil, že všechny ty vraždy dělám já?‘ (...) ‚Víš, že zabiji toho, kdo na můj účet vraždí? (...) ‚Derbačka třeba také zabít.‘ Strašlivě modrá opona postoupila až k nim. (...) Ochladilo se, je skoro zima. Kolem je velké ticho. Stromy nehybně ustrnuly, napjatě číhající, aby mohly lapnouti první kapky, které spadnou. Zadul prudký náraz vichru. (...) Nad nimi a kolem nich sviští blesky. (...) Nebesa se otevřela lijavcem a hřmí. Oba hoši neopouštějí práh chýše. Jura položil bratrovi na koleno ruku a Nikola ji přikryl svou dlaní. Dívají se na bouři a jejich oči jsou veselé.¹²⁵ Jiná bouře může naopak značit Nikolův vztek – třeba když zjistil, že ho Eržika podvedla: ‚Nad Vučkovem zuřila bouře. Mocný Šuhaj se hněval. A ve svém hněvu byl strašný.‘¹²⁶ Naopak když se Nikolovi s Jurou podaří opět utéct četníkům (po předchozím Eržičině varování), odpočívají po takové ‚infarktové‘ situaci na vrcholu Tisové. Nikola v sobě nemá po stresu ani památky, prostupuje ho klid, sladký pocit bezpečí a nezměrné radosti z toho, že je mu opět dovoleno vychutnávat krásu bezpečí, svobody a přírody. Tomuto Nikolově rozpoložení odpovídá i idylické počasí bez poskvrny: ‚Nad nimi svítí obloha bez mráčků, jediná, ohromná modř, a z ní sálá bílé polední slunce. Dole v údolí je asi žhavý den.‘¹²⁷

Příroda hrdinovi zbojnického příběhu dokáže svou krásou a vzhledem evokovat i obrázek jeho milované Eržiky. Na svých loupežnických výpravách bývá často pryč, a protože jsou oba hlídání četníky, nevidají se až tak často, jak by chtěli a potřebovali. Nikola pln lásky k přírodě a Eržice dokázal její křivky vidět v zachvění větru či ve vlnách: ‚Když hleděl od Zapodriný na dva vrcholky Dervajky, tak podobné ženským nadržům, myslil na ni; a když s bradou v dlaních sedával na balvanu a díval se na proud řeky a měkkou linii mezi dvěma vlnami, vzrušoval se představou jejího těla.‘¹²⁸

Příroda drží nad Nikolou ochrannou ruku dokonce i po jeho smrti. Oba mrtvé bratry skryje do svého náručí, jako by je chtěla naposledy obejmout a ochránit je před vydáním jejich těl nepřátelům: ‚Pět světelných klínů četnických svítlen ostře ozářilo zeleň vlhké trávy, lískových keřů a dva mrtvé lidi. Leželi naznak a jejich rozložené údy byly ztrnulé. Strážmistrova svítlna objížděla palouček a vnikala mezi proutí ořešinového houští, rozzařujíc jeho skrýše.‘¹²⁹

¹²⁵ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 121–122.

¹²⁶ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 183.

¹²⁷ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 146.

¹²⁸ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 127.

¹²⁹ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 220.

Pohádkovému vyznění příběhu *Nikoly Šuhaje loupežníka* je uzpůsoben i popis krajiny, jež působí též velmi romanticky a bájeslovně. Jako by za horou měl svou sluj drak, jenž by tam držel zajatou kavkazskou princeznu. Toto ladění podporuje i užívání pohádkových formulek a čísel – vyskytuje se zde např. magická trojka a sedmička, nejlépe ve spojení s udáním místa. Při popisu takové krajiny čtenáře ani nenapadne podivit se, když zjistí, že se tam běžně vyskytují různé nadpřirozené bytosti. Ona ani sama krajina, jež poskytuje útočiště těmto pohádkovým obyvatelům, není žádný svatoušek, neboť po jejich vzoru se sama tváří jako něco až děsivě magického: „Neboť v tomto kraji lesů, zvrásněném horami jako kus papíru, který se chystáme hoditi do kamen, žijí posud děje, jakým se bláhově usmíváme jen proto, že se u nás nestávají již po staletí. (...) Pruhy ranních mlh, ploužící se namáhavě po korunách smrků vzhůru do hor, jsou průvody umrlych, a oblaka, proplouvající nad úžlabinami, jsou zlí psi s otevřenými tlamami, kteří se za horou snesou, aby někomu ublížili. A dole, v úzkých údolích řek, ve vesnicích, které jsou zelené kukuřičnými poli a žluté květy slunečnic, žijí vlkodlaci, kteří překulivše se večer po soumraku přes kládu, se mění z mužů ve vlky a k ránu opět z vlků v muže, zde se v měsíčních nocích mladé vědmy prohánějí po koních, v které proměnily své spící muže, a čarodějnic netřeba hledati za sedmi horami a sedmi řekami ve větrných údolích, nýbrž ty zlé možno potkati na pastvinách, jak sypou do tří dobytčích stop soli, aby zbavily krávy mléka, a ony dobré lze kdykoliv navštívit v jejich chýších a odvolati od konopných trdlíc, aby zařikaly hadí uštknutí nebo koupelí v odvaru z devíti bylin udělaly z dítěte neduživého silné.“¹³⁰

Postavy čarodějnic se v *Nikolovi* proplétají celým příběhem. Na začátku umíchala Baba Jaga Nikolovi lektvar, díky němuž se ho nedotkla žádná kulka. Další čarodějnice ho otrávil hadí kletbou, aby ho pak další mohla částečně vyléčit. Tato poslední čarodějnice prorokovala i mladému četníkovi Svozilovi brzkou smrt.

Nad všemi nadpřirozenými postavami se jako pomyslný vrchol pyramidy vytyčuje Bůh. Ovšem ne Bůh lidský, ale Bůh krajiny, jenž dohlíží nad pořádkem v přírodě, nad dodržováním přírodních zákonů, stará se o živé organismy i o jejich neživé kolegy, dává jim životní sílu a krásu. Stará se o všechny, kteří v útrobách jeho „revíru“ našli své útočiště. Za Olbrachtovými popisy nadpřirozených postav lze vyčíst myšlenku, že výskyt těchto postav i samotného nejvyššího Boha krajiny je podmíněn existencí lidí, kteří v ně věří. „Zde žije ještě Bůh. V dusném tichu pralesů žije ještě starý Bůh země, který objímá hory a údolí, hraje si s medvědy v houštinách, laská se s kravkami uprchlými od stád a miluje troubení pastýřů, svolávajících večer dobytek. (...) Prastarý pohanský Bůh, pán lesů a stád, který odmítá

¹³⁰ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 7–8.

spojovati se s oním pyšně honosným Bohem, bydlícím v zlatě a hedvábí za pestrými stěnami ikonostasů, i s oním nevrlym starcem, skrývajícím se za ošumělými záclonkami purjochesů synagog.¹³¹; „Zde žije ještě Bůh. Starý Bůh země. Ničí ledovými vichry a jarními přívaly vod vše neduživé a slabé, aby mohl milovati ty, v nichž se mu dobře zalíbilo: stromy, peřeje toků, zvířata, lidi, skály; vše stejnou láskou, rozmarnou, krutou i štědrú, jako středověkých vládců. Sklání se v horkých poledních nad prameny, aby z nich pil miskou dlaně, a odpočívá v korunách starých javorů; hraje si s medvědy v houštinách, laská se s jalůvkami uprchlými od stád a se zalíbením se dívá na lidská mláďata, usnulá v mechu pod stínem jeho větví. Prastarý pohanský Bůh, Bůh země, pán lesů a stád.“¹³²

4.2.Lidé

Soužití místních obyvatel, tak jak ho Olbracht popisuje, se nedá označit přímo za idylické, spíše si na sebe v rámci mnohaletého soužití zvykli. Stále si brblají pod fousy a potutelně se posmívají, když se podivují nad podivnostmi a výstřelky druhých, ale v mezích vzájemné tolerance si nechávají volný prostor pro život. Ovšem toto na první pohled fungující soužití mohou rozštěpit dvě věci – náboženské otázky a peníze. O přednosti svého náboženství by se byli schopni hádat do krve a kvůli penězům by si takřkajíc nechali vrtat koleno, jelikož jich neustále mají nedostatek. Ale peníze mohou fungovat z určitého úhlu i jako jednotící prvek, neboť se chudí obyvatelé přimykají k sobě a společně zbrojí proti těm několika málo majetným, kteří ovládají místní trh (v moderní terminologii bychom je mohli označit za monopol): „Zde žijí rusínští pastevcí a dřevorubci, židovští řemeslníci a obchodníci. Chudí Židé a zámožnější Židé, chudí Rusíni a ještě chudší Rusíni. Pravda, řeckokatolický křesťan by za nic na světě nepožil o Petropavlovském postě mléčného jídla, a Žid by raději zahynul, než by se napil vína, kterého se dotkl goj, ale za staletí si již na své podivnosti zvykli, náboženská nenávist je jim cizí, a vysmívá-li se Rusín Židovi, že nejí slaninu, sedí při obědě s kloboukem na hlavě a v pátek večer zbůhdarma pálí drahé svíčky, vysmívá se mu ve vši dobrotě; a opovrhuje-li Žid Rusínem, že se modlí k škaředě popravenému člověku a ženskou (dokonce ženskou!) stojící na půlměsíci pokládá za pánaboha, opovrhuje jím jen abstraktně. (...) Jsou svými životy odkázáni na sebe, navštěvují se, jsou si vzájemně dlužni trochu kukuřičné mouky nebo několik vajec, jsou si dlužni za píci, za potahy, za práci i hotově. Jistě: všedního dne. Ale chraňte se mezi ně hodit myšlenku!

¹³¹ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 8.

¹³² OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 226–227.

Tehdy se ihned objeví dvojí mozky. A dvojí nervový systém. A dva Bohové šlehnou proti sobě blesky. (...) To se ovšem týká jen Židů chudých. (...) Pokud jde o Židy bohaté, (...) nenávidí je Rusíni i Židé stejně.¹³³

Obyvatelé se dají rozdělit nejen podle náboženského hlediska, ale i z hlediska genealogického. Nejen krajina, ale i jejich původ jim vtiskl nezaměnitelnou národu – divokost, rebelantství, touhu po svobodě. „Potomci pastýřů, (...) pravníci rebelantských nevolníků, (...) pravníci vzbouřenců proti vyděračství rumunských bojarů, (...) otcové, bratři a synové po zabíjených na jatkách rakouských císařů, a sami týráni židovskými lichváři a novými českými pány. A všichni vesměs v jádru loupežníci. Neboť je to jediný způsob obrany, který znají. Obrana, která pomáhá: na týden, na měsíc, na rok; na dvě léta jak u Nikoly Šuhaje, na sedm let jako u Oleksy Dovbuše. Co na tom, že je drahá, stojím ne méně než život? Jest snad život věčný? (...) A v každé krvince jejich žil jest nejasné vzpomínání křivd minulých a palčivé vědomí křivd dnešních, v každém jejich nervu jest divoká touha po svobodě.“¹³⁴

Jak si všímá Josef Hora, pro Olbrachta nejsou místní lidé ani Podkarpatsko jen exotickou hříčkou přírody: „Jedná se svými postavami, jako by tam žil od pradávna, a básní ne svůj pohled do tohoto světa, ale je samy jakoby z nich. A to právě je tajemstvím jeho vítězství.“¹³⁵

Karel Sezima si navíc všímá vykreslenosti Olbrachtových postav, že se u něj nejedná o samoúčelný folklór ani žánrové figurkářství. Oceňuje, že dovedl seskupit zástup postav typizujících společnost i kraj, aniž by jim odepřel povahokresebnou individualizační charakteristiku.¹³⁶ František Götz vidí zejména v postavě Nikoly Šuhaje pokračovatele Olbrachtových protispolečenských hrdinů (ale jejich paralelu můžeme vidět i v Hanele a Ivovi Karadžičových). Říká, že jeho lidé byli odjakživa prostoupeni anarchií, odporem k lidskému stádu a všichni měli základní tendenci – od středu, od společnosti, od rovnováhy. Vždy to byli vlci samotáři.¹³⁷

¹³³ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 20–21.

¹³⁴ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 227.

¹³⁵ HORA, Josef. *Olbrachtův zbojnický román*. In *Poesie a život*. Praha: Československý spisovatel, 1959, s. 322.

¹³⁶ SEZIMA, Karel. *Z nové tvorby románové*. *Lumír*, 59, 1932–33, č. 9–10, s. 532.

¹³⁷ GÖTZ, František. *Olbrachtův románový epos*. In *Literatura mezi dvěma válkami*. Praha: Československý spisovatel, 1984, s. 89.

4.2.1. Rusíni

Z každé stránky Olbrachtových románů je patrné, že se domácí na Podkarpatsku vyznají dokonale, znají cesty a zkratky, ví, jak se o sebe v přírodě postarat, ví, co si k přírodě mohou dovolit, lépe řečeno, co jim ona sama dovolí a poskytne. Tak na příklad, když se v *Nikolovi* chudí obyvatelé vzbouří proti představitelům moci a dům po domu je přepadávají a rabují, mají bohaté autority stále šanci tomuto drancování utéct, neboť bez ohledu na svůj majetek jsou zde doma, vyznají se v krajině, vědí, kde se mohou schovat a kam směřovat svůj úprk: „V přízemním dvorku notáře Molnára se běhalo jako při požáru. O vzbouření se tu dověděli teprve, když už zástup vybíjel četnickou stanicí. Notář si navlékl úzké bílé spodky z ovčí vlny a kabát svého kočího, notářová se strojilo do konopné košile a ovčího kožichu a plačící služka jí oplétala kolem onucí řemínky opánek. Děti zabalili do houní a sněhem přes zahrady a ledovou vodou Kolčavky běželi do lesa na druhém břehu.“¹³⁸

Jak Olbracht ukazuje v *Marijce nevěrnici*, rusínští muži za prací často docházejí, a to nejen do vesnic a měst v okolí, ale i do ciziny. Jejich hlavním pracovním nástrojem je sekera, s kterou opracovávají dřevo v lesích, na pilách a opracované ho pak splavují po řekách. „Starými stromy zalesněná stráň. Tam keronova parta. Podtínají stromy. – Petro s Danilovým bratrem podtínají strom. – Ti oba táhnou za provaz. – Strom se řítí. *Praskot*. – Mnoho stromů se najednou řítí. *Praskot*. Keron obchází a dohlíží. Poroučí, ukazuje prstem. – Hajný strojkem čísluje pařezy a uťaté kmeny. *Údery strojku*. – Po okraji lesa přejdou dva četníci. Po říčce letí vory. – Dva kormidelníci řídí na stolci vesla s perutěmi. *Šum říčky*.“¹³⁹ Svě ženy nechávají doma, ty se starají o domácí zvířectvo, políčka, pečují o domácnost a odolávají, či podléhají svodům milenců.

Pro obyvatele Koločavy je více než charakteristická strohost jejich vyjadřování, jejich mlčenlivost, která hraničí až s neshledností. Není to jen typický rys, jenž je patrný na první „poslech“, je to součást jejich povahy, jejich vlastního já. Jako vše ostatní vyplývá i tento rys z jejich soužití s přírodou, jež jim dala život, obživu, a až přijde jejich den, opět je zpátky přijme do svého lůna: „V této zemi se mnoho mlčí. Hluboká horská údolí, kudy možno jít hodiny a neslyšeti zvuku kromě šumění vody, pralesy, jejichž ticha neruší ani drobná zvěř, ani ptactvo, pastvy na horách, kde jen skot trpělivě chroustá stébla travin, lidi mluvití neučí.

¹³⁸ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 36.

¹³⁹ OLBRACHT, Ivan. *Marijka nevěrnice*. In *Pryč s legendami*. Praha: Československý spisovatel, 1961, s. 294–295.

Slova jsou pouze pro nutné pojmy všedního dne. A věci citů se dají říci jen pohledem, stisknutím ruky, písni sopilky nebo modlitbou.¹⁴⁰

Za příklad verbálně chudých rozhovorů, kterých je v *Nikolovi* většina, si vezměme situaci, kdy Nikola uteče z války a vrátí se do rodné Koločavy do domu svých rodičů. Obvyklá reakce by obsahovala velké množství otázek, emocionálních zvolání, objetí, možná i slz. Ale ne tak v Koločavě; zde slova pomáhají jen konstatovat fakta a základní informace, ač jsou jednotlivé situace protkány širokým spektrem emocí, které si doslova říkají o verbální vyjádření: „Šel domů. Do chýše svého otce Petra Šuhaje (...). Zaťukal na okno. Na skle se objevila matčina tvář. Co tu chce Nikola? Vyšla. Stála v košili proti němu na zápraží, oba se maličko usmívali a hleděli na sebe. Na účel příchodu se nebylo třeba ptáti, puška na rameni říkala vše. ‚Otec je v poli?‘ Ne, byl doma. (...) ‚Dětem neříkejte nic, maminko!‘ (...) Na zápraží se objevil ve vojenských kalhotách otec. Podali si se synem ruce.“¹⁴¹ Příkladem naprostého porozumění beze slov je rozhovor s nádechem morálního dilematu mezi Sopkem a Jasinkou, kteří si uvědomují, že se nad Nikolou stahuje kruh, a přemýšlí, zda mají s ním zahynout, či se s ním rozejít – a v tom případě jakým způsobem, protože Nikola ještě nikomu nic neodpustil. Jdou přírodou, oba mají těžkou hlavu a ví, že by si o tom měli promluvit, že by měli *mluvit*. Ale jediné, co promlouvá, jsou jejich gesta a okolní příroda: „Les strmí mrtvě do horkého ticha. Jen drobné vodopády šumí. Zdá se jim, že by se měli zastavit, pohledět si do tváře a říci si: ‚Tak co, Danilo? Tak co, Ihnate?‘ Ale bojí se, že by nikdo neměl odvalu odpovědět. Snad se dívají na věci stejně, a řekli si to několikrát starostlivou tváří a zamračeným slovem, nadávkou na Juru nebo mávnutím rukou. Ale co když ne? Jde o věci příliš vážné. A mohly by stát život.“¹⁴² Ač si ve svém přenosu myšlenek rozumí a jejich gesta jim to potvrzují, přeci jenom se jedná o věci natolik závažného charakteru, že je i domácím zapotřebí tyto věci pojmenovat, verbalizovat. Ale není to jim přirozený proces, mnohem snáze se shodnou na myšlenkách v duchu, než aby je vyslovili nahlas. Ve své hlavě pojmenovávají i mnohem více věcí, než pak ve výsledku nahlas řeknou, neboť vyslovit nějakou věc, znamená být blíže k její skutečnosti, realizaci. Nakonec ale seberou veškerou odvalu a vysloví to, o čem celou dobu přemýšleli, byť s podkarpatskou lakoničností: „‚Tak co, Ihnate?‘ ‚Tak co, Danilo?‘ ‚Není to dobré, Ihnate.‘ ‚Není to dobré, Danilo.‘ A tam, u zapodrinské poloviny, v žáru poledního slunce, povzbuzení stejným zbarvením svých hlasů, si pověděli vše.“¹⁴³

¹⁴⁰ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 120.

¹⁴¹ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 26.

¹⁴² OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 165.

¹⁴³ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 166.

4.2.1.1. Nikola Šuhaj a legenda

Pohádkově vyznívají dvě legendarizované postavy – Oleksa Dovbuš a Nikola Šuhaj. Obě dvě postavy mají sice reálný základ, i sám Olbracht fakta z jejich života v románu zmiňuje, ale zároveň vypravěč podotýká, že to jsou irelevantní informace, jež není třeba znát, ba dokonce je nežádoucí si jimi kazit předobraz těchto hrdinů. Při rekapitulaci historických údajů o Šuhajovu předchůdci volí Olbracht princip negace – jeho vypravěč říká, že není pravda, že Oleksa Dovbuš žil v polovině osmnáctého století, neloupežničil sedm let, nebyl zastřelen atp. Tento fikční vypravěč poté stvrzuje mýtickou nadčasovost loupežníka: „Oleksa Dovbuš nežil v žádném čase. Žil před tisíci lety, žil před staletími, žije dnes, bude žít zítra. Neboť Oleksa Dovbuš není člověk. Oleksa Dovbuš jest národ. Oleksa Dovbuš je šlehnutí pomsty a divoká touha po spravedlnosti.“¹⁴⁴

Také postava Nikoly Šuhaje je opředena pohádkovou pavučinou, jež se začala příst už během jeho života a které dokonce i Nikola sám začal věřit. Vše začalo proroctvím Baby Jagy, která Nikolovi předpověděla, že bude slavným mužem své země, že se ho budou bát vojska i generálové. Zároveň mu podala lektvar, jenž měl Nikolu a jeho kamaráda z vojny ochránit před každou kulkou. Je pravda, že oba dva prošli bitvami netknutí, dokonce jako jedni z mála z jejich pluku, ale kromě podivného pocitu v břiše tomu Nikola nepřikládal větší důraz – byl vůči všelijakým pověrám ještě imunní.

Jako válečný dezertér se schovával před policií v lesích, což mu již mezi místními obyvateli vyneslo slávu: že se postavil vyšší moci, že nechtěl slepě trpět. Oceňovaly to zejména ženy, které zůstaly na veškerou práci samy, zatímco jejich muži válčili za zájmy jiných: „Chlapi byli zbabělí. Proč je nebránili, když jim brali poslední, proč nevzali sekery a nešli zabíjet, když vraždili hladem jejich děti? (...) Či přece byl alespoň jediný, kdo nebyl ochoten všechny ty hrůzy mlčky snášeti? Nikola Šuhaj se vrátil.“¹⁴⁵ Proto pro ně bylo velmi snadné najít si v Nikolovi hrdinu, vidět v něm onen ideál, který toužily mít samy doma: „On jediný se dovedl vzepřít bídě. Nikola! Hrdina Nikola! Jen on měl pravdu a všichni ostatní v hrdlo lhali. A dokud každý, kdo má zdravé pěsti, nepůjde za ním do hor, a dokud nebudou pobiti všichni ti četníci, notáři, fořti a bohatí Židé, konec nebude. Utíkej, Nikolo! Bij, střílej, vraždi za sebe i za nás!“¹⁴⁶

Jenže Nikola se po odeznění války vrátil k běžné rutině, do které spadal kdejaký vesničan. Oženil se s Eržikou, postavil si chýši, živil rodinu. Vedl obyčejný, ničím

¹⁴⁴ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 89.

¹⁴⁵ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 25.

¹⁴⁶ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 33.

nevybočující, standardní život. Stal se najednou jedním z nich, jedním z obyvatel Koločavy, jehož existence zanechá asi tak dlouhotrvající a hluboký otisk v dějinách lidstva, jak dlouho vydrží být otisknutá stopa v písku, než přes ni přejde přílivová vlna. Nikolu by za takových předpokladů čekala snad i šťastná budoucnost otce rodiny, v nuzné chýši, s všudypřítomným hladem a nesplacitelným dluhem u židovského obchodníka. Jenže cosi se v něm zlomilo, když na cestě za prací potkal malé hochy, kteří si nehráli na prince ani na četníky, ale na Nikolu Šuhaje. Nikolka byl překvapen, že až taková je jeho sláva, až takových heroických rozměrů jeho skutky nabyly. Dokonce se od chlapců poprvé dozvěděl, jak jeho mýtus zní, co se o něm vypráví. V tomto místě románu se Nikola poprvé setkal se svou vlastní legendou: „A kde máte větvičku?“ ptal se jiný. „Jakou větvičku?“ „Vy nevíte, že má Šuhaj větvičku?“ „Ne.“ „A že jí odhání všechny kulky?“ „Ne.“ „To toho víte málo.“ (...) „A Šuhaj nebyl takový mrňous jako vy!“ (...) „A měl větší vousy!“¹⁴⁷ Najednou začal přemítat o kletbě Baby Jagy, o tom, že se mu během celé války skutečně nic nestalo, že se vyhnul i kulkám z policejních zbraní: Že by skutečně na těch povídkách něco bylo? Mají chlapi pravdu? Dá se říci, že čím více o tom přemýšlel, tím více mu „červík-neposeda“ vrtal v hlavě a tím více podléhal rodící se legendě. Najednou mu dosavadní život usedlého manžela a hospodáře připadal všední a beze smyslu, zdráhal se zahodit dar, jenž mu byl dán. Opustit svou slávu pro ženu mu najednou přišlo jako rouhání, jako kdyby se chtěl vzepřít jakémusi vyššímu smyslu života, jenž se mu nabízel k realizaci. „Snad se opravdu mohl stát Oleksou Dovbušem. Snad opravdu opustil svou slávu pro ženu. Zahodil svůj velký dar marně a neúčinně, neuměl z něho vytěžit nic kromě holého života? (...) Jak bylo možno s kouzelnou větvičkou v ruce žít tak bídně a uboze?“¹⁴⁸

Zelená větvička se stala argumentem (ač primárně neměl sebemenší tušení, co že to ta větvička je a co symbolizuje), ve svém myšlení ji používal jako daný fakt, ba dokonce jako dogma: „Jistě se z toho dostane. Vyvázl z horších postavení. Má zelenou větvičku.“¹⁴⁹ Šuhaj byl dokonce sám svou pověstí natolik fascinován, že chodil poslouchat do hospod, co se o něm povídalo. Jestli mu nejsou připisovány další magické vlastnosti, který z jeho činů se už stal báčorkou vyprávěnou mezi chlapy v hospodě či dětem před spaním: „Objevuje se v panských šatech a v gumovém plášti až dole v Chustu, zajde do hostince, sedne pod elektrickou žárovku, dá se jako neznámý cizinec obsloužit a hodinu poslouchá rozhovory pánů, kteří se baví o Šuhajovi.“¹⁵⁰; „O Nikolckovi je možno vypravovat si ještě ve večerem

¹⁴⁷ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 55.

¹⁴⁸ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 56–57.

¹⁴⁹ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 69.

¹⁵⁰ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 80.

zšeřené jizbě (...). „Ej, děti, nezlobte, nemám již kukuřičnou kaši, poslouchá vás Nikola!“ A děti na peci rozšiřují do tmy oči a Nikola se jim mění v postavu z pohádek a za zády jim probíhá mrazík hrůzy a krásy.¹⁵¹ Působivě je zobrazeno Nikolovo ztělesnění mýtu v jeho setkání s židovskou dívkou Rózou, jíž se dostalo velkého daru nejen proto, že jako malá znala Nikolu, ale ještě se s ním i osobně v době Nikolovy slávy setkala: „Největší událost, která, co Izky stojí Izkami, se tam kdy stala? A daleko široko nebylo živé duše, které by to mohla říci. (...) A ona se střevíci pod paží klusala domů, popohánějíc krávu jívovým prutem. Vykřikla svou zprávu na prvního výrostka, kterého uviděla na křižovatce pěšin, ten, doběhnuv ji, klusal za krávou s ní, ona, pyšna svou sensací, vypravovala, a on s pootevřenými ústy hltal každé slovo, kterým za chvíli způsobí ve vsi takový rozruch.“¹⁵² Zelená větévka se Šuhajovi stala tak mocnou zbraní, že ji bral i jako jistotu budoucnosti. Nejen že se mu nemůže nic stát, protože se ho díky ní nedotkne žádná kulka, ale zároveň se dostane ze všech svízeli: „Neví, co bude dál, ví jen, že bude vše dobré. Že odtud vyjde do zeleného záření tam na protější stráni. Že ho zase lidé budou milovat a bát se ho. Že zas uvidí Eržiku. A že ho nikdy nedopadnou.“¹⁵³ I styl Nikolova loupení působí jako přenesený ze země ideálů, kde lidé nevědí, co je lež, zloba a závist, kde jsou si všichni rovni. Nikola pronese magickou formulku: „Jsem Nikola Šuhaj.“ Stejně tak by mohl říci „abrakadabra“ či „sezname, otevři se“. K této formulce už nemusí dodávat nic víc, je v ní obsaženo všechno, celý sociální protokol, který s vyslovením Nikolova jména nastává. Lidé vědí, kdo Nikola je, co dělá a jaké chování se od nich očekává. Ani se nevzpouzí, pokorně odevzdají svůj majetek, a jsou dokonce rádi, že Nikolu spatřili, že měli tu čest, aby je oloupil.¹⁵⁴

Když časem počet Nikolových nepřátel naroste, začnou sami hledat v Šuhajovském bájesloví skulinku, jako by se jim nechtělo uvěřit, že je Nikola opravdu neporazitelný, jako by si ho chtěli zlidštit, snížit na jejich vlastní úroveň, a tím ho porazit. A nakonec se jim to opravdu povedlo – v pohádce o Nikolovi se přece říká, jak si uvědomí Nikolovi vrazi Jasinko a Sopko, že se vyhne každé kulce, ale vyhne se i jiné zbraní? Třeba sekyře? Zbraní, pracovním nástroji, který vlastní každý podkarpatský vesničan? Sám Nikola důvěru ve svou neporazitelnost prolomí zvoláním, ve kterém poprvé nahlas přizná svou věštbu, svou mýtičnost. Stalo se tak ze vzteku, že ho Eržika podváděla. Nikola jako by tímto zvoláním – ač se tak děje na mýtině na stráni, ne náhodou kousek od místa, kde si kdysi hráli chlapi a on poprvé uvěřil svému mýtu – přiznal všem, že jsou všechny ty různé povídky založeny na

¹⁵¹ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 98.

¹⁵² OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 172.

¹⁵³ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 117.

¹⁵⁴ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 124.

pravdě, že jim on sám věří, a zároveň tak na sebe vyzradil to největší tajemství, neboť tím veřejně poskytl návod svým protivníkům, byť ho nikdo nemusel slyšet. Byl sám sobě zrádnou milenkou: „Haló! Tady je Šuhaj!‘ ,Nikola Šuhaj!‘ ,Slyšíte? Já, Nikola Šuhaj!‘ ,Šuhaj!... Nikola Šuhaj... Nezranitelný!... Kterého se žádná kulka netkne...“¹⁵⁵ Nikolova pohádková nezranitelnost byla nakonec skutečně prolomena, a i přesto, že se Nikolovým vrahům pod vedením Abrama Beera podařilo ho fyzicky odstranit, nedokázali jeho existenci vymazat ze světa. Nikola svými skutky v rámci lidem šířené legendy dosáhl nesmrtelnosti, vysněné již od dob Gilgamešových. Neboť jeho činy a střelecký um se proměnily v písně a sám Nikola se proměnil v pohádkovou postavu, která svými vlastnosti inspiruje děti i dospělé. „A že se nemýlilo, říkájíc: Nezemru. Nikola Šuhaj žije. Žije v těchto horách a s nimi. Bude žít.“¹⁵⁶

Antonín Matěj Piša v této souvislosti podotýká, že Olbrachtův román osvětluje sám proces lidové obraznosti, která si přetváří skutečnost k obrazu svých tužeb, promítajíc do hrdinova zjevu a příběhu nejen svou žízeň po spravedlnosti a svobodě, nejen touhu po vzpouře, ale i samo povědomí o lidovém bytí nehynoucím všemu navzdory. Zároveň říká, že to, že Nikola uvěřil své legendě a lidové slovesnosti, ho stálo život. Protože pod jejím vlivem ztratil zdravou dávku opatrnosti, příliš důvěřoval i svým přátelům, kteří ho nakonec zradili.¹⁵⁷

4.2.2. Židé

Olbracht dbá ve svých románech stejného židovského rozložení obyvatel, jako ho popsal v reportážích. Vyskytují se tu bohatí Židé, kteří mají v rukách všechny koncese. K nim patří například Abram Beer a Herš Wolf, oba z *Nikoly Šuhaje*, či Salomon Fux z *Goletu v údolí*. Mezi chudými Židy se vždy najde nějaký, který je silně věřící a respektuje boží přikázání více než ostatní. Tento typ Židů reprezentuje Herš Lejb Wolf z *Nikoly*, Pinches Jakubovič a Mordechaj Jid Fajnermann neboli starý Mordche z *Goletu*. Zbohatlé rabíny ztělesňuje rabi, jenž přijel posvětit nečistou mikvi. Popis jeho pokoje dosvědčuje tomu, jaká čest byla takového váženého člověka hostit a zároveň jakému luxusu byl takový rabín uvyklý: „Rabi byl uveden do svého parádního pokoje. Do pokoje, kde vše vonělo důstojností a blahobytem, kde bylo vše plyš, dub, soustružnická práce a vídeňský vkus našich babiček. Těžké zelené záclony na zamřížovaných oknech byly již spuštěny a nad stolem s tlustou

¹⁵⁵ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 182.

¹⁵⁶ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 230.

¹⁵⁷ PÍŠA, Antonín Matěj. *Olbrachtův podkarpatský román*. In OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Československý spisovatel, 1958, s. 214.

plyšovou pokrývkou svítila masivní petrolejová lampa, nastříbřená mnoha ozdobami.¹⁵⁸ Mezi chudé Židy s „židovsky netypickými“ povoláními můžeme zařadit „dělníka“ Bajnyše Zisoviče, kováře Srula Nachamkese, krejčího Pinchesa Jakuboviče (všichni z *Goletu*), ale třeba i lajtnanta Mendla Wolfa z *Nikoly*. – Jak píše Rudolf Havel, Olbracht sice zachycuje myšlenkový svět Židů. (Tento svět náboženských příkazů a zákazů jim pomohl přežít století bídy a útlaku, aniž by se rozplynuli v okolním slovanském živlu, ale zároveň je svírá čím dál tím nesnesitelnějšími pouty.¹⁵⁹) Svět starý, svázaný staletou tradicí, mrtvý a nehybný, ale proti němu staví svět mladý, valící se sem ze západu, s novými touhami, jež rozlamují obruče svírající mozky otců a dědů.¹⁶⁰ Lenka Adamová k tomu podotýká, že Olbrachtovi šlo zejména o individuální vzpouru jednotlivců v rámci uzavřeného, odvěkého židovství.¹⁶¹

Píša se ve své studii věnuje i lpění Židů na své víře. „Jako by ti lidé s ní stáli i padali, jsou pro ni schopni všeho: ponížené prosby, jakékoli oběti, zuřivé kletby, bezmála krveprolití, paradoxně pitvorní důstojnou, ba štítivou hrdostí ve své zaostalosti a spolu ubozí vědomím faktické bezmoci před rostoucím nebezpečím, kterým jejich dosavadnímu bytí hrozí nezadržitelný příliv nové doby, zas tedy krok – času!“¹⁶²

Bohatí Židé patří v obci mezi ty, kteří tahají za drátky. Mají peníze, s čímž souvisí i to, že mají moc, vliv a vzdělání. Byli to právě oni, kdo napomohli smrti Nikoly Šuhaje. Na počátku byl Abram Beer jeho spojencem, poněvadž mu spolupráce přinášela značný zisk. „Ojojjoj, že si s Nikolou kdy co začínal! Ale přišlo to, neví jak, a nemohl ani dobře říci ne, protože se ho bál. Vydělal, toť se rozumí, že vydělal. Mnoho peněz, celé jmění, na výměně dolarů a na zboží. Ale věčně to trvat nemůže.“¹⁶³ Ale když ho Nikola svou mocí a činy začal ohrožovat (zejména hrozilo-li, že by Nikola mohl četníkům vyzradit, že byl Beer Nikolův spojenec), byl mezi prvními, kteří si přáli jeho smrt, a posléze jí i dosáhl. V *Marijce nevěrnici* bohatý Žid Rosenthal využil svého vlivu k ještě většímu zisku peněz, když vnukl keronovi, aby Rusínům, které zaměstnával, vyplácel méně peněz: „Žid kývá na keronu a všichni muži odcházejí do zadní místnosti. Židovský pokojík. Pán usedá. Žid a adjunkt vedle něho uctivě stojí. Keron je poníženy. – Pán praví: ‚Ti lidé vydělávají zbytečně mnoho. Dosáhnete toho, aby se jim 20 % strhlo?‘ Keron krčí rameny: ‚Nevím. Bude to těžké.‘ Pán: ‚Tři procenta jsou pro vás.‘ Keron zamyšleně kývá hlavou.“¹⁶⁴

¹⁵⁸ OLBRACHT, Ivan. *Událost v mikve*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 67.

¹⁵⁹ MOLDANOVÁ, Dobrava. *Doslov*. In OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Albatros, 1979, s. 176.

¹⁶⁰ HAVEL, Rudolf. *Doslov*. In OLBRACHT, Ivan. *Zakarpatská trilogie*. Praha: Svoboda, 1971, s. 452.

¹⁶¹ ADAMOVIČ, Lenka. *Ivan Olbracht*. Praha: Horizont, 1977, s. 92.

¹⁶² PÍŠA, Antonín Matěj. *Ivan Olbracht*. Praha: Československý spisovatel, 1982, s. 90.

¹⁶³ OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 144.

¹⁶⁴ OLBRACHT, Ivan. *Marijka nevěrnice*. In *Pryč s legendami*. Praha: Československý spisovatel, 1961, s. 296.

Židovský názor má mezi místními patřičnou váhu, ač mezi cizinci tato váha nemusí být až tak nosná. Vezměme si ku příkladu jejich postoj k postupu policie při chytání Nikoly Šuhaje. Policie zavírala a vyslýchala Nikolovo příbuzenstvo a jeho přátele, ale Eržiku nechali volnou, neboť na základě jejího sledování chtěli Nikolu polapit. Ale Židé si mysleli své: „É, špatná věc! Ať zavřou Eržiku a pustí Nikolovy kamarády. Protože se lidé nechytají na to, co je v nich dobrého. Protože se chytají na to, co je v nich špatného.“¹⁶⁵; „Zavřete Eržiku! Pust’te Šuhajovy přátele! Vypište cenu na jeho hlavu!“ křičí Židé, a protože se u nich každé formulované mínění stává článkem víry, vykřikují to ze všech sil, zuřivě, důsledně a s celou vášní. Ječí to do uší četnickým důstojníkům, bombardují tím okresní správu volovskou, hřímají to v mukačevských žargonových novinách, posílají o tom žaloby do Prahy.¹⁶⁶ Židovská vytrvalost v zastávání svých názorů a podstrkování jich ostatním četníky rozčilovala natolik, že se mezi nimi zvedla vlna antisemitské nenávisti: „Jak nenávidí všechny ty Židy! (...) Ach, být zde tak diktátorem! Dal bych je čtvrtit a rozvěšovat po stromech. (...) Pogromy na ně! Nebo je všechny vyhnat do Palestiny: ať se tam požerou sami!“¹⁶⁷ Ale i přesto četníci zůstali pouze u nenávisti, židovských proseb a poté i výtek konečně uposlechli až s ročním zpožděním. „Ts!“ dělali Židé, krčíce pravým ramenem, když se z Chustu dozvěděli, že v nejbližších dnech budou propuštěni všichni domnělí i skuteční společníci Šuhajovi, a toto ts!, vyslovované s takovým opovržením, znamenalo: ‚K tomu potřebovali přes rok! Máte vůbec ponětí, kolik životů mohlo být zachráněno a kolik jmění zachováno?!‘¹⁶⁸ Četníci se Židům za jejich až otravnou neústupnost alespoň pomstili tím, že dali vyhlášku o vypsání odměny vyvěsit v sobotu ráno. Židé si ji nemohli přečíst a navíc je stálo velké úsilí myslet celý den až do doby, co vyjdou tři hvězdy a skončí šábes, na Hospodina a neuvažovat nad jakousi vyhláškou.

Edmund Egan, zkáza židovského blahobytu, se objevuje i v *Goletu v údolí*. Tehdy byl představitelem bohatého Žida Hanelin dědeček, Abram Šafar, který se stejně jako ostatní Židé obával kroků, které se Egan chystal udělat. Proto se mu s velkým respektem postavil do cesty, když projížděl Polanou, nabídl mu kořalku v barvách maďarské trikolory a jemně se mu snažil jeho činy rozmluvit: „Dovolí můj nejmilostivější pán pokornému Židovi jednu jedinou otázku?“ (...) ‚Mocný a šlechetný pán má rybník a v něm dvojí druh ryb: nemnoho ryb velkých a tučných, které ročně dávají pánovi zisk znamenitý, a mnoho rybiček hubených, k ničemu nepotřebných, kterými se ony velké živí. Tvrdí se, že nyní zamýšlí pán vyhubiti ryby

¹⁶⁵ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 87.

¹⁶⁶ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 106.

¹⁶⁷ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 159–160.

¹⁶⁸ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 184.

velké a velmi užitečné, aby bylo dáno více volnosti malým, které se nehodí k ničemu. (...) Činí mocný a šlechetný pán moudře?¹⁶⁹

Oproti *Nikolovi Šuhaji loupežníkovi* se Olbracht v *Goletu v údolí* mnohem méně věnuje soužití obyvatel s podkarpatskou přírodou, ale mnohem více se soustředí na sociální problematiku. Propojení s přírodou vyplouvá na povrch pouze v kontrastu s cizinci, kteří se v Polaně objeví a jimž je místní prostředí velkou překážkou. V *Zázraku s Julčou* toto vyplouvá na povrch, srovnáme-li přístup cizinců a Bajnyše, jejich průvodce. Krajinu, kterou zná jako své boty, nevnímá jako cosi neskonale krásného, ale protože oba gójové ji za takovou považují, uzpůsobí se tomu i on sám, zcela podle logiky přímé úměry: více entuziasmu, více peněz: „„Jak se jmenuje ten kuželovitý kopec?“ (...) Toť se rozumí, Bajnyš nezná pojmenování ani jedné z hor, takové nesmysly mohou opravdu zajímat jen góje, také na tom vůbec nezáleží, jak se jmenují (což si taková ničím neposvěcená hromada kamení a hlíny vůbec nějaké jméno zaslouhuje?), ale proč by neudělal paniče radost a tím také sobě?¹⁷⁰

V *Goletu v údolí* dále tento kontrast vyvstává s postavou Iva Karadžiče. Na cestě do Polany, kam jede požádat o Hanelinu ruku, se jeho pocity od těch Haneliných diametrálně liší. Čím více se Hanele blíží ke své rodné domovině, tím více těžko je jí u srdce, hrudník má sevřený a zaplavený strachem, bojí se, jak celá výprava dopadne, jak na Iva budou reagovat rodiče a vůbec celá židovská obec. Naopak Ivo prožívá čistou radost z okolní přírody, z plynulé cesty a z toho, že má po svém boku Hanele. Sedí vedle sebe, ale jako by se mezi nimi najednou objevila nepřekonatelná emocionální propast: „Již dlouho mu nebylo tak dobře a svěže. Jaká to byla cesta! Cesta bílou rovinou, s horami před sebou, s horami za sebou, se sluncem, které se tak náhle prodralo ránem a rozblyštělo rovinu do oslnivého mihotání, s koni pádícími mrazem, s rolničkami, které zvoní do rytmu dupotu, a s mileneckýma rukama, hledajícíma ne bez námahy pod spoustou kožichů a v záhybech šatů sebe a teplo svých těl. (...) Zas hledal v záhybech kožichů její ruku. Ale ta ruka byla nehybná.“¹⁷¹ A podobně jako četníci v *Nikolovi* je i Ivo zcela ztracen v místním prostředí. Když mu Hanele unesou, nedá si to líbit a vydá se ji hledat. Jenže po krátké době zjistí, že je sám naprosto ztracený; veškeré znalosti světa jsou mu k ničemu, když neumí najít cestu ven ze spleti plotů: „Ivo Karadžič se zatím snažil dostat na druhou stranu Šafarova domu, (...) chtěl se přesvědčit, zda z domu nevedou nějaké stopy, ale zapletl se do plotů a plůtků, zapadal do sněhových jam a byl rád, že

¹⁶⁹ OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 81.

¹⁷⁰ OLBRACHT, Ivan. *Zázrak s Julčou*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 29.

¹⁷¹ OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 168–169.

našel cestu zpět na silnici.¹⁷² Po zbytek pátrací akce se proto obklopil místními muži, kteří mu nejen radili, kudy má jít, ale zároveň mu vysvětlovali, co se kolem nich pohybuje za lidi a jakou mají v obci funkci. V podobném duchu, jako nad Karadžičem vyžrála krajina, ho bez jakéhokoliv většího úsilí převezl i malý chlapec. Jednalo se taktéž o špionážní akci, ve které ho hoch – jak se říká – vyškolil, ač o tom sám nevěděl, potvrdil Karadžičovi skutečnost, že do Polany opravdu nepatří: „Připlížil se tam. Na této straně nebylo dveří, a nebezpečí, že se prozradí, bylo jen malé. Okenicí, připevněnou zvenčí, se snažil nahlédnouti dovnitř. Ale nebylo to možné, marné zůstaly také pokusy štěrbinu prsty nebo nožem rozšířiti, stačila právě jen prooužek světla (...). Zbýval mu jen sluch.“¹⁷³; „Šel po špičkách, ale bezpečně, jako by tu byl doma. Došel těsně k Ivovi Karadžičovi a vyšvihl se na zábradlí pavlače. Skrčenému Karadžičovi spadl na kolena kus sněhu. Hoch sklapl se zábradlí rovně na stěnu jako zavírací nůž. Dlaněmi se o ni opíral a hleděl do místnosti štěrbinou okenice seshora. Zřejmě se tu vyznal lépe.“¹⁷⁴

4.2.2.1. Sociální podmínky

4.2.2.1.1. Peníze

Olbracht vypožoroval, že pro židovské obyvatelstvo nebyl obchod jen odrazem trhu, realizací nabídky a poptávky, byl pro ně vrcholovým sportem, koníčkem, zábavou. Při obchodu bez zábavy sice dochází k výdělku, ale pro Židy to nebyl žádný obchod. Vyžívali se v handrkování, v přehrávaných scénách hodných prken, co znamenají svět, v usazených monologiích plných zoufalství a beznaděje, každé smlouvání bylo plné emocí, vzteku, nářku, zatracování. Každý den předváděli herecké výkony, jež bez urážky mohly být nominovány na kdejakou hereckou výroční cenu. To vše ne pro zisk hvězdy na chodníku, ale pro vlastní pobavení a usmlouvání jakékoliv slevy: „Suro, navaž mi čtyři kila mouky!“ „Ale platit, Bajnyši!“ (...) Balík kukuřičné mouky pro Bajnyše Zisoviče jest navážen, zabalen a on se ho chce chopit. Ale Sura drží. Mají na něm ruce oba. (...) „Šuleme, vy že mi neuvěříte čtyři kila mouky?“ „Ne.“ „Víte, že mám osm dětí?“ „Já za to nemohu!“ (...) „Vy, Šuleme, je to opravdu

¹⁷² OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 183.

¹⁷³ OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 186.

¹⁷⁴ OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 187.

vážné. Děti opravdu nejedly. Vždyť je to hloupých pět korun a já si je odpracuju...’ ,Ne.‘ ,Smilujte se nad mou rodinou, Šuleme!¹⁷⁵

Obchod je bavil, protože při něm mohli využívat všech svých emocí a hereckých gest, ale zároveň si mohli pohrávat i s fantazií. Mohli pozměnit svět podle svých zájmů a potřeb, tak jak se jim to zrovna hodilo. Pokud taková situace vyvstala, byla jejich mouka ta nejlahodnější, jejich boty ty nejpevnější, jejich kosa ta nejostřejší, jejich kůň ten nejrychlejší a nejkrásnější z celé vesnice. „Obchod je také zábava. A často zábava velmi vzrušující. Neboť při něm nejde o nic menšího než o to, znova a opět přetvářeti svět. Je omyl domnívati se, že svět jest to, čím se našim smyslům jeví, něčím cizím, něčím pevným, něčím na naší práci nezávislým. Nic podobného. Svět je to, co si z něho sami uděláme! A také chvíle je to, co si z ní uděláme.“¹⁷⁶ Co na tom, že skutečnost byla jiná, to už prodávajícího nezajímalo, bylo pro něj hlavní, aby kupujícímu prodal věc s pohádkovým příběhem, ze kterého sálala dokonalost a perfektnost daného produktu, a od zákazníka to vyžadovalo hodně sil, aby odolal této zabarvené pohádkové realitě uvěřit: „Je tu ve vsi nějaký dobrý kůň? (...) ,Tady ve vsi je jen jeden dobrý kůň. Kůň Mordcheho Volfa.‘ ,Já vím, (...) nějaká slepá a chromá dvacetiletá herka.‘ (...) ,Je to sedmiletý kůň, blahorodí. Mordche Volf za něho dal čtrnáct set.‘ (...) A když zlostný pán vidí toho nejdokonalejšího koně ze vsi, klusáka, který za chvíli poletí s milostivou paní jako vlaštovka, o něco většího než koza, nadmutého jako kopací míč, špinavého, s koleny pokleslými, alespoň dvacetiletého (...), propuká ze všeho vzteku v smích. (...) ,A já přec tu pakáž tak dobře znám! A člověk se vždycky zas nechá napálit!“¹⁷⁷

Peníze tedy mohou sloužit jako zdroj zábavy (tedy nikoliv v moderním slova smyslu, kdy si člověk za peníze koupí něco, co mu udělá radost), jsou zároveň i prostředkem ke škádlení. Židé se velmi rádi pošťuchovali a dávali najevo, že něčeho měli dostatek, ne-li nadbytek. Vzbudit v ostatních závist a nepřející pocity je jen další stupínek k postupu na společenském žebříčku: „Phí, to bylo nějaké slávy a pýchy, když se narodil! Fuxova seděla celý den na lavičce před krámem, přenáramné ňadro venku, u něho držela jednou rukou dítě, vedle ní stál hrnc s teplým husím sádlem, do toho si druhou rukou namáčela bílý chléb a mastnota jí tekla po bradě. Aby každý tu slávu a ten blahobyt viděl! Phí!“¹⁷⁸ Podobnou strategii zvolil i Herš Fux, když chtěl ukázat svému protivníkovi, Abramovi Šafarovi, že je na tom již finančně lépe než on, dokázal to beze slov, nechal za sebe mluvit svůj majetek: „Herš se v sobotu dopoledne objevil v modlitebně v novém talisu¹⁷⁹. V nádherném, stříbrnými

¹⁷⁵ OLBRACHT, Ivan. *Zázrak s Julčou*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 7–10.

¹⁷⁶ OLBRACHT, Ivan. *Zázrak s Julčou*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 23.

¹⁷⁷ OLBRACHT, Ivan. *Zázrak s Julčou*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 21–26.

¹⁷⁸ OLBRACHT, Ivan. *Zázrak s Julčou*. *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 12–13.

¹⁷⁹ Též i talit. Jedná se o obdélníkový modlitební plášť, který nosí při modlitbách muži starší věku bar micva.

plíšky vroubeném a mnohem krásnějším, než byl v Polaně dosud nejdražší talis dědův. Obec mrkla na oba talisy, zašilhala po Fuxovi, pak po Šafarovi – a usmála se. Tenkrát zbledl děd po druhé. Ne, tohle nesnesl.¹⁸⁰

Jak za účelem dobré tržby a obchodu pozměňují realitu, aby se lépe prodávala, stejným způsobem se jim mění jejich vlastní svět podle toho, jak diktují peníze. Pro Podkarpatské Židy, kteří uctívali tradice jako něco nezpochybnitelného s platností bez data expirace, bylo například nemyslitelné, aby svou dceru vyprovodili do svazku manželského bez věna, nehledě na svou finanční situaci. Proto se nemůžeme divit radosti Josefa Šafara, když mu jeho nastávající zeť řekl, že si jeho dceru vezme i bez věna: „Jaký to člověk! Karadžič! Karadžič! Karadžič! Jaký to nádherný člověk! Nitro Josefa Šafara jásal. Padala z něho poslední tíha, která na něm ještě zbyla. Jaký to den! A kdo mohl očekávat, že takový den v životě ještě přijde?“¹⁸¹ Ovšem kdyby Šafar věděl, jakou situací byla vykoupena nevěsta bez věna, jistě by se tolik neradoval – ale to už je příběh z jiné roviny. V podobném duchu mění Bajnyšův svět jedna zelená stokoruna. Tato bankovka se v průběhu příběhu *Zázrak s Julčou* více a více zhmotňuje, z původního abstraktního konstruktů, až fantaskní snové představy se stává reálně hmotnou věcí. Její potencionální existence či neexistence mění Bajnyšův svět. Sám sobě popírá, že by kdy nějaký takový obnos vlastnil, ba dokonce ho nosil u sebe, nedejbože aby takových zelených sto korun měl i víc. Kdyby si jen na chvíli přiznal, že nějakou takovou částku vlastní, musel by ji utratit za jídlo pro své hladovějící děti a nemohl by ji přidat k ostatním, co spoří na studia svého nejstaršího syna, jehož Bajnyš považuje za dlouhodobou investici, která mu jednou všechno do něj vložené několikanásobně vrátí: „„Kdybych tak, dejme tomu, protože si člověk takovou věc vždycky představit může, kdybych tak na příklad měl v kapse stovku! Jestlipak bych ji kvůli tomu prašivcovi rozměnil? Protože taková zelená stokoruna, když se rozmění a neuloží se celá, jako by už ani žádnou stokorunou nebyla.“¹⁸²

Peníze stojí v jejich žebříčku životních priorit hodně vysoko. Ale není radno se kvůli tomu na Židy dívat skrz prsty jako na hamouny, kteří na penězích sedí jak „slepice na vejcích“. Jak si Olbracht všímá, vidí ve financích – na rozdíl od gójů – něco víc než jen prostředek pro nákup oblečení, kořalky či jiných hmotných statků. Jsou pro ně ztělesněním boží lásky, jakýmsi měřítkem její velikosti: „Ale peníze jsou důkazem životního úspěchu. Jsou viditelným znamením boží přízně. Do jejich krásných kovových kotoučků a modravých oblázků se zhutnila všechna krása a síla života. Jsou věcí Hospodinovou. Nelze

¹⁸⁰ OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 84.

¹⁸¹ OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 173.

¹⁸² OLBRACHT, Ivan. *Zázrak s Julčou*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 10.

jimi marnit.¹⁸³; „Nebot’ obchod to není jen vydělávání peněz. To je filosofie, politika, všechna složitost života, to jest jeho smysl a vašeň o nic menší než láska. Věci jsou díla Věčného a byly stvořeny k potěšení Božím dětem. A není věru větší radosti než hrát si a hýbati jimi.“¹⁸⁴

A jak to tedy funguje s financemi ve vesnici, když pro každého peníze znamenají tolik, ale každý jich má poskrovnu? Jednoduše, každý dluží každému, na koho se podívá. Tak vzniká koloběh neustále narůstajících půjček, které nemohou být nikdy splaceny. Toto je přímo živná půda pro jejich emocionální etudy, popsané výše. „Ženské mají platit. Ale platí mu některá? Ne, je mu dlužna každá, na kterou se podívá, ty vzájemné účty na hotovosti a v přírodninách nebudou nikdy vyrovnány a nedej také Bůh, aby kdy vyrovnány byly... Život je věc strašně složitá. A celý vtíp bytí či nebytí záleží na tom, vyznati se v té matenici.“¹⁸⁵ Mezi nimi je nepsaným pravidlem, že jednou půjčí něco ten, napříště druhý. Nejen peníze, ale zejména naturálie. Ovšem také tato výpomoc se neobejde bez křiku a zvolání, rádo by přátelská služba se hnedle podle ryku jeví jako pokus o krádež, ne-li o vraždu: „Kamna jsou studená. Ale na lavici leží kupa čerstvě natrhané ředkve a cibule. Bajnyš jde rovnou k nim: ‚Půjč mi jich pár!‘ (...) ‚Ne! Nic! Co dám dětem k obědu?‘ ‚No, no,‘ povídá vyčítavě Bajnyš, ‚že já jsem tvým holkám ještě jakživ nedal ředkev!‘ ‚Tak jednu!‘ (...) ‚Ne! Čtyři! Pro každé půl!‘ ‚Ne!‘ křičí Laja. ‚Tak tři!‘ (...) ‚Ne!‘ ‚Tři!‘ ‚Dvě!‘ ‚Tak dej sem!‘ Oči mu hoří, jako by chtěl vraždit. ‚Ale tři cibule!‘ ‚Ne!‘ ječí Laja. ‚Dvě!‘ ‚Ne!‘ ‚Jednu!‘ křičí Bajnyš. ‚Na!‘“¹⁸⁶ Nebo si navzájem vypomáhají protislužbami. Kovář Srul Namches sice nemá peníze na půjčení, ale aspoň daruje chudému a hladovému Bajnyšovi trochu tabáku. Bajnyš mu na oplátku pomůže s kovááním.

4.2.2.1.2. Hlad

Um pozměnit realitu mohou Židé využít i v reálném životě, mimo pracovní sféru. Všemi mastmi mazaný Bajnyš Zisovič ze *Zázraku s Julčou* své obchodní triky aplikuje i na své ratolesti, protože je stejně jako své zákazníky potřebuje přesvědčit o jiné realitě, než jaká existuje. Potřebuje jim vštípit do hlavy, že jídlo, které donesl, je lahůdka hodná bohatých pánů, a že jeho množství je naprosto dostačující. V takový okamžik Bajnyš neprodává své věci či služby, ale prodává sám sebe a svůj um být dobrým otcem: „„Děti,“ povídá slavnostně

¹⁸³ OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 96.

¹⁸⁴ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 58.

¹⁸⁵ OLBRACHT, Ivan. *Událost v mívce*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 72.

¹⁸⁶ OLBRACHT, Ivan. *Zázrak s Julčou*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 15–16.

Bajnyš a zdvihá do výše ukazovák, „tatínek vám něco přinesl. Něco tuze dobrého. Tot' se rozumí, není toho mnoho, dobrého nesmí býti nikdy mnoho, ale je to zdravé a tuze, tuze,“ a Bajnyš pomlaskává a dělá z palce a ukazováku špetku, „tuze dobré... (...) A to bude obídek, jaký nemá dnes ani pan president.“¹⁸⁷ Bajnyš proto volí radostný a veselý způsob projevu jako metodu, kterou chce v povídce *Zázrak s Julčou* obelstít své děti, že nemají hlad, ač křičí a pláčí. S chasidickou veselostí doplněnou o nekoordinované, skoro až bláznivé pohyby přesvědčuje své děti, že bude lépe, protože ví, že pánbůh své věrné Židy nenechá zemřít hladem: „Tati, já mám hlad!“ nabíral šestiletý Šlojme. (...) „Chochochó! Hahahá! Dětičky Zisovičovy budou plakat? Hohohó! Plác! Plác! Kdepak! Julalá, julalá! Zisovičovy dětičky nikdy nepláčou. Nikdy, nikdy. Protože mají bohatého tatínka a ten jim nanosí jídla a věci, co jen budou chtít, protože má mnoho peněz, juj, juj, hrozně mnoho peněz, protože je boháč a Zisovičovy dětičky jsou dětičkami boháče, juj, juj, julalá, jula, jula, julalá...“¹⁸⁸

4.2.2.2. Humorné aspekty židovské mentality

Humor v *Goletu v údolí* je takřka všudypřítomný, ale nepůsobí rušivým dojmem, nezaobluje hrany, nezkrsluje situaci, ale vytváří nadhled, umožňuje nám podívat se na situaci a zejména její hrdiny z trochu jiného úhlu. Humor zároveň působí jako osvobozující prostředek, jako symbol bojů za svobodu, vybočení ze stereotypu. Jak poznamenává Antonín Matěj Píša, Olbracht na své hrdiny pohlíží s laskavě srdečným úsměvem, „napojeným nicméně spodní ironií, jež vyvěrá z poznání, jak tu i tam se náboženského zanícení, přímo mystického, užívá i zneužívá k účelům nadmíru praktickým; jak vznešený patos tajemných nadsmyslných představ a posvátných příkazů se paroduje popudy, zájmy i výjevy všedně světskými a příliš lidskými.“¹⁸⁹

Častým zdrojem humorných situací se stává protiklad posvátného a světského. Olbracht s laskavým úsměvem nahlíží na svět ortodoxních Židů a náboženské zanícení staví do protikladu se všedními světskými věcmi. Postavy, ač silně a neotřesitelně věřící, jsou přeci jenom taky lidé a týkají se jich i „přízemní“ lidské starosti. Příkladem budiž bédr Mojše Kahan, jenž má na starosti péči o rituální lázně, mikve. Je to jeho povolání, za které dostává řádně zapláceno, a podle božího přání by měl schvalovat a obdivovat ty, kdož se chodí koupat každý den. Ale Mojše tak nečiní, ba je naopak otráven, že kvůli takovým musí vytápět lázně

¹⁸⁷ OLBRACHT, Ivan. *Zázrak s Julčou*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 18.

¹⁸⁸ OLBRACHT, Ivan. *Zázrak s Julčou*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 19–20.

¹⁸⁹ PÍŠA, Antonín Matěj. *Ivan Olbracht*. Praha: Československý spisovatel, 1982, s. 86–87.

každý den: „Mojše Kahan spěchá dovnitř. Tot' se rozumí, starý Mordche! Tot' se ví, starý Mordche zas něco má, jakpak jinak? Ach, jak nenávidí Mojše Kahan svého učitele, zloděje své prázdně i peněz, kvůli němuž jedinému bude v zimě musit vytápět lázně šest dní v týdnu!“¹⁹⁰ Protiklad zájmů zemských a nebeských je nejlépe vidět na postavě Pinchese Jakuboviče a jeho ženy Brany. Pinches vede nepsaný boj s Mordchem o to, kdo je duchovnějším mužem v Polaně. Pinches se totiž domnívá, že je lamet vav: „Jen třicet šest jest v každé generaci, kteří nosí jméno svatého čísla: lamet vav. Jen třicet šest těch, kteří zachovávají svět. (...) Nikdo je nezná. Neboť jejich údělem jest zachovávat o svém poslání věčné mlčení a ve chvíli, kdy by je komukoliv prozradili, zemrou.“¹⁹¹ Z Pinchese se stal velmi počestný muž, jenž se snaží dodržovat všechna boží přikázání, pravidelně se modlí, povznáší se nad svoji tělesnost, pohybuje se více v metafyzických výšinách. Ve svém intenzivním modlení často cítí, že jeho modlitby, písně, myšlenky opouští jeho tělo a letí vzhůru ke korunám stromů, nad mraky až k nebeské bráně. „A právě v takových chvílích cítil Pinches Jakubovi, že jest jeho duše svobodná a na žádném pozemském tvorů nezávislá, že je čistá a svatá, že mezi ní a jejím Bohem není překážky a že se jejím modlitbám nestaví v cestu žádný nepřátelský mrak, který by je do sebe vpíjel a dále nepouštěl; a cítil, že jest on, Pinches Jakubovič, přec... snad... lamet vav.“¹⁹² Jenže Pinchesovi není souzeno, aby svůj život zasvětil jen duchovnu, má po svém boku manželku, jejíž zájmy jsou především tělesné. Aby mohla být na světě rovnováha, nemůže existovat trvalé štěstí či trvalé neštěstí, proto se střídá dvakrát sedm šťastných a dvakrát sedm nešťastných dní – ovšem pohled obou manželů na tyto dny se liší. Brana je v době své menstruace, svého měsíčního květu, a týden po ní nečistá a nesmí se svého muže dotknout, hledět na něj či s ním přílišně mluvit. Po uplynutí dvou týdnů se Brana očistí v mikve a pak již může sdílet lože se svým mužem, kterýžto se musí zhostit manželských povinností: „A Brana, která se už v životě vzdala tolika práv, lpí na tom svém posledním, na právu na tento jediný den, houževnatě, neúprosně a zuřivě. A ubohému lametu vavovi bude úzko a pojme ho hrůza a bude vidět, jak vše vznešené a svaté, jež se k němu shůry blížilo, zas mizí kdesi v úžasných výškách a že zbývá jen země, země, země a její základy že se otřásají. Kterak nemá býti člověk neskonale nešťasten?“¹⁹³ (Marie Mravcová v tomto případě mluví o konfliktu mužského a ženského principu.¹⁹⁴) Nedivme se pak, že Pinches prožívá pocit neskonalého štěstí, když objeví, že je mikve nečistá¹⁹⁵, což zabrání

¹⁹⁰ OLBRACHT, Ivan. *Událost v mikve*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 52.

¹⁹¹ OLBRACHT, Ivan. *Událost v mikve*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 38.

¹⁹² OLBRACHT, Ivan. *Událost v mikve*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 63–64.

¹⁹³ OLBRACHT, Ivan. *Událost v mikve*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 49.

¹⁹⁴ MRAVCOVÁ, Marie. *Nový dobrý zítřek (Golet v údolí)*. *Film a doba*, 1996, č. 1–2, s. 92.

¹⁹⁵ Posvátná lázeň má svou hraniční čáru, pod kterou voda podle božích přikázání nikdy nesmí klesnout. A když

Braně od koupele, a zůstane tak dále nečistou. Všichni z mikve spěchali, aby tuto novinky rozšířili mezi ostatní, jediný Pinches z mikve domů nespíchal – jednak věděl, v jak rozeznené náladě doma Branu najde, za druhé dopřával své mysli „extra porci“ duchovního občerstvení při rozhovoru se sousedy, neboť by byl za jiných okolností stažen Branou z duchovních výšin do zemské přizemnosti: „A bylo věru s podivem, jak vznešené myšlenky ho toho dne napadaly a jak krásná slova mu přicházela na rty sama, aniž je hledal.“¹⁹⁶ Jenže tento stav nemohl vydržet navěky, ač by Pinches přílišně neprotestoval, kdyby se tak stalo. Pinches se opět věnoval modlitbám, ale s vidinou svého večerního úkolu mu jeho fyzická schránka bránila v jakékoliv hlubší duchovní činnosti: „A když se dnes ráno (...) pokoušel modlit, viděl zrakem zcela hmotným, jak jeho modlitba má šedivou barvu, jak přímo od úst padá k zemi a jak se zde bezmocně třepetá a marně bije křídly a stále jen o zemi; jako slepice v uličním příkopě.“¹⁹⁷ A nám nezbyvá nic jiného, než se společně s Mojše Kahanem otázat: „Pinče, stálo těch několik dní za to?“¹⁹⁸ Paradoxně mělo být znečištění mikve pro Pinchese katastrofickou událostí, která by narušila jeho náboženské rituály a těžce by zasáhla jeho věřící jádro. Ale jeho sobecké chování, kdy se do mikve odmítl ponořit, čímž by způsobil zvýšení objemu vody (a ta by přesáhla stanovenou rysku), ostře hraničí s postojí, které by měl zastávat jako lamet vav. Jeho osobní zájmy předčily duchovní poslání.

První dva příběhy z *Goletu v údolí* lze považovat za šířeji rozepsané anekdoty. Oba dva končí pointou, ke které si každý příběh krůček po krůčku buduje cestu, aby se díky důvtipnému závěru kruh uzavřel a vyprávění zacelilo. Sice se hrdinové jmenují Pinches, Bajnyš či Brana, ale bez mrknutí oka a změny kontextu bychom je mohli nazývat Roubíčkem, Kohnem či Sárrou. Každý z příběhů obsahuje i různé humorné postřehy a komentáře, které poněkud odlehčují (nikoli ale zlehčují) nastalou situaci. Tyto humorné vsuvky čtenáři najednou ukazují zcela jiný pohled na místní obyvatele – nevidí v nich jen náboženské fanatiky, kteří jsou své víře oddáni až za hrob, ale objevuje, že to jsou i normální lidé, kteří se občas rádi vyhnou svým povinnostem a ulehčí si život. V celém *Goletu v údolí* je takto rozmístěno množství trefných glos, které zlidšťují místní židovské obyvatelstvo a staví ho na pomyslnou rovinu s ostatními (pomyslnou zejména proto, že hrdí Židé se necítí rovni s ostatními, ba naopak je ve svých očích převyšují). A tak na příklad z úst jindy mlčenlivého rabiho můžeme slyšet laskavou výtku: „Horšího koně než Bajnyšovu Julču v Polaně už

Pinches vstupoval do lázně, všiml si, že voda byla pod touto ryskou, mikve tudíž byla znečištěna. Mikvi musel přijet rabín znovu vysvětlit pomocí modliteb a mléka, které stejně jako pramenitá voda v mikve vyvěrá z čistého pramene.

¹⁹⁶ OLBRACHT, Ivan. *Událost v mikve*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 54.

¹⁹⁷ OLBRACHT, Ivan. *Událost v mikve*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 76.

¹⁹⁸ OLBRACHT, Ivan. *Událost v mikve*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 77.

nemají?“¹⁹⁹ Komentář se může vztahovat i na nuzné podmínky lidí v Polaně, jejich chudobu a nízkou životní úroveň: „Člověk musí v Polaně už velmi špatně vypadat, aby si toho někdo všiml.“²⁰⁰ Glosovat danou situaci se nebojí ani sám Bůh, konkrétně ústy anděla v Pinchesově snu. A to už vskutku musí být, když se do situace zapojí i sám Hospodin. V tomto případě Pinches tolik nadužívá kabalistickou modlitbu pro přivolání Mesiáše, že musí sám Bůh zasáhnout a učinit tomu přítrž: „Dej mi už pokoj s Mesiášem a neobtěžuj! Kdo má dvakrát týdně poslouchat tvé upomínání, rouhání a vyhrožování?! Vím sám nejlépe, jaké mám úmysly se svými Židy a kdy ho mám poslat.“²⁰¹ V jedné části *Smutných očí* se dokonce objevuje původní a ničím nezakrytá židovská anekdota, která svým charakterem dostává tradicím, které vždy nějakým způsobem hodnotí a komentují aktuální dění a problémy: „Víte, co je sionista? To je Žid, který za peníze druhého Žida posílá třetího Žida do Palestiny.“²⁰²

4.2.2.3. Židovská mystika

V *Nikolovi* zachytil Olbracht legendu dosud se rodící, v *Goletu* se objevuje legenda ustupující, petrifikovaná, zároveň však fungující v každodenním životě podkarpatských Židů.²⁰³ V první povídce *Zázrak s Julčou* aktualizuje starozákonní legendu o Abrahamovi, kterému Bůh sešle ovečku, aby nemusel obětovat prvorozeného syna. V tomto případě Bajnyši Zisoviči sešle Bůh dvojici bohatých turistů, kterým bude dělat průvodce a pronajme jim koně, to vše proto, aby nemusel utratit peníze, které si šetří na vzdělání svého prvorozeného syna Chaimka: „A když spatřil ty dva turisty, toho pána, na němž metr kostkované látky mohl býti alespoň po 60 korunách, a tu pěknou macatou paničku, která, jak se Bajnyšovi zdálo, malounko pokulhávala, věděl ihned, že je k němu posílá milý Pán Bůh. Jako berana Abrahamovi. Aby byli obětováni místo jeho dětí. (...) Úmysly boží byly jasné. A jsou-li úmysly boží jasné, je jasné vše. Pak už jest jen věci člověka řídit se jimi a pracovat všemi silami o jejich uskutečnění.“²⁰⁴ *Událost v mikve* zpracovává legendu o Jozuovi, jemuž měla vítěznou bitvu přerušit noc, a tak poprosil slunce, zdali by se na chvíli nezastavilo. A Hospodin kvůli němu učinil zázrak, zastavil slunce a čas. Hodiny se přestaly pohybovat až do Jozuova vítězství. Tím, že došlo k znečištění rituálních lázní, se pro Pinchesa Jakuboviče zastavil čas, neboť se tak prodloužilo období, kdy nesmělo dojít k manželskému styku mezi

¹⁹⁹ OLBRACHT, Ivan. *Událost v mikve*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 70.

²⁰⁰ OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 125.

²⁰¹ OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 164.

²⁰² OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 141.

²⁰³ *Dějiny české literatury IV*. Praha: Victoria Publishing, 1995, s. 565.

²⁰⁴ OLBRACHT, Ivan. *Zázrak s Julčou*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 21.

ním a jeho ženou Branou, a on se tak nemusel snižovat z extatických výšin: „Jaké štěstí! A jaká blaženost pociťovati to vše v svatý večer, když byl člověk osvobozen ode všeho zlého, když je kolem klid a mír (...) a když se po celotýdenních útrapách tak krásně zahřívá postel, v níž je člověk sám! (...) Zdálo se mu té noci o hoře nad městem Gabaonem, o vítězném boji a o zázracích, které činí Hospodin kvůli těm, kdož ho milují.“²⁰⁵ *Ve smutných očích* je Hanelin příběh ztělesněním legendy o dívce, která svou obětí vzala na svá bedra hříchy celé obce a svým činem je vykoupila. Jediný Pinches Jakobovič byl schopen tento akt vidět: „Ale Pinches Jakobovič, hledě na dívku, jdoucí na smrt hroznější než oděnc, než oheň a hrob, na smrt všech smrtí, na smrt duchovní, vidí jinak než ostatní Polanští: Hle, kozička boží, která sňala hříchy Izraele! Ona samojediná za všechny! Hle, největší všech obětí, kladená na oltář Hospodinův o slavnosti smíření.“²⁰⁶

Židovské rituály, modlitby a náboženské zanícení jsou pochopitelně nedílnou součástí i románové tvorby. Podkarpatští Židé jsou ortodoxně založení, proto dodržují všechna nakázání a nařízení – někdo více, někdo méně. Obrazy modlících se Židů a popisy židovských tradic jsou proto součástí příběhu, a mohou tak tvořit ucelený obraz o židovské komunitě: „Abram Beer rozmlouval před chvílí v pokojíku s Hospodinem, svým pánem a přítelem. S kostkou tefilinu na čele, s jeho řemínky, omotanými kolem žilobití levice, neboť to vychází ze srdce, a zahalen v bílé a černě pruhovaný talis, modlil se Šachres, ranní modlitbu: Ma tojvi ojhulechu Jankoif, jak dobré jest přebývati v stanech tvých, ó Jakube.“²⁰⁷ Neboť Židé vědí, že Hospodin nad nimi drží ochrannou ruku, jsou vyvoleným národem a on jim nedá zahynout. A nezáleží na tom, zdali se modlí proto, aby Hospodin seslal Mesiáše (jako se modlil Pinches), aby Bůh seslal zázrak a nedal žádnému ze svých Židů zemřít hladem (Bajnyš) či aby ho Bůh ochránil před nebezpečným Nikolou (Abram Beer): „Věděl, že Hospodin nad ním bděl. Sláva Věčnému, jenž ostříhá svůj lid! Sláva Králi králů, jenž celý čas již od věčnosti má na mysli pouze blaho svého lidu! Hospodinu, jenž se stará o každého Žida, věda, že na stupních Izraele spočívá Jeho hvězdný trůn a že modlitba každého jednotlivce, mocnější než andělé, zvětšuje Jeho moc a slávu.“²⁰⁸

Nejčastějším rituálem, který Olbracht v knihách popisuje, je šábes. Je to rozhodně dáno striktním popisem chování při šábesu a též jeho týdenním opakováním. Šábes začíná v pátek, když vyjdou první tři hvězdy, a končí v sobotu za stejných podmínek. Uvítání

²⁰⁵ OLBRACHT, Ivan. *Událost v mikve*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 62.

²⁰⁶ OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 208–209.

²⁰⁷ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 58.

²⁰⁸ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 74.

princezny Sabat i rozloučení se s ní je svázáno s předepsanými rituály, stejně tak je stanoveno chování během trvání šábesu: „V této chvíli pátečního odpoledne se totiž na nebi i na zemi dějí divné věci. Andělové strojí princeznu Sabat do nejnádhernějších rouch, připravující sebe i ji na chvíli, kdy jim bude dovoleno rozsvítit první tři hvězdy na znamení, že odvádějí nejmilostivější, nejsladší a Bohu ze všech nejmilejší od jejího trůnu (...) a světili ji na den vyvolenému národu. A dole v Polaně se připravují na její příchod. Ženy napekly pšeničných chlebů, přinesše dříve Hospodinu zápalnou oběť (...), vyžehlily bílé roušky, nakoupily šábesových svíček (...), drhnou podlahy a okna, pak budou krájet nudle, vařit šábesovou slepici a připravovat šábesový stůl, aby zatím co budou muži v modlitebně, podle jedné ze tří povinností, které jim uložil Hospodin, přivítaly princeznu: žehnáním sobotních světel.“²⁰⁹; „A sedají k večeři: nejprve k dvěma maličkým, na kyselo s pepřem uvařeným mřenkám, s pepřovými knedlíčky (...). A po rybičkách, zatím co ti malí se tahali o talířek s octem a pepřem a vylizovali jej, zapěl otec píseň, vítající příchod sedmého dne, k chvále Krále Králů a z vděčnosti za tuto slavnou chvíli (...). A pak přinesla matka nudlovou slepičí polévku.“²¹⁰ Loučení s princeznou Sabat probíhá následovně: „Hanele, nejmladší člen rodiny, drží vysoko nad hlavou rozžatou svíci, spletenou ze šesti pramenů a s pěti světly, otec má po pravici kalíšek kořalky, po levici lahvičku s hřebíčkem a vonným kořením, modlí se nad nimi, modlí se nad světlem. Pohlédne zblízka do sklenky, pak odzátkuje lahvičku a čichne ke koření, aby po celý příští den nezapomněl, jak voní zaslíbená země. Potom rozlévá trochu kořalky na stůl, bere Hanele z ruky svíčku a úlitbu zapaluje. Do modrého plamene noří prsty a potírá si čelo, aby bylo jasné, srdce, aby bylo dobré, šíjí, aby byla pevná, a pomazává si zevnitř kapsy...“²¹¹

O to neuvěřitelnější je pro ně představa, že jinde žijí lidé, kteří se nazývají Židy, ale nedodržíjí všechny zvyky: „Copak zde v Ostravě nežijí žádní Židé? Nebo jsou Židé jen v Polaně a ještě nějakí v Košicích a pak už vůbec ne? Či jak je to? A jací jsou to Židé, kteří nemají řeč a mezi sebou mluví gójsky a gójsky se šatí, nesvětili šábes, jedí trejfe, nemodlí se a nedělají nic, co činí Žida Židem?“²¹² Pro Hanele tato realita zprvu představuje kulturní šok, neboť je naočkovaná polanskou výchovou, ale brzo si na tuto skutečnost zvykne, ba přijme toto „uvolněné“ židovství za své, neboť je to mnohem pohodlnější a příjemnější verze. Pobyt mimo golet jí zároveň dovoluje, aby se na život v Polaně podívala z poněkud jiného úhlu, než byla zvyklá, aby přehodnotila své dosavadní hodnoty a zpětně se ohlédla za svou historií: „Pán Bůh zakazuje jezdit do Palestiny, Pán Bůh přikazuje jezdit do Palestiny, není žádný Pán

²⁰⁹ OLBRACHT, Ivan. *Událost v mikve*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 42.

²¹⁰ OLBRACHT, Ivan. *Událost v mikve*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 60–61.

²¹¹ OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 135–136.

²¹² OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 148.

Bůh, není žádná Palestina, země se točí (...). Jak je to vlastně? Snad tak, že u nich v Polaně Pán Bůh jest a tady na západě ne? Nebyl tu nikdy, nebo už tady není? (...) Ano, Hanele v tom několikanedělním úprku napadají takové myšlenky.²¹³

Pro židovské obyvatelstvo patří debata o víře mezi ty bez smírčího konce. A to nejen když se hádají o přednost své židovské víry, ale i když se hádají mezi sebou, kdo lépe rozumí talmudu²¹⁴, co které slovo znamená a jaké chování je správné. Takovou do krve vedenou debatu může rozdmýchat nevinná otázka na to, jak je ve vyhlášce o odměně za Nikolu Šuhaje myšlen výrok o tom, že odměna bude vyplacena tomu, kdo se zaslouží o to, aby byl Šuhaj dopaden: „(...) byla do debaty vnesena také velmi složitá otázka o nábožensky přípustném a nepřípustném, již bylo dáno tolik možností ukázat znalosti Zákona a ubíjet odpůrce logikou, dialektikou, citáty z největších rabínských autorit (...). Vyskakovali z míst, vykřikovali na sebe břitké větičky, propukali v sarkastický smích, ironisovali se, a rudí v tvářích a posunkující, hádali se muž s mužem. (...). „Kdo se vás prosí o váš talmud, přivandrovalý polský Žide, my jsme tu chasidi. Abyste věděl: všechny vaše holky se dají kvůli chustským oficírům pokřtít. A pukněte!“²¹⁵ V *Události v mikve* je naopak vylíčena taktika, jak na Židy vyzrát a nedat jim závdavek pro vedení svých sporů. Na začátku se velmi podrobně popisuje, co je to mikve, jaký má smysl, ale tato pasáž je záhy vystřídána návodem, jak mluvit s polanskými Židy, aby uposlechli rozkazu a nenašli v zadání sebemenší skulinku, které by se chytili, a mohli tak příkaz obejít či si ho vyložit zcela jiným způsobem: „Ti moudří starci (...) také věděli, kdyby byli nařídili stručně: ‚Ať se mi každý pátek omyjete!‘, že by jejich Židé z toho příkazu učinili dojemný obřad s kvílením či s plesáním, s rouchem talisu přehozeným přes hlavu i ramena a s pohyby krásnými a důstojnými, že by při omývání vzpomínali na vody, nad nimiž se na počátku vznášel duch boží, na vody trysklé ze skály pod udeřením hole Mojžíšovy, na vody moře Rudého (...), ale z vlastního úmyslu že by zbyla nejvýše štipka z tří prstů, slavnostně namočená v nádobce s vodou.“²¹⁶

²¹³ OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 149.

²¹⁴ Doslova znamená „učení, studium“, jedná se o autoritativní celek židovského zákona, vědění, moudrosti a informací. Přestože je to především záznam učených diskuzí o Mišně (Ústní zákon), ve skutečnosti pojednává o každém aspektu života – od právní vědy, plnění náboženských povinností, etiky a teologie až po stručnou biografii, estetiku a etiketu, folklór, populární vědu, astrologii a numerologii.

²¹⁵ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 188.

²¹⁶ OLBRACHT, Ivan. *Událost v mikve*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 33–34.

4.2.2.3.1. Smutek

Veškeré emoce v podkarpatské Polaně můžeme vtěsnat mezi dva póly veselí a smutku. I přes světlé stránky na všechny Židy doléhá smutek. Jeho intenzita se v *Goletu v údolí* stupňuje od první povídky, až vyvrcholí v povídce třetí, kdy se adjektivum „smutný“ dostane i do samotného názvu. Smutek se objevuje nejen v souvislosti s Podkarpatskem, ale i se samotným Olbrachtem a s jeho pohledem na svět. Ač tento smutek Olbracht vyvažuje všudypřítomným humorem a ironií, celkové vyznění knihy se i přesto dostává na balancující rovinu s tragikomickým či hořkosladkým nádechem.

Konflikt třetí povídky o vyloučení ze židovské komunity působí o to drásavěji, že je jeho hrdinkou křehká Hanele, která měla „(...) nejkrásnější oči z celé Polany, oči mandlového tvaru, neslýchaně velké, černé a hluboké až k zatočení hlavy, s dlouhými brvami, tlumícími v sladkost lesk, který by se bez nich mužskému srdci jen těžce snášel (...).“²¹⁷ A právě Haneliny oči jsou zrcadlem, které všechny tyto smutky a spory odráží. Jsou houbou, která do sebe všechny tyto nálady vsakuje: „Máte velmi hezké oči, mé dítě,“ řekla stará paní. „Poněkud smutné. Smutek tisíciletí tomu říkají naši básníci. Ale bojím se, že se stanou ještě smutnějšími. Znáte oči první generace? Myslím oněch prvních z rodu, kteří odcházejí od židovství. Těch, kteří odhazují všechny ty krásné i škaredé pohádky starověku a středověku na smetiště, kam nepatří, nebo ukládají ty hezounké svícny, talisy a vyšívané pytlíčky do rodinných skleníků, kde jest vlastně jejich místo. Jejich oči mě vždy dojímaly. Je v nich mnohem více než smutek tisíciletí. Je v nich neklid, taková zvláštní hořkost, věčná úzkost, snad před urážkou těch, od nichž jsme odešli nebo kteří nás mezi sebe ještě nepřijali. Bojím se, dceruško, že je také budete mít. A snad ještě vaše děti... Musí to být!... A přec to musí být, mé dítě!“²¹⁸ Jako svým činem sňala hřích z Polanských, stejným způsobem jako by se do jejich očí vpíjel veškerý židovský smutek. Hanele se už do Polany nikdy nevrátí a veškerá místní atmosféra jako by se vstřebala do jejích očí, aby tam navždy zůstala zachycena. Část jí samotné navždy zůstala uvězněna v Polaně stejně tak, jako si i Hanele část Polany odnesla právě v odrazu svých očí: „Ale Hanele o krajinu pohledem jen oवादila. Její oči utkvěly na pruhu oblohy: na šedivé bystřině mraků, rovnoběžné s říčkou dole, převalující se vlnami a proudící z hor do roviny jako ona. Haneliny rozšířené oči tam zůstaly a ten, kdo seděl po jejím boku, chápe, nečinil nic, aby je odtamtud odvedl.“²¹⁹; „A tento smutek, daleká

²¹⁷ OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 78.

²¹⁸ OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 160–161.

²¹⁹ OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 209.

zasněnost a krůpěj tvrdosti do nich skanulá zůstanou v jejích očích navždy. V jejích krásných očích, které snad jednou zdědí také děti Hany Karadžičové.²²⁰

4.2.2.3.2. Smrt

Pokud dojde v židovské rodině k úmrtí, je kolem celé záležitosti rozprostřena síť citových vzruchů a obřadů, kterým je třeba dostát. Rozloučení s nebožtíkem nekončí pohřbem a modlitbou jako u gójů, ale má dalekosáhlejší časový přesah. Nejbližší pozůstalí musí na důkaz smutku roztrhnout své šaty (v praxi se pouze natrhnou, přeci jenom smrt je jev častý a látek je poskrovnu), dále musí 8 dní sedět bosí na holé zemi a modlit se modlitbu za mrtvé. Dále se i na desetiletí vypočítají data, na která podle židovského kalendáře připadají výročí úmrtního dne, kdy bude povinností v modlitebně pohostit obec kořalkou, navštívit hrob a zopakovat si (nyní však jen pro tento den) sezení na holé zemi. „Bůh i mrtvý upravili vše tak, aby se na ně vzpomínalo; na Boha na věky, na mrtvého, pokud žijí nejbližší.“²²¹ Součástí této pohřební tradice je i tzv. pohřební modlitba, kterou říká Izrael ve chvíli, kdy vynáší z domu mrtvolu – ne člověka, neboť jeho duše dávno odešla zpět ke svému stvořiteli, ale „lidskou mrchu, nečistý kus smrdutého masa, obletovaný v té chvíli démony a drásaný a požíraný jimi.“²²² Je to modlitba, díky níž židovská obec vyvrhuje ze svého jádra vše nečisté.

V talmudu se píše, že člověk může být za svého života mrtev čtyřikrát – pokud je chudý, slepý, malomocný a bezdětný.²²³ A u Hanele se rodiče báli, aby se jí to netýkalo nadvakrát – neboť u chudé dívky, jejíž rodiče nemohli nabídnout za sňatek věno, hrozilo, že si ji nikdo nevezme, a ona tudíž zůstane bez potomků. V příběhu *O smutných očích Hany Karadžičové* se objasní, že existují ještě dva typy úmrtí. Umírá ten, co odpadl od víry, i ten, co přišel o duši. A Hanele byla svědkem obojího. Ke znesvěcení lidské duše se uchýlil Hanelin dědeček, který potrestal vojenského kapitána za jeho choutky po mladé dívce a za jeho pustošivý vztek, kterému padlo za oběť vybavení Šafarovic krčmy. Abram Šafar tím, že pokropil zhřešivšího důstojníka svou močí, ho nejen potupil a provedl na něm akt msty, ale zároveň se dopustil něčeho, co bylo horší než vražda – cíleně pošpinil jeho duši: „Lidská voda však v sobě soustřeďuje všechnu tuto nečistotu, jest výrazkem vší nečistoty, jest nejnečistější ze všech věcí nečistých. A člověk jí potřísněný přestává být člověkem. Už nikdy nebude

²²⁰ OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 210.

²²¹ OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 82.

²²² OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 82.

²²³ OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 107.

schopen duchovních úkonů, pozbude všech sil, ztratí veškerou vůli, zůstane navždy jen mátohou s lidskou tváří, kusem špinavé látky zmítaným větry.²²⁴

Druhý typ smrti zaživa byl pro Hanele o to drásavější, že se týkal přímo jí: „Bylo jí určeno, aby se (...) pohřební modlitba v jejím životě opakovala. A co nejhroznějšího: aby se opakovala bez pohřbu. Bez smrti kohokoli. V postavení, kdy by Haně vlastní smrt byla milosrdenstvím a vysvobozením.“²²⁵ Hanele se ocitla na velké životní křižovatce a musela si vybrat, kterým směrem se její život bude ubírat dál. Jestli se otočí zpátky a půjde ve stopách svých předků, anebo se vydá po dosud nevyšlapané stezce s Ivem Karadžičem, z níž ale nevede cesta zpět. Stála na tomto mezníku svého života jako mezi mlýnskými kameny. Ani jedna strana nemohla, ani nechtěla ustoupit, proto bylo konečné rozhodnutí na Hanele, proto jí ve výsledku bylo ze všech nejhuř. Ale její volba pro život v bezvěrectví nezasáhla jenom ji, dotkla se i jejích příbuzných v rodné Polaně, neboť pro ně byl život bez boha nemyslitelný: „A vy pravíte: není Boha! Kterak bychom vydrželi žít, kdybychom nevěděli, že trpíme pro něho?“²²⁶ A pokud se pro ně vůbec takový pocit hrůzy dá stupňovat, bylo by pro ně ještě horší a nemyslitelnější, kdyby od víry odpadlo jejich dítě a nepřešlo by k jinému náboženství, nýbrž zůstalo v pomyslném území bez boha: „Snad vám Hanele vypravovala, jaké neštěstí nás celý život stihalo. Rána za ranou, a stokrát jsem si přál, abych byl mrtev. Co by bylo toto utrpení proti onomu, které byste nám připravil vy a naše dítě? Byl bych méně než malomocný, který jest vyvržen ode všech. Byl bych mrtvější než mrtvý. Neboť jaká hrůza býti mrtev, a nucen chodit mezi lidmi!“²²⁷ V očích židovské obce Hanelino rozhodnutí neusmrtilo jen ji, ale i oba její rodiče.

Tomuto oblaku smrti, jenž se vznášel nad vesnicí, odpovídal i popis lidí, jejich chování i popis věcí. Vše i v očích Iva Karadžiče mělo nádech smrti. Dům se jevil mrtvě, lidé vypadali jako umrlci, jako pozůstalí, které chodí ostatní utěšovat: „Došel až k zadní zdi domu, kde se pavlač končila a kde bylo vše stejně mrtvé jako celý dům, neboť okenice byly zabeďněny a za nimi bylo tma.“²²⁸; „Jako by si lidé byli již všechno podstatné řekli a teď neměli o čem vyprávět. Jako příbuzní, kteří mají před pohřbem nevděčný úkol těšiti truchlící rodinu.“²²⁹; „Všichni byli neuvěřitelně bledí a Ivo Karadžič měl dojem přízraku mrtvých.

²²⁴ OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 93.

²²⁵ OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 82.

²²⁶ OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 196.

²²⁷ OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 176.

²²⁸ OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 185.

²²⁹ OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 186.

Snad také proto, že kuchyňka s bledým zimním světlem a se zamřížovaným okénkem připomínala umrlčí komoru.²³⁰

A za zvuků modlitby za mrtvé se Hanele naposledy rozloučila s Polanou a opustila ji. Šla ve sněhu, jenž ve své nevinné bělosti kontrastoval s její pošpiněnou duší, s krví Haneliných předků, s její nečistotou. Členové židovské obce ji za jiných okolností nechtěli propustit, proto nakonec museli přistoupit k tomu nejhoršímu kroku – zavrhnout ji ze svého jádra a vyštvat pryč, jako by pro ně zemřela: „(...) muži, kývajíce se a v rytmu nařikajíce, se modlili pohřební modlitbu, kterou Izrael třikrát říká v chvíli, kdy pokropiv octem a vaječným bílkem mrtvolu, vynáší ji z domu; ne již člověka, nýbrž nečistý kus lidského masa, obletovaný v té chvíli démony. (...) A vyvržená šla prázdnou ulicí, s nečistým milencem po boku a s dvěma četníky deset kroků před sebou, bílá jako cesta před ní, a volajíc zoufale na pomoc krev svých předků, zvyklou ponižování, potupě a utrpení, kráčela uprostřed strašlivé dědovy pohřební modlitby s hlavou dopředu směřující a s očima, jejichž podivný lesk byl upjat v neurčito.“²³¹ Mezitím Hanelini rodiče, jak jim víra přikázala, dodrželi všech zvyků, které jsou se smrtí dítěte spojené.

4.2.3. Češi

Nesympatie místních k cizincům se zračí v jejich moci, v porovnání s nimi je moc rusínského obyvatelstva směšně malá až nepatrná. Konfrontují se s nimi jen ve vyhrocených situacích a vždy s pokorou, tedy pokud konfrontaci neztělesňuje loupežník a společenský vyvrhel. „A Koločavští, skrývajíce se za ploty dvorků a za okny chýší, hleděli na černožlaté pluviály katolických kněží a na ministrantské komže, na zástupce úřadů v stejnokrojích a na všechno to množství pánů, kteří jedním škrtnutím pera mohou zničit Koločavu a pomstít smrt jednoho ze svých.“²³²

Hlavním zástupcem Čechů (tj. cizinců) v *Goletu v údolí* je Ivo Karadžič. Nekontrastuje zde svou mocí a postavením či svým přístupem k přírodě, ale svým přemýšlením a logikou. Seznámení s Ivem Karadžičem má na Hanele nesmírný vliv, je jí roznětkou, jež způsobí revoluci v Hanelině mysli. Jeho veselá povaha silně kontrastuje s vážnou a spíše smutnou společností, ve které Hanele vyrůstala. A pod jeho vlivem Hanele

²³⁰ OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 204–205.

²³¹ OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 207–208.

²³² OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 87.

přemýšlí, jestli způsob života, který dosud poznala, je tím jediným, jímž se dá žít. „Smál se s ní hlučným chlapeckým smíchem. Proč se u nich doma nikdy nikdo nesmál?“²³³ Karadžič jí jako první nadnesl myšlenku, že jsou si všichni lidé rovni – gójóvé i Židé²³⁴, což Hanele přišlo nemyslitelné a urputně se tomu bránila, neboť měla v sobě stále ještě vstřípenou sazenici polanské židovské výlučnosti. „To je nejlepší vtip, který jsem letos slyšel... Celý svět sice Polanu za rovnocennou uznal, ale Polana to je, která celý svět za rovnocenný ještě neuznává!“²³⁵ Ale čím více se Hanele s Ivem stýkala, tím více propadala nejen jeho kouzlu, ale i jeho smýšlení. Za jiných okolností by jeho sdělení, že není Žid, pro ni znamenalo konec jakýchkoliv styků a odmítnutí sňatku, ale pod vlivem svobodomyšlného uvažování a moderní společnosti pro ni jeho ateismus nebyl překážkou. Ale v Hanele i přesto zůstává Polana jakýmsi způsobem zakořeněna. Když na návštěvě u své budoucí tchýně uviděla nade dveřmi pověšenou mezuzi, srdce jí radostí poskočilo, neboť v ní evokovalo vzpomínky na svou rodnou Polanu. Jenže hostitelka rázem radostné spojení s domovinou přerušila, když se přiznala, že pro ni mezuzi ztratila svůj symbolický význam: „,Divíte se na mezuzi, mé dítě? (...) Ale jsou prázdné, smlouva s Hospodinem tam již není. Jednou, když tu pracovali natěrači, jsme pergameny vyňali, oni zaplácali olejovou barvou otvory a smlouvu jsme tam již nedostali. Zapomněli jsme na ně a už ani nevím, kde jsou. Zapomínáme vůbec... A že nás má milý Pán Bůh raději než ostatní lidi, už také nevěříme.“²³⁶ Ivovo moderní smýšlení vystoupí do popředí v situaci, kdy jedná s Židy o tom, zdali mu svolí, aby se s Hanele oženil. Šafar se mu vyzná, jaká tragédie by byla, kdyby se jeho dcera vdala za nevěřícího, že by nemohl chodit mezi lidi. Načež mu Karadžič nabídl, aby vše v Polaně prodal a odstěhoval se i s manželkou s nimi do Ostravy, kde by o ně bylo postaráno. Což byla pro Šafara možnost nepřijatelná. Při dalším jednání, které se neslo v podobném duchu, byl Karadžič rozčilen, jakou mizivou (až nulovou) možností svobodného rozhodnutí zde Hanele má, že za ni vše rozhoduje židovská obec. „,Nedáme vám ji!“ řekl ze zástupu odhodlaně starší muž. „Nežádám to od vás. Nechci si ji ani vzít. Není má, abych si ji směl brát, ani vaše, abyste ji mohli dávat. Ať o sobě rozhodne sama! Myslím, že je to východisko spravedlivé.“²³⁷

²³³ OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 146.

²³⁴ V tomto duchu se v příběhu zmiňuje fakt, že se Židé nepiší s velkým Ž, ale s malým ž, což ještě více snižuje jejich výlučnost a řadí je na stejnou úroveň s křesťany, kteří se také piší s malým k.

²³⁵ OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 150.

²³⁶ OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 157.

²³⁷ OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 201.

V *Nikolovi* charakter Rusínů vystupuje výrazně napovrch, zejména srovnáme-li je s lidmi, kteří jsou, jak se lidově říká, „z jiného těsta“, kteří mají jinou obživu než pastevečtí, kteří pocházejí z jiné civilizace – s představiteli státní represivní moci, s četníky. Ti zde reprezentují prvek cizosti, který hraje důležitou roli v baladickém příběhu o zločinu a trestu. Toho si všímá i Jiří Holý, když ve své studii píše, že „mezi českým a rusínským postojem existuje téměř nepřeklenutelná vzdálenost, čeští úředníci a četníci nejsou s to proniknout do světa koločavských obyvatel, nechápu jejich každodenní žití, radosti, strasti i úzkosti, snění i touhy, posuzují je měřítky svého vlastního, ‚českého‘ a ‚západního‘ rozumu, poměřují je kulturou a hodnotami, které jsou prostým Rusínům cizí a instinktivně v nich vzbuzují nedůvěru.“²³⁸ – Četníci jsou povahově odlišní lidé, vychovaní na jiných principech než ti, kteří ke svému životu nutně potřebují soulad s přírodou a umění předpovědět počasí podle mraků či hvězd, ale ještě ke všemu se v Koločavě octli proti své vůli, protože je tam povolala policejní služba. Jejich úkolem je zatknout Nikolu Šuhaje, který je na Podkarpatsku jako ryba ve vodě, jako rys ve svém rajónu, kdežto četníci se zde pohybují spíše jako „slon v porcelánu“. Příroda je pro Nikolu útočištěm, drží nad ním ochrannou ruku, četníkům se naopak jeví jako nepřístupné, pralesní bludiště: „(...) že Nikola Šuhaj žije. Že žije v lesích. Chlap v lese je jako ryba ve vodě; každý ví, že je tam, a nikdo neví kde. V kalnatých hlubinách vody i lesa je cosi tajemného, co dráždí myslivce, rybáře i ty, kdož jdou kolem.“²³⁹ Proto si Nikola může dovolit své až přidržené chování, kdy chodí za Eržikou domů, četníkům přímo pod nos, aniž by oni o tom věděli. Nebo si dokonce troufne přespat ve stejném stavení jako četníci, pouze v jiném patře: „Potkají českého hajného. Prý mu nějací dřevaři povídali, že spal Šuhaj na dnešek u starosty. ‚Co?‘ Nu ano, u starosty. Zpátky! K němu! ‚Bestie, chlape, zvíře, mluv!‘ Bylo to tak. Asi hodinu potom, když usnuli, přišel k starostovi Šuhaj. ‚Dej mi nocleh!‘ ‚Nikolko, utíkej co můžeš, je u mne sedm četníků!‘ ‚Kam půjdu v tomhle nečase?! Vyspím se na půdě.‘ Vyspal se. Patrně znamenitě. Oni dole; on nahoře.“²⁴⁰

Stejně terénní znalosti má i Eržika. Ač ji četníci hlídají na každém kroku, kdykoliv by chtěla, měla by možnost jim proklouznout – bez sebemenšího úsilí. Ale ví, že by tím pouze zkomplikovala situaci, zbytečně by na sebe ještě víc upoutala pozornost, a toho není zapotřebí. Protože Nikolka za ní přijde sám, neboť ví moc dobře o každém jejím kroku: „Tak Eržika ráno zase vyháněla husy k potoku, okopávala zahradu, dojila krávu a dvakrát za týden chodila na poloninu pro mléko, jsouc na každém kilometru pozorována z úkrytu četníkem,

²³⁸ HOLÝ, Jiří. *Zbojnická balada Ivana Olbrachta*. In OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Mladá fronta, 1986, s. 150.

²³⁹ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 95.

²⁴⁰ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 161.

zda se snad někde neuchyluje s cesty. Zнала ze zkušenosti, jak snadné by bylo proklouznout, ale nečinila to, šla klidně, bisahy, dvojpytel, s vědry měla přehozeny přes rameno, a nedávajíc na sobě znát, že něco ví, myslila si: tady někde je schován; a po další čtvrt hodině: z tohohle houští se na mne asi dívá. Nebylo příčiny utíkat.²⁴¹

Z četnického pohledu nepůsobí Koločava zdaleka tak poeticky jako v Šuhajových očích. Naopak, je to prokletá díra, kde jim v cestě stojí nejen sama krajina, ale i místní obyvatelstvo. Kdyby posbírali všechny „klacky“, co mají hozené pod nohama, měli by o oheň postaráno na několik dlouhých večerů: „Koločava je prokletá obec. Tak trochu podobná sibiřským vesnicím. Žije se tu jako v obsazeném území, pohledy lidí jsou posupné a výsměšné zároveň, a od té doby, co byla Koločavě za podporování bandity uložena kontribuce třiceti tisíc korun, je zde ne jeden Šuhaj, ale sta, jimž se chce vraždit.“²⁴² Proto je na nich patrná čistá radost, když je jejich mise konečně splněna – Nikola Šuhaj i se svým bratrem jsou zabiti. A oni budou moci opustit Koločavu, a dá-li Bůh a jejich nadřízení, už se tam nikdy nevrátit: „Nu! Hotovo! Zaplať pámbu! Adio, hnusná Koločavo! Jaká jsi byla?“²⁴³

Že četníkům nejde ani tolik o vykonávání spravedlnosti, ale o zisk slávy a peněz, je patrné na strážmistrově reakci, když se dozví, že byl Nikola Šuhaj zabit: „Přes rok neměli jiné myšlenky než Šuhaje, přes rok ho pronásledovali, přes rok čekali na tuto chvíli. Teď přišla, a strážmistr se z ní neradoval. Jako by byl najednou ztratil smysl života. Jeho vzácnou zvěř mu zastřelil někdo jiný. (...) Třiatřicet tisíc. Kariéra a sláva. Sloupcové novinářské články s plnými jmény. (...) To vše je ztraceno...“²⁴⁴ Strážmistřova cesta si v průběhu měsíců získala jiný, scestný cíl. Ne Nikolovu smrt, ale patřičnou kapitánovu glorifikaci po Nikolově smrti, která se stala jen prostředníkem pro dosažení vytyčené mety. Podle tohoto myšlenkového procesu je patrné, že místní řadí právem četníky do „jednoho pytle“ s pány, neboť jim jen působí utrpení, využívají je a mají zisk na jejich úkor. Celou situaci také nakonec strážmistr upravil tak, aby byl Nikola dopaden za pomoci četníků a aby se sláva přiklonila na jeho stranu.

I v *Goletu* funkce četníků jako představitelů moci a dozoru funguje dokonale: „Tři četníci se postavili u zábradlí pavlače čelem ke dvoru a klepli pažbami o podlahu. Pan vrchní šel k Ivovi Karadžičovi. Pekelný řev rázem ustal. Ojedinelé výkřiky ‚Chtěl do nás střílet!‘ už nevyhrožovaly vraždou, nýbrž žalovaly jen vyšší autoritě. ‚Ticho!‘ křikl dolů jeden z četníků. Autorita četníků je tu dokonalá; a ticho na dvoře bylo vzorné.“²⁴⁵

²⁴¹ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 153–154.

²⁴² OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 135–136.

²⁴³ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 220.

²⁴⁴ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 216.

²⁴⁵ OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 203.

4.2.3.1. Eržika a Svozil

Kontrast domácích a cizinců se působivě zrcadlí ve vztahu Eržiky a četníka Svozila. On chtěl prvotně Eržiku svést ze zjištěných důvodů, aby se blýsknul před kapitánem tím, že se dostal blíže než ostatní ke zdroji informací. Podlehli však Eržičině půvabu a více než slastně zamilované tokání prožíval trýznivé pochyby způsobené tím, že nevěděl, jestli ho miluje víc než Nikolu a jestli by mu před ním dala přednost. Navíc dívce z odlišného (až exotického) světa nerozuměl, byla pro něj velkou neznámou. Neustále mlčela, nepovídala si s ním, což ho mučilo, protože nebyl zvyklý číst názory a reakce z grimas a jejích hlubokých černých očí, preferoval verbální složku komunikace, která se mu ale nedostávala: „Je tak úžasně sladká! Miluje ho? Neví. A třebaže se snaží namlouvat si, že je to jen potěšení pro chvíli, trápí ho, že to neví. Sama nemluví (ach, ti zdejší lidé dovedou strašlivě mlčet o všem!), nemluví, když ji líbá a drtí ramena, nemluví, když je k ní něžný, a vynucuje-li u ní odpověď, říká klidně: ‚Mám tě ráda‘ (ach, co námahy stále přimět ji, aby ho oslovovala: ty), ale zní to tak, jako by pravila: ‚Mám ráda červené korálky.‘ Ne, ani tak ne, poněvadž by jistě řekla: ‚Mám velmi ráda červené korálky.‘ Kočka, kočka, kočka, která nikdy nemluví a vždy se dívá plně rozevřenýma očima, a člověk, hledě do nich, nikdy neví, co se děje za nimi.“²⁴⁶; „Což po tom všem, co se mezi nimi stalo, je možno, aby posud milovala banditu? Či to byly temné podzemní síly těchto hor, které ji donutily, aby běžela proti cizincům na pomoc člověku téhož Boha, jako byla ona? Kdo mu má na jeho otázky odpovědět?“²⁴⁷

Svozil vyrazil Eržice jedno služební tajemství za druhým, až tím ohrozil životy svých kolegů a svůj vlastní finálně zpečetil. Nejdříve Eržice při ranním zátahu prozradil, že ví, kde je Nikola, a že si pro něj jdou: „Do poledne ti přivedeme Nikolu. Ale také možná, že ho přineseme.“ Zase se rozpačitě usmál, jako by nevěděl, způsobil-li jí radost či bolest, a jako by si sám nebyl jist, čeho si přát. A klusal zase do mlhy.“²⁴⁸ Čímž chtěl nechtě pomohl Nikolovi, jehož okamžitě Eržika běžela varovat, a důsledkem toho i zachránit. Při druhém vyrazeném tajemství, kdy Eržice prozradil, že je na každém kroku sledována a bedlivě vyhlížena, aby měli přehled, s kým se bavila a proč se na své trase opozdila, si byl již naprosto vědom, co dělá a proč to dělá: „Zas jí zrazuji služební tajemství?! pomyslí si. Ale jeho bytost smutku, který se ho již již dotýkal, k němu nepustila. V sebeobraně se vzepřela: Miluji ji více než kamarády. Ožením se s ní. (...) Nikola Šuhaj se stal od této chvíle také jeho

²⁴⁶ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 136–137.

²⁴⁷ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 156.

²⁴⁸ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 139.

osobním nepřítelem. A ode dneška nemá většího než závodčího Svozila. Dostane ho! (...) A kdyby ho měl jít hledat do pekel! Dostane ho. A dostane ho *mrtvého*.²⁴⁹

Historie vztahu vyvrcholí Svozilovým setkáním se Šuhajem, čímž se uzavře milostný trojúhelník, který je součástí reálné i baladické roviny. Četník a loupežník se v životě neviděli, jejich jediným pojátkem byla Eržika, jež v jejich hrudi rozdmýchávala notnou dávku hněvu a nenávisti. Svozil měl Nikolu již delší čas jako svého soka, ale Šuhaj tuto situaci vyutil ze tří vět: „Jdu ze služby. Stýskalo se mi, tak se jdu podívat.“²⁵⁰ Uvědomil si, že takto přece četníci s koločavskými ženami nemluví! Eržika se snažila setkání obou mužů zabránit – nechtěla, aby byl Nikola chycen, zároveň se obávala, že by mohl Nikola Svozila zranit, ba dokonce zabít. Snažila se zabránit Svozilovi při vstupu do světnice, ale on si nedal říci. Svozil nepochopil její neverbální vyjadřování, za Eržiku totiž nemluvila ústa, ale její oči: „Utekla před ním do kouta dveří, kterých po sobě nezavřel, přitiskla se tam jako do křídla postřelená koroptev, po které jde pes, a když se k ní přiblížil, chtěje ji obejmout, sepjala mu ruce až před očima. Spínala je, že se až lámaly. A závodčí Svozil viděl po prvé v životě, že její oči mluví. Že křičí a sténají.“²⁵¹ I přes Eržičino zapírání se dověděl, že za ní přišel i Nikola. Vyběhl tedy za ním ven ze světnice. Setkání mohl přežít jen jeden. A vzhledem ke Svozilově střelné zbrani a Nikolově nezranitelnosti je jasné, který z milenců podlehl nejen Eržice, ale i soupeřově zbrani. „Neměl ses s ní milovat, neměl jsi jí svěřovat pravdu. U čubky jest tolik víry jako na běžící vodě pěny.“²⁵²

4.3. Politika

Podkarpatští se uměli vzbouřit i proti své vrchnosti, pokud jejich pomyslný pohár trpělivosti přetekl. Když se v *Nikolovi* muži vrátili z války, byli pobouřeni stavem vesnice, její chudobou a faktem, že je představení Koločavy (tj. židovští obchodníci) okrádali. Proto se shromáždili a chalupu po chalupě se pomstili každému mocnějšímu členovi představenstva Koločavy. Svrhli starostu Herše Wolfa a zvolili nového ze svých řad. Zatímco se muži při razii soustředili na hmotné statky, ženy útočily na věci, které pro ně symbolizovaly útulnost a zabydlenost původních rezidentů. Provokovaly je vázičky, figurky, pohovky, skříně se zrcadlovými vložkami, zkrátka věci, které samy nemohly mít a kvůli nimž byly ony a jejich děti hlady. Jenže vzbouřenecká samospráva dlouho nevydržela, byla opět shozena. Bohatí

²⁴⁹ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 158.

²⁵⁰ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 176.

²⁵¹ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 176.

²⁵² OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 93.

Židé si postěžovali na vojenském velitelství, které jim ochotně nabídlo setninu pěchoty, jež velmi snadno vrátila věci do původního stavu: „Tak zase nastaly normální poměry. To jest pokorné chůze k Abramovi Beerovi a k Heršovi Lejbovi Wolfovi o peníze: na směnky a na zástavu zahrad a chýší pro toho, kdo ještě co zastavit měl. A bohatí Židé byli zase mírní a zase shovívaví. Takhle to má být a tak je to zase v pořádku.“²⁵³; „Koločava byla bez vrchnosti. Život šel dál. A věru, nebyl o nic lepší ani horší než s ní.“²⁵⁴ V *Marijce nevěrnici* se lidé vzbouřili proti židovskému obchodníkovi Rosenthalovi, který se je snažil šidit, jak mohl. Nejen že jim omezil množství jídla, ale snížil jim také o 20 % výplatu. I přes velkou účast a odhodlanost jejich protest dopadl neslavně: „Pán u psacího stolu. Bere z došlé pošty noviny a čte je. Dvě ruce s listem novin. Na nich napsáno: Divoká dřevařská stávka na Černé Tise ukončena. Dělníci přistoupili na patnáctiprocentní snížení mezd. Pán odkládá noviny.“²⁵⁵

Čachry s pozemky a zmatenost pozemkových knih sehrály roli i v *Nikolovi*. Úzké proužky zahrádek se neustále dělily na menší a užší proužky, porůznu rozeseť po celém údolí. A gazdové, aby měli alespoň kousek hospodářství v celku, si jednotlivé proužky vyměňovali, dopláceli jejich cenu dobyt看m či jinými naturáliemi, vše pochopitelně bez advokátů a soudů, neb na ty neměl nikdo čas ani peníze. A tak v pozemkových knihách nebyl zapsán nikdo ze stávajících majitelů půdy, ale jakýsi její pravlastník, který často žil za hranicemi země. Od takového nic netušícího pravlastníka vychytralý Žid pozemek nakoupil za směšnou částku, pravlastník měl radost, že ošidil Žida, a Žid se tetelil, že získal pozemek, ze kterého mu vzešel několikanásobný zisk. A přesně takto se zachoval i Abram Beer, když koupil louku, na níž kosil seno starý Petro Šuhaj, Nikolův otec.²⁵⁶ „Šuhajovu louku musí mít, taková koupě se už nikdy nenaskytne. Starému Šuhajovi by se nebál říci, že je jeho, Šuhajova louka, vlastně jeho, Beerovou loukou, ale jak se zbavit mladého? Z každého oka mu hledí sedm křiváků a uškrtit člověka těma raubiřskýmá rukama je mu hračkou. Ách, starosti!“²⁵⁷

Trable s poštou se objevují i v *Goletu*. Zmiňují se v případě, když členové polanské sionistické organizace čekají na dopis z Prahy, ve kterém jim budou sděleny informace o ostravské hachšaře a možnostech stát se její součástí: „Druhý nebo třetí den dojde pražské psaní na železniční stanici, čtvrtý si pro ně přijede povoz z města, pátý jej doveze selský vozík přes hory do vesnice pod kopcem, šestý nebo osmý si pro ně přijde polanský obecní posel, který tu cestu konává jen třikrát týdně. Jde-li vše dobře, třeba čekati na odpověď čtrnáct dnů.

²⁵³ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 46.

²⁵⁴ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 49.

²⁵⁵ OLBRACHT, Ivan. *Marijka nevěrnice*. In *Pryč s legendami*. Praha: Československý spisovatel, 1961, s. 302–303.

²⁵⁶ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 60–61.

²⁵⁷ OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950, s. 61–62.

Tady se nepospíchá.²⁵⁸ V tomto případě, jak i Olbracht varoval ve svých reportážích, posel doručil dopis do Polany až v pátek večer, takže napjatí Židé museli čekat až do prvních tří sobotních hvězd, než si dopis mohli otevřít.

Zápas se sionismem, kterého byl Olbracht svědkem v Koločavě, přenesl i na stránky *Smutných očí*. Ponechal si jeho hlavního hrdinu, který osvětu o sionismu začal mezi ostatní šířit – ševce Lejba Abrahamoviče, jeho hlavním protivníkem se stal taktéž místní kupec a boháč, ale s již pozměněným jménem – Salamon Fux. Sám Lejb na vyprávění o sionismu, které slýchal u bratra v Čerenině, zprvu reagoval negativně, a jak se říká, nechtěl věřit svým uším: „Ano, kdyby to vykládal gój, ti věří všelijakým nesmyslům, ale Žid, který studuje v Mukačevě na doktora?!“ Ale díky tomuto myšlení se před ním otevřely nikdy netušené obzory, do kterých se Lejb vrhal s velkou chutí a energií. V Čerenině sbíral odpovědi na otázky filozofické i náboženské, které ho trápily, a doma ve své dílně pořádal besedy pro Polanské, kteří se jeden po druhém pomalu nechávali jeho entuziasmem strhnout. Mordechaj Jid Fajnermann ho jako jediný varoval a upozornil na to, že jeho činy můžou mít větší následky, než si sám dokáže představit: „Vykládáš po vsi nesmysly. Lidé se ti smějí. Já ne. Protože takhle počíná každý rozkol v Židovstvu. Varuji tě. Nepřestaneš-li, musí zakročiti obec a zakročí rabín. Pamatuj si to!“²⁵⁹ Ale Lejb jeho slov nedbal a dál pokračoval ve svých aktivitách, dokonce nechal do Polany svolat sionistickou schůzi. Lidé měli stále pochyby a mysleli si, že jsou to blázni, ale přeci jenom slova o rovnosti Židů, nedělení na chudé a bohaté, se jim jako červ zavrtala do hlavy: „Ale pro chudé a utištěné východisko jest!“ (...) „Ano, jest východisko: sionismus!“ Mluvil o něm. O Palestině. O nové vlasti. O rovnosti práce a života. O zemi byt' ne bohatství, přec dostatku práce pro všechny a blahobytu pro všechny. O zemi svobody!²⁶⁰ Lejb poté zřídil v Polaně sionistickou organizaci, z jejíhož jádra se měli vybrat zájemci do ostravské hachšary, kteří by si svou práci vydělali na cestu do Palestiny. Salamon Fux se cítil sionismem ohrožen – věděl, že se nejedná pouze o cestu do Izraele, ale i o jeho postavení jakožto bohatého Žida. Nechtěl se bránit jen urputnými a intenzivnějšími modlitbami, proto odřekl Lejbovi všechnu práci a vyžádal si na něm a ostatních sionistech zaplacení všech dluhů. Po poradě s rabínem zřídil v Polaně organizaci mizrachi, neboť podle něj lze sionismus potírat zase jen sionismem. Zejména upomínky na zaplacení peněz celou Polanu rozlítily a toto napětí vyvrcholilo v mstné akci, kdy rozezlený dav vzal útokem Fuxův dům, rozbil mu okenní tabulky, zničil veškerou úrodu ze zahrádky a nalil do studny petrolej. – Ale nadšení sionismem velmi rychle vyprchalo, když se Polanští dozvěděli finanční

²⁵⁸ OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 134.

²⁵⁹ OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 110.

²⁶⁰ OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 114.

podmínky pobytu v hachšaře, že by odváděli veškeré peníze do společné pokladny. Jediné Hanele toto nevadilo.²⁶¹

²⁶¹ OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. In *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 109–137.

Závěr

Olbrachtovy podkarpatské prózy by nikdy nezískaly tak velké uznání veřejnosti i odborné kritiky, kdyby do nich Olbracht nevložil tolik ze sebe, ze své vlastní zkušenosti. Autor čas strávený na Podkarpatsku, jenž mu nebyl bezstarostnou dovolenou, ale inspiračním pracovním pobytem, zúročil až do poslední kapky. Snažil se proniknout do podkarpatské mentality a zdejších problémů, všímal si každého detailu i souvislosti. Tyto vědomosti posléze použil ve svých prózách, kterým tak přidal aspekt realističnosti a plastičnosti. Bez této skutečnosti by Olbrachtovo dílo nebylo tak silné, protože by neobsahovalo takto hlubokou sféru poznání a zkušeností. Vezměme si jako příklad systém koločavských plotů a plůtku. Je to nesmírně titěrný detail, ale Olbracht na něj i přesto klade důraz. Pro toho, kdo by na Podkarpatsku nestrávil čas, by tato skutečnost nic neznamenal, ba dokonce by zůstala bez povšimnutí. Ale Olbracht pomocí ní ukazuje spletnost podkarpatské krajiny a její propojenost s místními, kteří se v tomto systému oplocení dokonale vyznají, zatímco cizinci se v něm ztrácejí (např. četníci či Ivo Karadžič). Stejně dobře je tato Olbrachtova práce s reáliemi vidět na příkladu rituálních židovských lázní, mikve. Spisovatel dokázal celou zápletku postavit na reálné židovské mystice, dokázal v ní najít příběh.

Ale tento Olbrachtův důraz na empirii a faktografické informace, prvotně zpracované v reportážích, tvoří jen jednu rovinu jeho próz. Té druhé hraje prim idealizace, mysticismus. Jak podotkl Miloš Pohorský, Olbracht se mohl věnovat popisu těžkých sociálních a národnostních konfliktů, anebo se naopak mohl soustředit na poetičnosti legend, zdůraznit typičnost podkarpatských motivů. Ale spisovatel-reportér se rozhodl pro princip syntézy. Chtěl, aby obě roviny vyprávění byly v čtenářově povědomí neustále přítomny. Tímto dosáhl „jednoty reality a poezie“, čímž svým popisům obrazů z Podkarpatska dodal punc literární velkoleposti.

Příloha

Příloha 1

Život Ivana Olbrachta²⁶²

Ivan Olbracht se narodil v Semilech 6. ledna 1882 jako Kamil Zeman. Jeho otcem byl tamější advokát dr. Antonín Zeman, v literárním světě známý jako Antal Stašek. Jeho matkou byla Kamila Zemanová, rozená Schönfeldová, pocházející z české židovské rodiny, která se ale kvůli svému manželovi zřekla židovství a nechala se pokřtít. Dětství Kamila Zemana bylo idylické, rodiče se hluboce milovali a jemu tak nikdo nebránil v chlapeckých hrách a výpravách. „Kamilův vztah k otci byl plný respektu, který však nebránil hloubce a otevřenosti citu. Od dětství obdivoval jeho veřejnou činnost a vážil si jeho literární tvorby. Stašek byl na oplátku vnímavým posuzovatelem synových dětských literárních hříček i prvních skutečných pokusů. On to byl, kdo poslal synovu prózu – *Dvě kapitoly románu* – do Šimáčkova literárního týdeníku *Zvon* a nepřímo tak způsobil jeho literární debut.“²⁶³

Jako žák semilské obecné školy získal silný zájem o dějepis, který ho inspiroval k jeho literárním prvotinám. Jako devítiletý složil veršování o bitvě u Moháče, psal rozsáhlé husitské drama o mnoha dějstvích, dal se dokonce i do sepisování dějin národa českého, které si sám ilustroval. V tomto ohledu na něj silně působila četba historických eposů Svatopluka Čecha.

Do literárního světa vstoupil s pseudonymem, který si vybral obdobným způsobem jako jeho otec. „Ivan je mé bířmovačí jméno, Albrecht nebo Olbracht, mé druhé křestní jméno po kmotrovi, a dohromady je to chlapecké napodobení otce, jehož pseudonym Antal Stašek vznikl podobně z jmen Antonín a Stanislav. Tak jsem se podepisoval pod hlouposti vycházející v rukopisném listě královédvorských gymnazistů. Později, když jsem začal své literární pokusy uveřejňovat, ponechal jsem si pseudonym jednak k rozlišení od ostatních tehdy píšících Zemanů, jednak, a to hlavně, z ostychu před několika staršími přáteli, kteří dovedli mnohem více než já.“²⁶⁴

Po maturitě na gymnáziu roku 1900 studoval práva v Berlíně. Rodiče formou dopisů podrobně informoval o všech právnických přednáškách, které navštěvoval, na druhou stranu však přiznával, že mnohem více ho lákaly přednášky z etiky, filozofie a polské literatury.

²⁶² Pokud neuvedu jinak, vycházím z následujícího zdroje: HNÍZDO, Vladislav. *Ivan Olbracht*. Praha: Melantrich, 1982.

²⁶³ HNÍZDO, Vladislav. *Ivan Olbracht*. Praha: Melantrich, 1982, s. 11.

²⁶⁴ HNÍZDO, Vladislav. *Ivan Olbracht*. Praha: Melantrich, 1982, s. 11.

„Přednášky navštěvuji pilně a nejenom ty, které ve svém rozvrhu mám udány, nýbrž také mnohé jiné, které mne upřímně řečeno zajímají více než moje povinné přednášky. Testovati jsem si je však nedal. Jest to hlavně profesor Liszt. Jest to podle mínění zdejšího nejslavnější žijící kriminalista. (...) Několikrát byl jsem také na dějinách polské literatury a poslouchal jsem o Krasińském. (...) Poněkud jiným člověkem jest prof. Paulsen, u něhož poslouchám svůj zamilovaný předmět, rechtsfilosofii.“²⁶⁵ Tyto kulturní zájmy u něj při pobytu v Německu převažovaly. Kamarádil se s Arne Novákem a vedl s ním literární disputace, mj. i o tvorbě Antala Staška. Pro Československou besedu připravoval přednášku o Karlu Havlíčku Borovském a byl dokonce i slavnostním řečníkem při Husových oslavách 6. 7. 1901.

Ve školním roce 1901/1902 absolvoval práva na pražské fakultě. Roku 1903 nastoupil jako jednorozční dobrovolník vojenskou službu v Liberci, která svým nesmyslným systémem neměla na mladého inteligenta příliš dobrý dopad. Z právnické fakulty ve třetím ročníku přestoupil na fakultu filozofickou (obor historie, zeměpis), studia však nedokončil. Státní zkoušky, které měl skládat koncem r. 1907, neabsolvoval pro onemocnění překrvením plic, a protože nechtěl působit jako suplent na středních školách, rozhodl se pro dráhu novináře a spisovatele. Pracoval jako novinář v sociálnědemokratických vídeňských Dělnických listech (1909–16), kde se seznámil se svou dlouholetou družkou Helenou Malířovou, a v pražském Právu lidu (1916–20), kam byl přeložen, aniž o to požádal. Politicky byl od počátku orientován marxisticky: v lednu 1920 se účastnil sjezdu III. internacionály v Rusku. Po návratu se stal redaktorem Rudého práva a v rámci své redakční a veřejné aktivity byl i dvakrát krátce vězněn (v roce 1926 v Ostravě a 1928 v Praze na Pankráci).

Po roce 1918 se seznámil s posluchačkou brněnské konzervatoře Jaroslavou Kellerovou, ke které si posléze vytvořil silný citový vztah, jenž roku 1936 završil svatbou.

Po bolševizaci KSČ v čele s Gottwaldem na V. sjezdu v roce 1929 Olbracht ze strany vystoupil, věnoval se pak především literární práci a často pobýval na Podkarpatské Rusi (1931–36).

V roce 1931 dokonce navrhl změny pro úpravu pravopisu, tyto změny byly v podstatě realizovány vydáním Pravidel českého pravopisu z roku 1956. Vždy ostře protestoval proti brusičským jazykovým snahám, naopak se přikláněl ke sblížení jazyka spisovného s jazykem hovorovým. V tomto duchu razil názor, že by se díla se zastaralým výrazivem měla v nových vydáních poupravit do jazyka srozumitelnějšího. Takto upravil *Blouznivce našich hor* a zejména veškerá svá díla.²⁶⁶

²⁶⁵ HAVEL, Rudolf; OLBRACHTOVÁ, Jaroslava. *Z rodinné korespondence Ivana Olbrachta*. Praha: Odeon, 1966, s. 30–31.

²⁶⁶ PÍŠA, Antonín Matěj. *Ivan Olbracht*. Praha: Československý spisovatel, 1982, s. 92–95.

Za okupace žil ve Stříbci na Třeboňsku, kde se účastnil odboje. Na příklad v roce 1935 poslal Hitlerovi telegram, v němž protestoval proti pálení knih na hranicích. Ze Stříbce, kde byl v poloilegálním azylu, jel několikrát navštívit Prahu, kde se v bytě Františka Halase účastnil konspirativních schůzek s Vladislavem Vančurou a Bedřichem Václavkem. V jižních Čechách byl dokonce členem ilegální komunistické strany.

Po válce byl krátce tajemníkem Krajského národního výboru v Táboře, v květnu 1945 se stal pracovníkem tiskového odboru ministerstva informací. Opět se přidal ke straně, od roku 1945 byl členem ÚV KSČ a pak za tutéž stranu také poslancem Národního shromáždění.

Zemřel 30. prosince 1952.

Příloha 2

Dílo Ivana Olbrachta²⁶⁷

V počátcích jeho uměleckého úsilí nelze opomenout tvorbu básnickou. Nejde o rozsáhlou činnost, sám Olbracht ji považoval pouze za příležitostnou a nezařadil ji ani do svých sebraných spisů. Většinu básní tudíž publikoval v novinách a časopisech. Ve výrazu poezie navazoval na tradici písní a buřičské poezie Dyka, Neumanna, Tomana či Šrámka. Ačkoliv své snažení později přesunul směrem k próze, poezie i tak zůstala součástí jeho děl. V řadě jeho děl je významným kompozičním prvkem užití vlastních nebo citace přejatých básnických textů (např. v *Podivném přátelství herce Jesenia* zní Tomanova báseň *Sentimentální pijáci*). „Vztah k poezii byl pro Ivana Olbrachta věcí zásadní. Ne náhodou jedním z nejsilnějších zážitků z ostravského vězení pro něho byla solidarita dělníků vyjádřená zpěvem písní, ne náhodou nejmilovanější knihou české literatury byl mu Máchův *Máj*. (...) Právem zdůraznil F. X. Šalda v úhrnném hodnocení Olbrachtovy osobnosti také jeho básnivost.“²⁶⁸

Základní a nejrozsáhlejší činností jeho tvůrčího úsilí byla publicistika. Úroveň jeho textů byla vesměs vysoká, právem se Olbracht řadí k našim nejlepším novinářům. Symbióza novinářské a spisovatelské činnosti měla velmi pozitivní dopad na jeho tvorbu. „Řada jeho fejetonů a reportáží je mistrnou tvorbou beletristickou, na mnohých povídkách a humoreskách je zřetelné břitké pero zpravodaje, bystré pozorovatelské oko reportérovo i polemický zápal zkušeného debatéra.“²⁶⁹ Šíře jeho zájmů jako publicisty byla velká, ale nedá se říci, že byla bezbřehá. Její rámec určovaly aktuální politické reakce a empirické zážitky, později zásadní společenské otázky v oblasti politiky a kultury.

Jeho sloh se vyznačuje pevností dějové linie, výraznou psychologickou charakteristikou, jeho pojetí života jako vášnivé síly jde ruku v ruce se smyslem pro otázky etiky a morálky. Fascinující je u Olbrachta čistota, jasnost a bohatství jazyka.

Podle Jiřího Opelíka²⁷⁰ rozdělím Olbrachtovo dílo do čtyř období, jež jsou vymezena nejen časově, ale i společnou tematikou.

²⁶⁷ Pokud neuvedu jinak, vycházím z následujícího zdroje: HNÍZDO, Vladislav. *Ivan Olbracht*. Praha: Melantrich, 1982.

²⁶⁸ HNÍZDO, Vladislav. *Ivan Olbracht*. Praha: Melantrich, 1982, s. 23.

²⁶⁹ HNÍZDO, Vladislav. *Ivan Olbracht*. Praha: Melantrich, 1982, s. 31.

²⁷⁰ OPELÍK, Jiří. *O autorovi Nikolý Šuhaje loupežníka*. In OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Československý spisovatel, 1963.

1. Období (1905–1917; v popředí stojí vztah jedince a společnosti, vyplouvá na povrch opozičnost vůči společenskému řádu i politickému režimu)

Ve své první knize *Dvě kapitoly románu* (1905), jež vycházela na pokračování v literárním týdeníku *Zvon*, líčí příběh muže, který v pomnutí smyslů zastřelil nápadníka své ženy, anarchistického studenta a básníka. Dochází tak ke kontrastu dvou světů a jejich morálních hodnot.

Knihy *O zlých samotářiích* (1914) obsahuje tři povídky (*Joska, Ferko a Paulínka; Bratr Žak; Rasík a pes*), ve kterých je popisováno prostředí společenských vyděděnců, tuláků, komediantů a cirkusáků, kteří bojují o udržení lidské důstojnosti a individuální svobody protisolečenskou vzporou, obvykle v rozporu se zákonem. „Knihy *O zlých samotářiích* zobrazila tři podoby lidské vydědnosti, k jejichž vykreslení autor použil různorodých uměleckých postupů, odvozených od šrámkovského senzualismu v duchu ‚života bído, přec tě mám rád‘ až k šlejharovskému bezvýchodnému pesimismu, od impresionistických valérů až k expresionistické rytině, především však vlastních, které založily v české próze pojem a tradici olbrachtovské epiky.“²⁷¹

Román *Žalář nejtemnější* (1916) věčným stylem analyzuje chorobnou nedůvěru a žárlivost, které ambiciózního komisaře Macha vedou po oslepnutí k psychickému ničení jeho blízkých. Ve svých úvahách nakonec dojde k názoru, že „nejtemnějším žalářem“ v životě člověka je láska, neboť je pouhým pudem k zachování lidského pokolení. Láska ničí vůli, svobodu, omezuje a oslepuje. Aby byl člověk svobodný a šťastný, musí ji zabít.

2. Období (1918–1930; na toto tvůrčí období má velký vliv jeho žurnalistické praxe)

Román *Podivné přátelství herce Jesenia* (1919) se měl původně jmenovat *Dobrodružství herce Jiřího Budecia*, ale když v roce 1916 vyšel Sovův *Pankrác Budecius, kantor*, Olbracht název změnil. Zájem o psychologická témata se uzavírá tímto románem, v němž je charakterní, pracovitý a ukázněný Jesenius tajemně a osudově spjat se svým komplementárním alter egem, živelným hercem Veselým, dobrodruhem, který kráčí životem bez zábran.

Annou proletářkou (1928) reflektoval politickou atmosféru z komunistické pozice počátku 20. let. Postavy jsou charakterizovány jednostranně sociologicky, jako kladný hrdina je tu do literatury uveden revoluční uvědomělý dělník, odpovídající zjednodušenému modelu třídního boje, a při fabulaci je využito historicko-dokumentárního materiálu.

²⁷¹ HNÍZDO, Vladislav. *Ivan Olbracht*. Praha: Melantrich, 1982, s. 51.

Jako literární inspirace pro *Zamřížované zrcadlo* (1930) a *Dvě psaní a moták* (1931) mu posloužil jeho pobyt v ostravském a pražském vězení.

3. Období (1931–1937; Podkarpatská tematika)

Myšlenka jít studovat Podkarpatskou Rus se v Olbrachtovi zrodila v 30. letech, kdy se v parlamentu hodně mluvilo o tamních poměrech.

Podkarpatská tematika se poprvé objevuje v reportážích, které vycházely v *Literárních novinách*. V roce 1932 je vydal v souhrnné knize *Země beze jména* (1932), kterou autor později přepracoval a přidal k ní několik dalších reportáží – a vydal ji pod názvem *Hory a staletí* (1935). „Olbrachtovy reportáže znamenaly velký politický čin. Měly někdy i důsledky praktické: že Koločava dostala poštovní úřad, za to vděčila Olbrachtovu popisu zdlouhavého a složitého doručování pošty v reportáži o Anče Burkalové.“²⁷²

Roku 1933 vydává román *Nikola Šuhaj loupežník*. Po vydání se proti románu vznesla velká vlna protestů, jak v českém, tak v podkarpatském tisku. Byl dokonce podán návrh na ministerstvu, aby kniha byla zabavena a odejmuta z knižního trhu. A když tomuto požadavku nebylo vyhověno, následovala žádost alespoň o stažení knihy ze středních škol a zkonfiskování jejího ukrajinského překladu, která již byla vyplněna. Ale co opozici tolik na románu vadilo? Nikola Šuhaj byl podle nich sprostý bandita a zároveň nikdy nebyl ve válce. A Olbracht tak svým románem glorifikuje vraha, čímž vychovává mládež ke zločinnosti a dává jim špatný vzor, a zároveň mu bez reálného podkladu přidává válečné zásluhy.²⁷³ Olbracht tyto rozhořčené výtky s klidem okomentoval takto: „Jenže literatura je něco jiného než bezpečnostní služba, oči umělcovy hledávají jinak než oči státních orgánů a Šuhaj z tvořící se legendy není Šuhajem z roku 1920 a 1921. Má kniha je román, a ne historická monografie, a rozumí se samo sebou, že věci v ní se nedály tak jako ve skutečnosti a osoby v knize vystupující že nejsou lidé opravdoví.“²⁷⁴

Podkarpatsko se jako hlavní scénérie objevuje i v povídce *Marijka nevěrnice* (1934), kterou Olbracht přepracoval do formy scénáře pro stejnojmenný film Vladislava Vančury. Dějová a přírodní romantika lásky a nevěry je konfrontována s životní realitou, bídou ukrajinských horalů a jejich vykořisťováním podnikateli a židovskými obchodníky.

O tři roky později vychází *Golet v údolí* (1937). Při psaní příběhů vycházel ze života nepočtené komunity ortodoxních Židů žijících v dokonalé izolaci od okolního světa. Kniha

²⁷² HAVEL, Rudolf. *Doslov*. In OLBRACHT, Ivan. *Zakarpatská trilogie*. Praha: Svoboda, 1971, s. 449.

²⁷³ OLBRACHT, Ivan. *Loupežníci*. In *Hory a staletí*. Praha: Československý spisovatel, 1956, s. 99–100.

²⁷⁴ OLBRACHT, Ivan. Citováno podle BUDÍN, Viktor. *Podkarpatská Rus očima Čechů*. Praha: Společnost přátel Podkarpatské Rusi, Česká expedice, 1996, s. 42.

má dnes i dokumentární význam, neboť během druhé světové války byli rusínští Židé téměř vyhlazeni. První dva příběhy jsou vypravěčovým pousmáním nad absurditou víry dovedené do extrému, ve třetím příběhu se Olbracht vrací k baladickému pojetí příběhu. Židovská dívka se vzepře tradicím svých rodičů a odchází za štěstím s odpadlíkem od židovské víry.

Podkarpatské Rusi se Olbracht věnoval ještě ve dvou reportážích a politické stati. V reportáži *Jak jsme filmovali Marijku nevěrnici* s humorným nadhledem popisuje natáčení v exteriéru. V druhé reportáži *Jak mi Masarykovo jméno pomohlo napsat tři knihy* líčí náladu svých koločavských pobytů a rozvíjí epizodu, díky které si získal vztah plný úcty od většiny místních obyvatel. Po otištění prvních Olbrachtových reportáží byla proti němu rozpoutána ze strany vládnoucích kruhů kampaň, jejíž součástí bylo autorovo sledování v Koločavě a s tím spojená i nedůvěřivost místních. Ale Olbracht lišácky podstrčil četníkům lístek, na kterém Alice Masaryková děkovala Olbrachtovi za zaslání jeho knihy *Země beze jména* a zvala ho na návštěvu do Lán. Po tomto skutku velmi rychle vznikla fáma, že je Olbracht Masarykovým tajným agentem, jenž má poznat bídu Podkarpatsku a napravit to. – V politické stati *Země starosti* s podtitulem *Kdo je odpověden za události na východě naší republiky*, jež napsal po stávce dřevorubců a jež ukazuje na hlavní příčiny tehdejších sociálních bouří na Podkarpatsku – těmi nebylo nic menšího než zájmy polských a maďarských velkostatkářů, nízké mzdy, exekuce a politika agrární strany.

4. období (1939–1952; autorské adaptace)

Konec třicátých let je spojen s autorovou adaptátorskou prací, na což měla vliv jeho překladatelská činnost, editorství otcových děl a bezpochyby i blížící se válka. Vznikly tak *Biblické příběhy* (1939), *Čtení z bible kralické* (1958), *Ze starých letopisů* (1940), *O mudrci Bidpajovi a jeho zvířátkách* (1947) a *Dobyvatel* (1947).

Jediný existující snímek obou ubitých bratří Šuhajů, pořízený brzy po jejich smrti. Vlevo leží starší Nikola, vpravo mladší Jura. Originál snímku i s puškami obou Šuhajů jsou uloženy v kriminálním museu zemského četnického velitelství v Užhorodě.

²⁷⁵ Nikola Šuhaj [online] [cit. 2011-07-24]. Dostupný z WWW: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Nikola_suhaj.jpg>.

Použitá literatura

Primární literatura

OLBRACHT, Ivan. *Hory a staletí*. Praha: Československý spisovatel, 1956.

OLBRACHT, Ivan. *Golet v údolí*. Praha: SNKLHU, 1959.

OLBRACHT, Ivan. *Marijka nevěrnice*. In *Pryč s legendami*. Praha: Československý spisovatel, 1961, s. 287–313.

OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Svoboda, 1950.

OLBRACHT, Ivan. *Skryté stopy*. Hradec Králové: Kruh, 1982.

OLBRACHT, Ivan. *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal, 1932.

OLBRACHT, Ivan; NOVÝ, Karel; VANČURA, Vladislav. *Marijka nevěrnice*. Praha: Odeon, 1982.

Sekundární literatura

ADAMOVIČ, Lenka. *Ivan Olbracht*. Praha: Horizont, 1977.

BUDÍN, Viktor. *Podkarpatská Rus očima Čechů*. Praha: Společnost přátel Podkarpatské Rusi, Česká expedice, 1996. ISBN 80-85281-25-2.

BURIÁNEK, František. *Česká literatura 20. století*. Praha: Orbis, 1968.

DE VRIES, Simon Philip. *Židovské obřady a symboly*. Praha: Vyšehrad, 2009. ISBN 978-80-7021-963-8.

Dějiny české literatury IV. Praha: Victoria Publishing, 1995. ISBN 80-85865-48.

DVOŘÁK, Jaromír. *Korespondence Ivana Olbrachta Bedřichu Václavkovi*. In *Václavkova Olomouc 1962*. Ostrava: Krajské nakladatelství v Ostravě, 1964, s. 414–435.

FÍŠER, Vladimír; HOŘEC, Jaromír. *Minulost a současnost Podkarpatské Rusi*. Praha: Společnost přátel Podkarpatské Rusi, 1994. ISBN 80-85281-41-4.

FUČÍK, Julius. *Pláč kultury české*. In *Stati o literatuře*. Praha: Svoboda, 1951, s. 168–175.

GÖTZ, František. *Olbrachtův románový epos*. In *Literatura mezi dvěma válkami*. Praha: Československý spisovatel, 1984, s. 87–90.

GRYGAR, Mojmir. *Umění reportáže*. Praha: Československý spisovatel, 1961.

HANUŠKA, Petr. *Komentář*. In OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník. Golet v údolí*. Praha: NLN, 2001, s. 422–478. ISBN 80-7106-529-3.

- HAVEL, Rudolf. *Doslov*. In OLBRACHT, Ivan. *Zakarpatská trilogie*. Praha: Svoboda, 1971, s. 443–453.
- HAVEL, Rudolf; OLBRACHTOVÁ, Jaroslava. *Z rodinné korespondence Ivana Olbrachta*. Praha: Odeon, 1966.
- HNÍZDO, Vlastislav. *Ivan Olbracht*. Praha: Melantrich, 1982.
- HOLUB, Ota. *Věc: Loupežník Nikola Šuhaj*. Praha: Československý spisovatel, 1983.
- HOLÝ, Jiří. *Zbojnická balada Ivana Olbrachta*. In OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Mladá fronta, 1986, s. 149–153.
- HORA, Josef. *Olbrachtův zbojnický román*. In *Poesie a život*. Praha: Československý spisovatel, 1959, s. 322–323.
- HOŘEC, Jaromír. *Podkarpatská Rus – země neznámá*. Jinočany: H & H, 1994. ISBN 80-85787-51-2.
- HOŘEC, Jaromír. *Pravda o Podkarpatsku*. Praha: Společnost přátel Podkarpatské Rusi v nakladatelství Česká expedice, 1994. ISBN 80-85281-41-4.
- Ivan Olbracht ve fotografii*. Praha: Československý spisovatel, 1952.
- KLESLO, Michal; BRANDOS, Otakar. *Zakarpatská Ukrajina I*. Vřesina: SKY, 2002. ISBN 80-901902-8-3.
- KNAP, Josef. *Olbrachtův Nikola Šuhaj*. *Rozhledy po literatuře a umění*, 2, 1933, č. 8–9, s. 55.
- KOPIŠŤANSKÁ, N. F.; GOŠOVSKÝ, V. L. *Jak vznikla první kniha Ivana Olbrachta o Zakarpatsku*. *Česká literatura*, 25, 1977, č. 1, s. 26–34.
- LANTOVÁ, Ludmila. *Doslov*. In OLBRACHT, Ivan. *Hory a staletí*. Praha: Československý spisovatel, 1982, s. 240–261.
- LANTOVÁ, Ludmila. *Doslov*. In OLBRACHT, Ivan. *Zamřížované zrcadlo*. Praha: Československý spisovatel, 1980, s. 243–258.
- LANTOVÁ, Ludmila. *Doslov*. In OLBRACHT, Ivan. *Z rané tvorby*. Praha: Československý spisovatel, 1981, s. 532–553.
- LEHÁR, Ivo; STICH, Alexandr; JANÁČKOVÁ, Jaroslava; HOLÝ, Jiří. *Dějiny české literatury od počátků k dnešku*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006. ISBN 80-7106-308-8.
- MENCLOVÁ, Věra; VANĚK, Václav. *Slovník českých spisovatelů*. Praha: Libris, 2005. ISBN 80-7277-179-5.
- MOLDANOVÁ, Dobrava. *Doslov*. In OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Albatros, 1979, s. 173–179.

- MOTL, Stanislav. *Putování za Šuhajovou tvář*. In *Tváře osudu*. Praha: AZ SERVIS ve spolupráci s KORA, 1992, s. 64–70. ISBN 80-900998-9-0.
- MRAVCOVÁ, Marie. *Ivan Olbracht. Nikola Šuhaj loupežník*. In *Rozumět literatuře 1*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986, s. 280–288.
- MRAVCOVÁ, Marie. *Nový dobrý zítřek (Golet v údolí)*. *Film a doba*, 1996, č. 1–2, s. 89–94.
- NEWMAN, Ja'akov; SIVAN, Gavri'el. *Judaismus od A do Z*. Praha: Federace židovských obcí v České republice, 2004. ISBN 80-900895-3-4.
- NOVOTNÝ, David Jan. *Zpráva o zaniklém světě*. *Film a doba*, 1996, č. 1–2, s. 86–89.
- OPELÍK, Jiří. *Ivan Olbracht*. *Česká literatura*, 13, 1965, č. 4, s. 273–301.
- OPELÍK, Jiří [et al.]. *Lexikon české literatury Díl 3 M-O*. Praha: Academia, 2000. ISBN 80-200-0708-3.
- OPELÍK, Jiří. *O autorovi Nikolý Šuhaje loupežníka*. In OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj Loupežník*. Praha: Čs. spisovatel, 1963, s. 175–179.
- PÍŠA, Antonín Matěj. *Ivan Olbracht*. Praha: Československý spisovatel, 1982.
- PÍŠA, Antonín Matěj. *Olbrachtův podkarpatský román*. In OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha: Československý spisovatel, 1958, s. 211–215.
- POHORSKÝ, Miloš. *Čas mýtu – Nikola Šuhaj loupežník*. In *Portréty a problémy*. Praha: Mladá fronta, 1974, s. 262–275.
- POHORSKÝ, Miloš. *Doslov*. In OLBRACHT, Ivan. *Dobyvatel*. Praha: Československý spisovatel, 1976, s. 547–567.
- POHORSKÝ, Miloš. *Doslov*. In OLBRACHT, Ivan. *Golet v údolí*. Praha: Československý spisovatel, 1983, s. 307–330.
- POHORSKÝ, Miloš. *Doslov*. In OLBRACHT, Ivan. *Ze staré paměti a moudrosti*. Praha: Československý spisovatel, 1978, s. 407–422.
- POP, Ivan. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha: Libri, 2005. ISBN 80-7277-237-6.
- PYTLÍK, Radko. *Olbrachtova cesta k lidovému mýtu*. In *Sedmkrát o próze*. Praha: Československý spisovatel, 1978, s. 98–126.
- SEZIMA, Karel. *Z nové tvorby románové*. *Lumír*, 59, 1932–33, č. 9–10, s. 531–533.
- ŠALDA, František Xaver. *Dvě románové balady z Podkarpatské Rusi*. In *Šaldův zápisník V 1932–33*. Praha: Otto Girgal, 1933, s. 243–250.
- VÁCLAVEK, Bedřich. *Ivan Olbracht*. In *Tradice a modernost*. Praha: Odeon, 1973, s. 109–120.
- VÁCLAVEK, Bedřich. *O mytus dneška*. In *Tvorbou k realitě*. Praha: Svoboda, 1946, s. 79–96.

Jiné zdroje

Slovník české literatury [online] [cit. 2011-07-21]. Dostupný z WWW:
<<http://www.slovníkceskeliteratury.cz>>.

Nikola Šuhaj [online] [cit. 2011-07-24]. Dostupný z WWW:
<http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Nikola_suhaj.jpg>.